

İran Coğrafyasında Mezhebî Yapı ve Toplumsal Dinamikler Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı

**Symposium on Sectarian Structure
and Social Dynamics in Iran
Book of Conference Abstracts**

Editörler

Doç. Dr. Asiye TİĞLİ

Doç. Dr. Mehmet ÇELENK

Arş. Gör. Mehmet Vehbi YAVUZ

İran Coğrafyasında Mezhebî Yapı ve Toplumsal Dinamikler Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı

Symposium on Sectarian Structure and Social Dynamics in Iran
Book of Conference Abstracts

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Asiye TIĞLI

Doç. Dr. Mehmet ÇELENK

Arş. Gör. Mehmet Vehbi YAVUZ

OKU OKUT YAYINLARI

Şenyuva Mah. Seyhan Cad. 11-c/17, 06300, Ankara, Türkiye

<https://yayin.okuokut.org>

yayin@okuokut.org

Sertifika No. | Certificate Number: 49846

ISNI: <https://isni.org/isni/0000000506276072>

ROR ID: <https://ror.org/03zs8ga83>

Yayın No. | Publication Number: 52

Dizi | Series: Sosyal Bilimler Bildirileri | Social Sciences Proceedings

Kitap Adı | Title: *İran Coğrafyasında Mezhebî Yapı ve Toplumsal Dinamikler: Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı*

Title in English: *Symposium on Sectarian Structure and Social Dynamics in Iran: Book of Conference Abstracts*

ISBN: 978-625-90059-3-5

DOI: <https://doi.org/10.55709/okuokutyayinlari.92>

Editörler | Editors:

Doç. Dr. Asiye Tıǧlı | ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3693-692X>

Bursa Uludağ Üniversitesi | <https://ror.org/03tg3eb07>

Doç. Dr. Mehmet Çelenk | ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7104-5861>

Bursa Uludağ Üniversitesi | <https://ror.org/03tg3eb07>

Arş. Gör. Mehmet Vehbi Yavuz | ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7971-3948>

Yalova Üniversitesi | <https://ror.org/01x18ax09>

Konu Kategorileri | Subject Classification

BIC: HRHT Kelam | Islamic theology

BISAC: REL037040 Din / İslam / Şia | Religion / İslam / Shi'a

THEMA: QRPB3 İslami Gruplar: Şia, Şiilik | Islamic groups: Shi'ah, Shi'ite

LCSH: DS251-326 İran | Iran (Persia)

DDC: 297.6 İslâm Mezhepleri ve Reform Hareketleri | Islamic sects and reform movements

Anahtar Kelimeler: İslâm Mezhepleri Tarihi, Şiilik, İran, Mezhebî Yapılar, Toplumsal Dinamikler

Keywords: History of Islamic Sects, Shi'ism, Iran, Sectarian Structures, Social Dynamics

Yayın Türü | Publication Type: Editöryal Kitap | Book, Edited

Yayın Tarihi | Publication Date: 26 Eylül | 26 September 2026

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Yayınlandığı Ortam | Publishing Format: E-Kitap, PDF | eBook, PDF

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 16 x 24 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Page Count: 98

Erişim | Access: Açık Erişim | Open Access CC BY-NC 4.0 | <https://yayin.okuokut.org>

Telif | Copyright: © 2024 Oku Okut Yayınları

Arşiv | Archiving: CEOOL, Google Books, Open Library, BookCites, OpenAire, WorldCat, BASE

Atıf Bilgisi | Cite as: Tıǧlı, Asiye vd. *İran Coğrafyasında Mezhebî Yapı ve Toplumsal Dinamikler: Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı*. Ankara: Oku Okut Yayınlar, 2026.
<https://doi.org/10.55709/okuokutyayinlari.92>

İçindekiler

Kitap Hakkında About the Book	6
Editörler Editors	7
Düzenleme ve Bilim Kurulu	10
Takdim	11

Akışkan Kimlikler, Değişen Sınırlar: İlhanlılar Döneminde Dinî ve Mezhebî Aidiyetleri Tespit Etmenin Metodolojik Zorluğu	12
Fluid Identities, Changing Borders: The Methodological Challenges of Identifying Religious and Sectarian Affiliations during the İlkanid Period	
Hanifi ŞAHİN	

İlhanlılar Döneminde Eş'arî Geleneğinin Tarihsel Gelişimi	16
The Historical Development of the Ash'arî Tradition During the İlkanid Period	
Abdullah Ömer YAVUZ	

İlhanlı Sarayında Mezhepsel Dinamikler: Allâme el-Hillî'nin Başlattığı İmâmiyye Eş'ariyye Polemiği	19
Sectarian Dynamics in the İlkanid Court: The Imâmî-Ash'arî Polemic Initiated by al-‘Allâma al-Hillî	
Hatice Fulya GÖKDEMİR	

İlhanlı Sultanı Olcaytu'nun Şîliğe Geçiş Sürecinde Şîî Ulemanın Rolü	21
The Role of the ‘Ulamâ’ in İlkanid Sultan Öljeytû's Conversion to Shi'ism	
Mehmet Ferhat İLHAN	

Safevî Devletinin Teşekkülünde Meşruiyet Arayışı ve Temel Krizler	23
The Search for Legitimacy and Fundamental Crises in the Formation of the Safavid State	
Mehmet ÇELENK	

Tarikattan Şeriata Tekkeden Saraya Erdebil Tekkesinin Siyasî Mezhebî Dönüşümü	25
From Ȧrîqa to Sharî'a, from the Şûfî Lodge to the Palace: The Political and Sectarian Transformation of the Ardabil Şûfî Lodge	
Ahmet TAŞGIN	

Hûzistan'ın İslam Öncesi Dinî Mirası Bağlamında Mezhepleri Tarihindeki Konumu	29
Khûzistân's Place in the History of Islamic Sects in the Context of Its Pre-Islamic Religious Heritage	
Nuran ÜÇÖK	

Büveyhîlerin Şîî Siyasetinin Şîî Ritüellerinin Oluşumuna Etkileri 33

The Impact of the Büyids' Shî'î Policy on the Formation of Shî'î Rituals

Fatih TOPALOĞLU

Âşûrâ Merasimlerine Yeni Bir Bakış: İmam Hüseyin'in ve Diğer Kerbelâ Kahramanlarının Matemlerdeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme 35

Rethinking the Āshūrā Rituals: An Assessment of the Role of Imām Ḥusayn and Other Heroes of Karbalā in Mourning Ceremonies

Zeynep Sena KAYNAMAZOĞLU

Kaçar Nâsırüddin Şah ve Kamusal Alanda Dinî Merasimlerin Düzenlenmesi: İktidarın Halka Yakın Bir Yüzünü Sunmanın Yeni Bir Yöntemi 37

Ta'ziya Performances at Takiyya-yi Dawlat: Nâşir al-Dîn Shâh Qājār's Ceremonial Strategy for Projecting a Popular Image of Power (1873-1895)

Mehdi FARAJI

İran'ın Amerika ve İsrail Gerilimi Bağlamında Noha ve Meddahlık Geleneğinin Sosyopolitik İşlevi: Hüseyin Sütûde ve Çağdaş İranlı Meddahlar Örneği 39

The Sociopolitical Function of the Nawḥa and Maddāḥ Tradition in the Context of Iran's Tension with America and Israel: The Example of Ḥusayn Sutûda and Contemporary Iranian Maddāḥs

Metin AVCI

Ehl-i Hak/Yârsânîlik İnancında Teolojik Doktrin: İlâhî Tecelli ve Ruhun Tekâmülü 43

Divine Manifestation and the Soul's Journey of Spiritual Perfection in the Theology of the Ahl-i Ḥaqq (Yarsan) Tradition

Mehmet GÖKARAN

Büveyhîler Dönemi İslam Coğrafyasında Şîî Kimliğinin Kamusal İnşası: Aşure ve Gadîr-i Hum Merasimleri 48

The Public Construction of Shî'î Identity in the Islamic World during the Büyid Period: The Ceremonies of 'Āshūrā' and Ghadîr Khumm

Mehmet Mustafa BUĞCU

IV./X. Yüzyılda İran Coğrafyasında Mezhebî Çeşitlilik ve Dağılım: İslam Coğrafyacılarının Verileri Işığında Bir İnceleme 52

Sectarian Diversity and Distribution in the Iranian Lands during the Fourth/Tenth Century: An Examination in Light of the Accounts of Muslim Geographers

Lokman TOKDEMİR

Şîî Siyasal Kimliğinin İnşasında Teberrî: Büveyhîler, İlhanlılar ve Safevîler 54

The Role of Tabarrā in the Construction of Shî'î Political Identity: The Cases of the Büyids, Ilkhanids and Safavids

Elvira TAGAEVA

İran İslam Devrimi Sonrası Balkanlar’da Kültürel Faaliyetler ve Mezhebî Söylem 56
Cultural Activities and Sectarian Discourse in the Balkans after the Iranian Islamic Revolution
Abdylkader DURGUTİ

Türkiye Alevîliği Üzerine İran Merkezli Bir Dezenformasyon Denemesi: el-Mustafa Yayınları Örneği 58
An Iran-Centered Disinformation Attempt on Alevism in Türkiye: The Case of al-Muşţafâ Publications
Halil OCAK

İran’ın Devrim İhracı Politikasının Türkiye’deki İslâmcı Kesime Etkileri 62
The Effects of Iran’s Policy of Exporting the Revolution on Islamist Circles in Turkey
Muhammed Usame KARADENİZ

İran’ın Suriye İç Savaşındaki Vekil Güç Stratejisi: Afgan ve Pakistanlı Şiîlerin ve Mültecilerin Dinî ve Ekonomik Motivasyonları 65
Iran’s Proxy Force Strategy in the Syrian Civil War: Religious and Economic Motivations of Afghan and Pakistani Shi’is and Refugees
Faruk MERGEN

İran’ın Mezhepleri Yakınlaştırma Çabalarının Bir Ürünü Olarak “el-Mecma‘u’l ‘Âlemî li’t-Takrîb Beyne’l-Mezâhibi’l-İslâmiyye” Kurumu 67

Bayram KEKLİK* 67
The “al-Majma‘ al-‘Âlamî li-l-Taqrîb bayna al-Madhâhib al-İslâmiyya” Institution as A Product of Iran’s Efforts to Bring Islamic Schools of Thought Closer Together
Bayram KEKLİK

İttifak ve İhtilaf Döngüsü Bağlamında Pehlevî Dönemi Devlet-Ulema İlişkileri 69
State-Ulema Relations during the Pahlavî Dynasty in the Context of the Cycle of Alliance and Dispute
Murat CELEP

Pehlevî Döneminde Kum İlim Havzasında Sosyal ve Siyasal Dönüşümler 73
Social and Political Transformations in the Qum Seminary during the Pahlavi Period (1925-1979)
Masoud SADRMOHAMMADİ

Velâyet-i Fakîh ve Merciiyyetin ABD Şiî Diasporasında Temsili: Shia Muslim 75
The Representation of Wilâyat al-Faqîh and Marja‘iyya in the American Shi‘i Diaspora: The Case of the Shia Muslim Council
Halide Rumeysa KÜÇÜKÖNER

Mücteba Hâmeneî ve Yeni Rehberlik Tartışmaları 79
Mujtabâ Khâmina‘î and Debates Surrounding the New Supreme Leadership
Cemil HAKYEMEZ

Meşrutiyet Sonrası İran’da Şîî Düşüncede Islah ve Reform Çabaları: Sengelecî, Hakemîzâde ve Kesrevî 82

Efforts Towards İşlâh and Reform in Şîî Thought in Post-Constitutional Iran: Sangalajî, Hakamîzâde and Kasravî
Mehmet Vehbi YAVUZ

Modern İran’da Ulemanın Şiilik Sorgulaması ve Kur’an Merkezli İslahatçılık 86

The ‘Ulamâ’s Questioning of Shi’ism and Qur’ân-Centered Reformism in Modern Iran
Asiye TIĞLI

Humeynî’de Vahdetin Sınırları 90

The Limits of Unity in Khumaynî
Mustafa YÜCE

Çağdaş İran Şiiliğinde Felsefe Karşıtlığı ve Yeni Ahbârîlik Tartışmaları: Mirza İsfahânî’nin Din Yorumu Üzerine Bir İnceleme 94

Mîrzâ İsfahânî’s Interpretation of Religion in the Context of Opposition to Philosophy and Debates on Neo-Akhbârism in Contemporary Iranian Shi’ism
Yalçın YONCALIK

Kitap Hakkında

İran Coğrafyasında Mezhebî Yapı ve Toplumsal Dinamikler Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı

Bu özet kitapçığında, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen *İran Coğrafyasında Mezhebî Yapı ve Toplumsal Dinamikler* başlıklı sempozyumun bildirilerinin özetleri yer almaktadır. Bildiri özetleri, başta Şii'lik olmak üzere İran coğrafyasındaki mezhebî yapılar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu yapılar, İran'da geçmişten günümüze ön plana çıkan dinî ve toplumsal dinamikler temelinde ve mümkün olduğu kadar kronolojik bir şekilde ele alınmaktadır. Mezhebî yapı ve oluşumların yanı sıra, Şii'lik ve Sünnîlik arasındaki ilişkiler, çağdaş İran'da dinî düşünce ve mezhep tartışmaları da yer almaktadır. Kitapçıkta, sempozyum kapsamındaki konuyla ilgili Türkçe ve İngilizce karşılıklarıyla 28 sunum özeti bulunmaktadır.

Konu Kategorileri

BIC: HRHT İslamic Kelamı

BISAC: REL037040 Din / İslam / Şia

THEMA: QRPB3 İslami Gruplar: Şia, Şii'lik

LCSH: DS251-326 İran

DDC: 297.6 İslâm Mezhepleri ve Reform Hareketleri

Anahtar Kelimeler: İslâm Mezhepleri Tarihi, Şii'lik, İran, Mezhebî Yapılar, Toplumsal Dinamikler.

About the Book

Symposium on Sectarian Structure and Social Dynamics in Iran: Book of Conference Abstracts

This abstract booklet contains the abstracts of the papers presented at the symposium entitled Sectarian Structures and Social Dynamics in the Iranian Geographical Region, organized by the Faculty of Theology at Bursa Uludağ University. The paper abstracts primarily focus on sectarian structures in the Iranian geographical region, with particular emphasis on Shiism. These structures are examined on the basis of the religious and social dynamics that have come to the fore in Iran from the past to the present, following a chronological framework as far as possible. In addition to sectarian structures and their formation, the booklet addresses relations between Shi'ism and Sunnism, as well as religious thought and sectarian debates in contemporary Iran. The booklet includes abstracts of 28 presentations related to the scope of the symposium, presented in both Turkish and English.

Subject Classification

BIC: HRHT Islamic theology

BISAC: REL037040 Religion / Islam / Shi'a

THEMA: QRPB3 Islamic groups: Shi'ah, Shi'ite

LCSH: DS251-326 Iran (Persia)

DDC: 297.6 Islamic sects and reform movements

Keywords: History of Islamic Sects, Shi'ism, Iran, Sectarian Structures, Social Dynamics

Editörler | Editors

Doç. Dr. Asiye TİĞLİ

Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi alanında öğretim üyesidir. Lisans eğitimini Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde, yüksek lisansını Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, doktorasını ise Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlamıştır. Lisansüstü çalışmaları sırasında İran'a çeşitli araştırma ziyaretlerinde bulunmuştur. Yüksek lisans çalışması kitap olarak yayımlanan Tıgılı'nın ayrıca *Zen/Kadın* başlıklı bir çevirisi ile çeşitli akademik dergilerde yayımlanmış makale ve bildirileri bulunmaktadır. 2007-2013 yılları arasında İstanbul-Fatih Akşemsettin İlköğretim Okulunda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliği ve İstanbul-Gaziosmanpaşa, Kazım Karabekir İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenliği yaptı. 2013-2017 yılları arasında ise DPÜ İslami İlimler Fakültesi'nde Kelam alanında öğretim üyeliği görevinde bulundu. Halen Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde doçent olarak görev yapan Tıgılı'nın başlıca çalışma alanları Şîî düşünce, İran'da dinî ve entelektüel düşünce, Şîî kelâmı, İsmailîlik ve çağdaş İslâm düşüncesidir. *Zerdüşt: Hayatı ve Öğretisi* ile *İran'da Entelektüel Dini Düşünce Hareketi* başlıca eserleri arasında yer almaktadır. Kuramer Yayınları tarafından yayımlanan *Vahiy ve Peygamberlik* adlı eserde kitap bölümü yazarlığı bulunan Tıgılı, Abdülkerim Sürüş'un vahiy anlayışı ve bu anlayışa yönelik eleştirileri bir araya getiren iki ciltlik *Güncel Vahiy Tartışmaları* çalışmasını ise derleyip Türkçeye çevirmiştir.

Tıgılı is a faculty member in the Department of History of Islamic Sects at the Faculty of Theology, Bursa Uludağ University. She received her undergraduate degree from the Faculty of Theology at Marmara University, her master's degree from the Institute of Social Sciences at Selçuk University, and her PhD from the Institute of Social Sciences at Marmara University. During her graduate studies, she made several research visits to Iran. Her master's thesis was published as a book, and she has also published academic articles and conference papers in various journals and edited volumes, as well as a translation entitled *Zen/Kadın*. Between 2007 and 2013, she worked as a Religious Culture and Ethics teacher at Akşemsettin Primary School in Fatih, Istanbul, and as a teacher of religious studies at Kazım Karabekir Imam Hatip High School in Gaziosmanpaşa, Istanbul. From 2013 to 2017, she served as a faculty member in the field of Kalâm at the Faculty of Islamic Sciences, Dumlupınar University. She currently holds the position of Associate Professor at the Faculty of Theology, Bursa Uludağ University. Her main areas of research include Shî'î thought, religious and intellectual thought in Iran, Shî'î Kalâm, İsmâ'ilism, and contemporary Islamic thought. Her major works include *Zoroaster: His Life and Teachings* and *The Movement of Innovative Religious Thought in Iran*. She contributed a chapter to *Revelation and Prophethood*, published by KURAMER, and compiled and translated the two-volume work *Contemporary Debates on Revelation*, which brings together 'Abd al-Karîm Surûsh's views on revelation and critical responses to his ideas.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3693-692X>

Web: <https://avesis.uludag.edu.tr/asiyetigli>

E-Posta: asiyetigli@uludag.edu.tr

Doç. Dr. Mehmet ÇELENK

Adıyaman'da doğdu. Lisans eğitimini 1996 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamladı. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yüksek lisansını 1999 yılında tamamladı. 2006 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde doktorasını tamamladı. 2006 yılından beri Bursa Uludağ Üniversitesinde İslam Mezhepleri Tarihi ve Farsça dersleri okutmaktadır. 2017 yılından beri de kurucu kadrosunda yer aldığı Bursa Uludağ Üniversitesi İİBF Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü İngilizce programında İslam Dünyasında dini akımlar, göç ve nüfus hareketleri ve Türkiye-Ortadoğu ilişkileri muhtevalı dersler okutmaktadır. Arapça, Farsça, İngilizce ve Rusça bilmektedir.

He was born in Adıyaman. He completed his undergraduate education at the Faculty of Theology at Marmara University in 1996. He received his master's degree from the Institute of Social Sciences at the same university in 1999. In 2006, he completed his PhD at the Institute of Social Sciences at Bursa Uludağ University. Since 2006, he has been teaching courses on the History of Islamic Sects and Persian at Bursa Uludağ University. Since 2017, he has also been teaching courses on religious movements in the Islamic world, migration and population movements, and Turkey-Middle East relations in the English-language program of the Department of International Relations at the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Bursa Uludağ University, where he was a founding faculty member. He speaks Arabic, Persian, English, and Russian.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7104-5861>

Web: <https://avesis.uludag.edu.tr/mcelenk>

E-Posta: mcelenk@uludag.edu.tr

Arş. Gör. Mehmet Vehbi YAVUZ

1995 yılında Kuala Lumpur’da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Bursa’da tamamladıktan sonra Bursa Ali Osman Sönmez Sosyal Bilimler Lisesi’nden mezun oldu (2014). Lisans eğitimini Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat (2019) ve Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (2019) bölümlerinde tamamladı. Hâlihazırda Yalova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı’nda araştırma görevlisi olarak görev yapmakta, Bursa Uludağ Üniversitesi’nde doktora eğitimine devam etmektedir.

Born in Kuala Lumpur in 1995, he completed his primary and secondary education in Bursa and graduated from Bursa Ali Osman Sönmez Social Sciences High School in 2014. He earned bachelor’s degrees in Theology (2019) and Political Science and Public Administration (2019) from Bursa Uludağ University. He currently serves as a research assistant in the Department of History of Islamic Sects at the Faculty of Theology, Yalova University, while pursuing a PhD at Bursa Uludağ University.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7104-5861>

Web: <https://unis.yalova.edu.tr/akademisyen-detay/ozgecmis/mehmet.yavuz>

E-Posta: mehmet.yavuz@yalova.edu.tr

İran Coğrafyasında Mezhebî Yapı ve Toplumsal Dinamikler Sempozyumu

25-27 Eylül 2026 | Bursa Uludağ Üniversitesi | Bursa, Türkiye

Düzenleme Kurulu

Doç. Dr. Mehmet ÇELENK (Başkan), Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Asiye TİĞLİ (Başkan), Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mehmet ÜMİT, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mehmet KALAYCI, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Adem ARIKAN, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mehmet Saffet SARIKAYA, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Fatih TOPALOĞLU, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Gülşen YAĞIR, Kırıkkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Betül YURTALAN, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Sönmez KUTLU, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mehmet Ali BÜYÜKARA, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Osman AYDINLI, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Metin BOZAN, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Doğan KAPLAN, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ali AVCU, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Fevzi RENÇBER, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail AKKOYUNLU, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Mine DEMİRBİLEK, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Feyza DOĞRUYOL, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Sekretarya

Arş. Gör. Dr. Zeynep Sena KAYNAMAZOĞLU, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Arş. Gör. Dr. Muhammed Usame KARADENİZ, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Arş. Gör. Mehmet Vehbi YAVUZ, Yalova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Takdim

İslam inancı, düşüncesi ve tarihi açısından İran coğrafyası; tarih boyunca farklı dinî, mezhebî ve siyasî yapılar için önemli bir etkileşim ve yapılaşma mekânı olmuştur. Günümüzde de tartışmaların ve dikkatlerin odağında olan bu coğrafya, erken dönem mezhebî ve fikrî oluşumlardan modern dinî ve siyasî yapılara, resmî ideolojik anlayışlardan halk dindarlığına kadar uzanan geniş bir inceleme alanına sahiptir. Dolayısıyla bu coğrafya ile ilgili birikimin akademik etkinliklere konu olması, bölgede olup bitenleri ve İslam dünyasını anlamak açısından kilit bir role sahiptir.

Bu maksatla Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ev sahipliğinde; 25-27 Eylül 2026 tarihlerinde düzenlenen *İran Coğrafyasında Mezhebî Yapı ve Toplumsal Dinamikler Sempozyumu*, bu bölgedeki mezhebî yapılanmaları, mümkün olduğu kadar tarihsel süreci de göz önünde bulundurarak ve farklı disiplinlerin perspektifinden de yararlanarak ele almayı hedeflemektedir. Bu coğrafyadaki mezhebî ve toplumsal yapılar; din sosyolojisi, kelim, siyaset ve düşünce tarihi gibi İslam Mezhepleri Tarihi ile yakından ilişkili olan farklı alanların katkılarıyla incelenmektedir.

Sempozyum programı boyunca yapılan sunumlarda İran'ın erken, orta ve modern dönemlerine ilişkin çalışmaların yanı sıra, modern dönemde dinî düşünce alanında ortaya çıkan sorgulamalar ve dönüşümlerle ilgili sunumlar yapılmıştır. Dolayısıyla bu kitapçıkta yer alan tebliğ özetleri, İlhanlılar ve Safeviler dönemindeki kimlik tartışmaları ve kurumsallaşma faaliyetlerinden Şiî halk dindarlığı ile ilgili merasimlere; İran İslam Devrimi öncesi ve sonrasındaki olaylardan, çağdaş Şiilik'teki mezhep içi sorgulamalara kadar pek çok konu dinleyicilerin dikkatine sunulmuştur. Program akışı, konunun yalnızca belirli bir dönem veya disiplin üzerinden değil, süreklilik, etkileşim ve değişim perspektifinden ele alınması hedeflenerek hazırlanmıştır.

Bu etkinliğe katkı sunan değerli bilim insanlarına, organizasyonda emeği geçen Düzenleme ve Bilim Kurulları ile özveriyle çalışan sekreteryaya teşekkür ederiz. Bu özet kitapçığının, İran coğrafyasındaki mezhebi yapılaşmanın ve bölgenin daha iyi anlaşılmasının yanı sıra, bu alanda yapılması düşünülen akademik araştırmalara mütevazı bir katkı sağlamasını temenni ediyoruz.

Düzenleme Kurulu Adına
Doç. Dr. Asiye TIĞLI
Doç. Dr. Mehmet ÇELENK
Bursa, 2026

Akışkan Kimlikler, Değişen Sınırlar: İlhanlılar Döneminde Dinî ve Mezhebî Aidiyetleri Tespit Etmenin Metodolojik Zorluğu

Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN¹

İslam tarihinin Geç Orta Dönemi (1258-1500), klasik çağın siyasî hiyerarşilerini ve keskin dinî sınır tanımlarını sarsan köklü bir kırılmayı ifade eder. Bu kırılmanın merkezinde yer alan İlhanlılar coğrafyasında mezhebî ilişkileri ve inanç haritasını tespit etmek, dönemin kendine has dinamikleri sebebiyle ciddi metodolojik açmazları beraberinde getirmektedir. Geleneksel tarih yazımı bu dönemi genellikle ya Sünnî-Şîî ayrımlarının tamamen çözüldüğü bir “mezhebî belirsizlik” safhası ya da çatışmanın zirveye çıktığı bir “mezhebî kutuplaşma” dönemi olarak kategorize etmiştir. Ancak bu tebliğ, iki indirgemeci yaklaşımın da İlhanlı dünyasındaki akışkan dinî-siyasî yapıyı açıklamaya yetmediğini; dönemin mezhebî kimliklerinin sabit birer doktriner kompartıman olarak değil, siyasî ve toplumsal bağlama göre sürekli yeniden müzakere edilen dinamik süreçler olarak okunması gerektiğini varsaymaktadır.

Bildiride, İlhanlı dünyasında mezhep üzerine konuşmanın ve dinî sınırları sabitlemenin önündeki üç temel analitik problem masaya yatırılacaktır: Bunlar (i) Kaynak Problemi ve Tarih Yazımındaki İdeolojik Manipülasyon: Döneme dair ana akım anlatı, Moğol hâkimiyetine doğrudan maruz kalmayan ve olaylara mesafeli olan Sünnî-Memlûk kroniklerince şekillendirilmiştir. Memlûk tarihçiliğinin ürettiği “Müslüman Memlûkler vs. Gayrimüslim Moğollar” şeklindeki kutupsal paradigma ve klasik “Altın Çağ-Gerileme” anlatısı; İlhanlı coğrafyasındaki Şîî ve Sûfî aktörlerin Moğol idaresiyle kurduğu esnek, pragmatik ve uyumlu ilişkileri görünmez kılmış, alternatif Şîî hafızasını dışlamıştır. (ii) Siyasî Güç Dağılımına Bağlı Değişkenlik: İlhanlı idaresinde dinî kimlikler statik değildir; merkezî Cengizli otoritesinin güçlü olduğu safhalarda siyasî-ekonomik kaynaklara erişim mücadelesi mezhebî hatları keskinleştirip kutupları beslerken, otoritenin parçalandığı yatay/federal dönemlerde sınırlar yumuşayarak belirsizleşmiştir. (iii) Mezhebin Nesep/Soy Söylemi Üzerinden Tercümesi: Dönem Şîîliği, teolojik-kelâmî bir tartışma olmaktan ziyade, Cengizî meşruiyet modeliyle analogi kurularak “nesep” (Âl-i Ali, Ehl-i Beyt, sâdât) üzerinden inşa edilmiştir. Siyasî bağlılık ifadesi olan Şîî Ali’nin yerini biyolojik akrabalık vurgusu yapan Âl-i Ali’ye bırakması ve dârü’s-siyâde gibi kurumlara Şîî-Sünnî ayrımı gözetmeksizin seyyidlerin yerleştirilmesi, dinî olan ile nesebe dayalı olanın sınırlarını tamamen iç içe geçirmiştir.

Bu çalışma, İlhanlı dönemi mezhep tarihine ait verileri çözümlerken filolojik ve doktriner okuma alışkanlıklarının ötesine geçerek metodolojik bir model sunmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinin benimsendiği çalışmada, temel analitik kurgu olarak “doküman incelemesi” ve “eleştirel söylem analizi” teknikleri işletilmiştir. Araştırmanın birincil veri

¹ Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0002-0500-7952>, hanifisahin@atauni.edu.tr

setini oluşturmak üzere; bir taraftan Reşîdüddîn Fazlullah'ın Câmîu't-tevârîh'i, Vassâf'ın Tecziyetü'l-emsâr'ı ve Kâşânî'nin Târîh-i Ūlcaytū'su gibi resmî tarih kaynakları, diğer taraftan ise dönemin sosyo-ekonomik ve bürokratik gerçekliğini yansıtan kaynaklar karşılaştırmalı analize tâbi tutulacaktır. Metinlerde geçen Şîî, Sünnî, Râfîzî, seyyid, Ehl-i Beyt ve Âl-i Ali gibi kavramlar teolojik birer sabit veri olarak değil; çağdaş tarih yazımı ve sosyal kimlik teorileri ışığında, kişilerin siyasî meşruiyet, toplumsal statü ve kurumsal ayrıcalık elde etmek için dönemsel olarak inşa ettiği 'işlevsel ve bağlamsal söylemler' olarak nitel yöntemlerle çözümlenmektedir.

Bu çerçevede tebliğ, İlhanlı coğrafyasındaki mezhebî kimliklerin yalnızca klasik Sünnî-Şîî dikotomisi veya kelâmî farklılıklar üzerinden açıklanmasının dönemin karmaşık gerçekliğini kavramakta yetersiz kalabileceğini tartışmaya açmaktadır. Gazan Han ve Olcaytu dönemlerinde ortaya çıkan dârü's-siyâde kurumları, seyyidlik söylemi ve Ehl-i Beyt merkezli meşruiyet anlatıları üzerinden hareketle, dinî kimliklerin siyaset, nesep, toplumsal rekabet ve meşruiyet üretimi süreçleriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Böylece çalışma, İlhanlılar dönemi mezhep tarihine ilişkin araştırmalarda daha bağlamsal, çok katmanlı ve disiplinlerarası bir okuma imkânı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlhanlılar, İslam Mezhepleri, Mezhebî Belirsizlik, Mezhebî Kutuplaşma, Nesep Siyaseti.

Fluid Identities, Changing Borders: The Methodological Challenges of Identifying Religious and Sectarian Affiliations during the Ilkhanid Period

Prof. Hanifi ŞAHİN²

The Later Middle Period of Islamic history (1258-1500) represents a profound historical rupture that unsettled the political hierarchies of the classical age and challenged clearly defined religious boundaries. Within the Ilkhanid realm, which stood at the center of this transformation, reconstructing patterns of sectarian relations and mapping the religious landscape present significant methodological challenges due to the distinctive dynamics of the period. Traditional historiography has generally characterized this period either as a phase of “confessional ambiguity,” in which Sunni–Shī‘ī boundaries largely dissolved, or as an era of “confessional polarization,” in which sectarian conflict reached its peak. This paper, however, argues that neither of these reductionist approaches adequately accounts for the fluid religious and political landscape of the Ilkhanid world. Instead, it proposes that the sectarian identities of the period should be understood not as fixed doctrinal compartments, but as dynamic formations that were continually negotiated and reconfigured in response to changing political and social contexts.

This paper addresses three fundamental analytical problems that complicate any attempt to discuss sectarian affiliation and to delineate fixed religious boundaries in the Ilkhanid world. These are: (i) *The Problem of Sources and Ideological Manipulation in Historiography*: The mainstream narrative of the period was largely shaped by Sunni-Mamluk chronicles, whose authors were not directly subject to Mongol rule and wrote from a certain geographical and political distance from the events they described. The polarizing paradigm of “Muslim Mamluks versus non-Muslim Mongols” constructed by Mamluk historiography, together with the conventional “Golden Age–Decline” narrative, obscured the flexible, pragmatic, and accommodative relationships that Shī‘ī and Sūfī actors in the Ilkhanid realm established with Mongol rule, while simultaneously marginalizing alternative Shī‘ī historical memory. (ii) *Variability Depending on the Distribution of Political Power*: Religious identities under Ilkhanid rule were not static. During periods when central Chinggisid authority was strong, competition for access to political and economic resources sharpened sectarian boundaries and intensified polarization; by contrast, during more decentralized or “federal” phases, when central authority became fragmented, these boundaries grew more fluid and ambiguous. (iii) *The Translation of Sectarian Identity through the Discourse of Genealogy/Lineage*: Shi‘ism in this period was constructed not merely through theological and *kalām*-based debates, but also through the language of genealogy (*nasab*) by drawing an analogy with the Chinggisid model of political legitimacy. The gradual shift from *Shī‘at* ‘Alī, denoting political allegiance to ‘Alī, toward *Āl-i* ‘Alī, emphasizing genealogical descent from ‘Alī, together

² Atatürk University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects, <https://orcid.org/0000-0002-0500-7952>, hanifisahin@atauni.edu.tr

with the settlement of sayyids in institutions such as the *dār al-siyāda* irrespective of Sunni–Shī‘i distinctions, increasingly blurred the boundaries between religious affiliation and genealogical identity.

This study proposes a methodological model for analyzing data pertaining to the history of sects in the Ilkhanid period, moving beyond conventional philological and doctrinal approaches. Adopting a qualitative research methodology, the study employs document analysis and critical discourse analysis as its principal analytical methods. To construct the primary dataset of the study, official historiographical sources such as Rashīd al-Dīn Faḍl Allāh’s *Jāmi‘ al-Tawārīkh*, Waṣṣāf’s *Tajziyat al-Amṣār*, and al-Kāshānī’s *Tārīkh-i Ūljāytū* will be subjected to comparative analysis alongside sources reflecting the socio-economic and bureaucratic realities of the period. Terms appearing in the sources, such as *Shī‘i*, *Sunni*, *Rāfiqī*, *sayyid*, *Ahl al-Bayt*, and *Āl-i ‘Alī*, are analyzed through qualitative methods not as fixed theological categories, but, in light of contemporary historiography and theories of social identity, as “functional and context-dependent discourses” constructed and employed by historical actors in particular circumstances to secure political legitimacy, social status, and institutional privileges.

Within this framework, the paper critically examines whether interpreting sectarian identities in the Ilkhanid realm solely through the conventional Sunnī–Shī‘ī dichotomy or in terms of *kalām*-based doctrinal differences is sufficient to capture the complex realities of the period. Drawing on the *dār al-siyāda* institutions that emerged during the reigns of Ghāzān Khān and Ūljeitū, as well as on discourses of *sayyid* lineage and narratives of legitimacy centered on the *Ahl al-Bayt*, the paper argues that religious and sectarian identities should be analyzed in conjunction with processes of political authority, *nasab* (genealogy), social competition, and the construction of legitimacy. In doing so, the study seeks to offer a more contextual, multilayered, and interdisciplinary framework for the study of sectarian history during the Ilkhanid period.

Keywords: Ilkhanids, History of Islamic Sects, Confessional Ambiguity, Confessional Polarization, Politics of Nasab.

İlhanlılar Döneminde Eş'arî Geleneğinin Tarihsel Gelişimi

Doç. Dr. Abdullah Ömer YAVUZ³

İslam düşüncesi ve kültürü, tarihsel süreç içerisinde sosyal yapısı geniş, ekonomik refah düzeyi yüksek ve entelektüel faaliyetlere elverişli ilim havzalarında şekillendi. Bu havzalar, çeşitli siyasal ve toplumsal kırılmalar neticesinde zamanla değişti. Sünnî düşünce geleneğinin ana mezheplerinden biri olan Eş'arîlik, özellikle Horasan bölgesinde güçlü bir kelâm ekolü olarak teşekkül etti. Ancak Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışı (552/1157) sonrasında bölgenin istikrarsızlaşması ve akabinde Moğol istilaları ile birlikte bu ilim havzası ciddi bir dönüşüm geçirdi. Bu süreç, yalnızca yıkıcı sonuçlar doğurmadı. Aynı zamanda yeni ilim havzalarının ortaya çıkmasına da zemin hazırladı.

Moğolların İslam dünyasına yönelik ikinci büyük hareketliliği ise İran ve Irak coğrafyasına yönelen İlhanlı hükümdarı Hülâgü zamanında (654-663/1256-1265) gerçekleşti. Hülâgü'nün ordusu en sonunda Bağdat'a girip Abbâsî iktidarına/hilâfetine son verdi. İstila süreci Mısır, Şam ve Anadolu ilim havzalarına doğru yönelişi artırmakla beraber Moğol hâkimiyetindeki İran topraklarında Şîraz, Tebriz, Merâğa, Sultaniye gibi şehirlerde tıp, astronomi, matematik, felsefe ve kelâm gibi bilimlerin yer aldığı yeni bir ilim havzasının oluşumuna neden oldu.

Bu dönemde Eş'arîliğin varlığını sürdürmesi ve yeniden güç kazanması, yalnızca kurumsal devamlılıkla değil, aynı zamanda değişen sosyopolitik koşullara uyum sağlayabilme kapasitesiyle de ilişkilidir. Özellikle sûfî Eş'arî âlimlerin Moğol yöneticileriyle kurdukları ilişkiler, Moğolların İslam'la tanışmasını sağlayıp ve zamanla “içeriden İslamlaşma” olarak nitelenebilecek bir süreci tetikledi. Bu süreç, İlhanlı hükümdarlarının ve bürokratlarının İslam'ı benimsemeleriyle sonuçlanıp Eş'arîliğe yeni bir zemin açtı.

Entelektüel düzlemde ise Eş'arîlik, Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) sonrasında belirginleşen bir dönüşüm sürecine girmişti. Râzî'nin etkisiyle kelâm, klasik savunmacı karakterini aşarak metafizik ve felsefi problemlere daha sistematik bir şekilde yöneldi. Bu dönüşümde İbn Sînâ felsefesinin etkisi belirleyici oldu. Eş'arî kelâmcıları, felsefî yöntemi ve kavramları kendi disiplinlerine entegre ederek yeni bir teorik çerçeve geliştirdiler. Bu bağlamda İran ilim havzasında Sünnî kelâm geleneğini temsil eden Eş'arî âlimler ile Şîî kelâmını dönüştüren Nasîrüddîn et-Tûsî ve çevresi arasında karşılıklı bir etkileşim ortaya çıktı. Nitekim Kutbüddîn eş-Şîrâzî (ö. 710/1311) ve Ömer el-Kâtîbî (ö. 675/1277) gibi isimler, Tûsî'nin öğrencileri olmalarına rağmen Eş'arî gelenek içinde kaldılar. Dönemin önemli bilginlerinden Sirâcüddîn el-Urmevî (ö. 682/1283), Râzî ekolüne mensup bir Eş'arî

³ Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0001-7381-0416>, aomer87@gmail.com

olarak Anadolu'ya intikal edip sonraki dönem Osmanlı düşüncesini etkileyen bir ilmî hattın oluşmasına katkı sağladı. Metafizikleşen/felsefileşen Eş'arîliğin otoritelerinden Kadı Beyzâvî (ö. 685/1286) ve Adudüddîn el-Îcî (ö. 756/1355) gibi isimler ise İlhanlı yönetiminin desteği ile İran ilim havzasının ana aktörleri arasında yer aldılar.

Eş'arî düşünce geleneği, bu dönemde metafizikleşen/felsefileşen kelâm inşasını devam ettirdi. Başlangıçta nazari felsefenin muadili olarak konumlanan kelâm, zamanla felsefenin verileriyle şekil aldı, felsefe de kelâmın sistematik çerçevesine yakınlaştı. Mantık, tartışmasız bir yere konumlanırken varlık ve bilgi bahisleri felsefî kavramlarla yeniden kurgulandı. Bu dönüşüm sadece epistemolojik boyutta sınırlı kalmayıp yeni kelâm yöntemlerine de kapı araladı.

Bu bildiri, Eş'arîliğin İlhanlılar dönemindeki tarihsel gelişimini, ilim havzalarının dönüşümü üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, İran ilim havzasında Eş'arîliğin konumunu tespit etmekte ve kelâmın felsefileşme sürecindeki rolünü analiz etmektedir. Bu takibat, Eş'arîliğin zaman ve mekân bağlamındaki iz düşümlerini daha berraklaştıracaktır. Çalışmamızda, tümevarım yöntemi esas alınıp İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığının ana ilkeleri benimsenmiş, çözümlemeci/analitik bir tarih yazım tekniği takip edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eş'arîlik, İlhanlılar, İran, İlim Havzaları, Felsefî Kelâm.

The Historical Development of the Ash‘arī Tradition During the Ilkhanid Period

Assoc. Prof. Abdullah Ömer YAVUZ⁴

Throughout history, Islamic thought and culture took shape in centers of learning characterized by broad social structures, high levels of economic prosperity, and environments conducive to intellectual activity. Over time, these centers underwent transformations due to various political and social upheavals. Ash‘arism—one of the principal schools of Sunnī thought—emerged as a robust school of kalām, particularly in the Khurāsān region. However, this scholarly hub underwent a profound transformation following the collapse of the Great Seljuk Empire (552/1157) and the subsequent instability and Mongol invasions that plagued the region. This period did not merely yield destructive consequences; it also paved the way for the emergence of new centers of learning. The second major Mongol campaign into the Islamic world occurred under the Ilkhanid ruler Hülāgū (654–663/1256–1265), who directed his forces toward Iran and Iraq. While the invasion process intensified the flow of scholars toward the intellectual hubs of Egypt, Syria, and Anatolia, it simultaneously fostered the creation of a new scholarly region within Mongol-controlled Iranian territories—encompassing cities such as Shīrāz, Tabriz, Marāgha, and Sultāniyya—where disciplines including medicine, astronomy, mathematics, philosophy, and theology flourished. The relationships established between Šūfī Ash‘arī scholars and Mongol rulers facilitated the Mongols' introduction to Islam; this triggered a process that could be described as “Islamization from within,” thereby opening a new arena for the Ash‘arī tradition. On an intellectual level, Ash‘arism underwent a transformation that became pronounced after Fakhr al-Dīn al-Rāzī (d. 606/1210). This transformation was represented by figures such as Quṭb al-Dīn al-Shīrāzī (d. 710/1311), ‘Umar al-Kātibī (d. 675/1277), Sirāj al-Dīn al-Urmawī (d. 682/1283), Qāḍī al-Bayḍāwī (d. 685/1286), and ‘Aḍud al-Dīn al-Ījī (d. 756/1355). During this period, the Ash‘arī intellectual tradition continued the construction of kalām that had become increasingly metaphysical or philosophical in nature. While kalām was initially positioned as a counterpart to theoretical philosophy, it was gradually shaped by philosophical insights, just as philosophy moved closer to the systematic framework of kalām. Logic secured an indisputable position, and discussions regarding existence and knowledge were reformulated using philosophical concepts. Thus, the Ilkhanid era did not mark the end of the Ash‘arī tradition; rather, it paved the way for Ash‘arī kalām to gain a new standing in the Iranian region through the restructuring of scholarly centers, the scholarly community, and intellectual networks.

Keywords: Ilkhanids, Ash‘arism, Philosophical Kalām, Iran.

⁴ Erciyes University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects, <https://orcid.org/0000-0001-7381-0416>, aomer87@gmail.com

İlhanlı Sarayında Mezhepsel Dinamikler: Allâme el-Hillî'nin Başlattığı İmâmiyye Eş'ariyye Polemiği

Hatice Fulya GÖKDEMİR⁵

İslam Mezhepleri Tarihinde, Hicrî VII. yüzyılın ortalarında Abbâsî hilâfetinin yıkılması ve Müslüman olmaya başlayan Moğol idarecilerinin eliyle kurulan İlhanlı Devleti'nin bölgeye hâkim olması, İslam dünyasındaki mezhepsel dinamiklerde önemli bir kırılma yaratmıştır. Oluşan bu yeni sosyo-politik zeminde, İlhanlı sarayı farklı mezheplere mensup ulemanın ilmî ve teolojik münazaralarına sahne olmuştur. Bu tebliğde, İlhanlılar döneminde cereyan etmiş mezhepsel rekabet ve dinamiklerin mühim bir parçası, İmâmiyye-İsnâaşeriyye'nin önde gelen âlimlerinden Allâme el-Hillî (ö. 726/1325) ve onun İlhanlı Hanı Olcaytu'ya (ö. 716/1316) ithaf ettiği *Nehcü'l-hak ve keşfü's-sıdk* adlı eseri merkeze alınarak incelenmektedir.

İslam'a geçerek önce Sünnîliği benimseyen Olcaytu Han, sarayında Şâfiî-Eş'arî ulema ile Şîa âlimlerini sık sık bir araya getirerek mezhepler arası teolojik tartışmalara zemin hazırlamıştır. Çalışmada, Allâme el-Hillî'nin bu tartışmalardaki rolü ve *Nehcü'l-hak* adlı eseri üzerinden dönemin bazı mezhepsel dinamikleri analiz edilecektir. Hillî'nin söz konusu eserde özellikle Eş'ariyye ekolüne yönelttiği eleştiriler ve Sünnî otoriteye karşı geliştirdiği kelâmî argümanlar (hüsün-kubuh, nübüvvet, imâmet ve ismet gibi meseleler) dönemin ilmî rekabetini ve mezhepler arası sınırların nasıl çizildiğini yansıtmaları bakımından dikkate değerdir.

Bu tebliğin amacı, İlhanlı sarayı kaynaklı neşet eden İmâmiyye-Eş'ariyye polemiği üzerinden, o dönemdeki mezhepsel dinamiklerin ulema-iktidar ilişkileriyle nasıl şekillendiğini tarihsel bulgular ve birincil kaynaklar ışığında ortaya koymaktır. Araştırma neticesinde, Allâme el-Hillî'nin yürüttüğü bu polemiklerin, İmâmiyye'nin bölgedeki kurumsallaşma sürecine sağladığı katkı ve siyasi otoritenin bu tartışmaları bir yönetim enstrümanı olarak kullanma biçimi somut verilerle ortaya konulacaktır. Böylece dönemin siyasi otoritesinin mezhepler arası teolojik tartışmalara yaklaşımı ve ulemanın bu dinamikler içindeki belirleyici konumu değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, İlhanlılar, Olcaytu Han, Allâme el-Hillî, *Nehcü'l-hak*, İmâmiyye-Eş'ariyye Polemiği, Saray Münazaraları.

⁵ Millî Eğitim Bakanlığı, Doktora Öğrencisi
<https://orcid.org/0000-0001-7882-0293>, haticeihl.43@hotmail.com

Sectarian Dynamics in the Ilkhanid Court: The Imāmī-Ash‘arī Polemic Initiated by al-‘Allāma al-Ḥillī

Hatice Fulya GÖKDEMİR⁶

In the History of Islamic Sects, the collapse of the Abbasid Caliphate in the mid-7th century AH and the subsequent establishment of regional dominance by the Ilkhanate—founded by Mongol rulers who converted to Islam—constituted a critical juncture in the sectarian dynamics of the Islamic world. Within this newly emerging socio-political landscape, the Ilkhanid court emerged as an intellectual arena hosting scholarly and theological debates among ‘ulamā’ belonging to various theological schools. Centering upon al-‘Allāma al-Ḥillī (d. 726/1325), one of the foremost scholars of Imāmī-Twelve Shi‘ism, and his treatise *Nahj al-ḥaqq wa-kashf al-ṣidq*, dedicated to the Ilkhanid ruler Öljeytū Khān (d. 716/1316), this paper examines a pivotal dimension of the sectarian rivalries and dynamics of the Ilkhanid period.

Having converted to Islam and initially embraced Sunnism, Öljeytū Khān frequently convened Shāfi‘ī-Ash‘arī scholars alongside Shī‘ī theologians in his court, fostering an environment for inter-sectarian theological disputations. This study analyzes certain sectarian dynamics of the era through al-Ḥillī’s role in these courtly debates and his aforementioned work, *Nahj al-ḥaqq wa-kashf al-ṣidq*. Al-Ḥillī’s critiques targeting the Ash‘arī school in this work, as well as the kalamic arguments he articulated against Sunni authority—encompassing core theological issues such as divine attributes (ulūhiyya), eschatology (ma‘ād), rational goodness and ugliness (ḥusn and qubḥ), prophethood (nubuwwa), the imamate (imāma), and infallibility (‘iṣma)—are particularly noteworthy for demonstrating the scholarly competition of the era and the manner in which inter-sectarian boundaries were demarcated.

The objective of this paper is to demonstrate, in light of historical evidence and primary sources, how the sectarian dynamics of that period were shaped by scholar-power relationships through the Imāmī-Ash‘arī polemic originating from the Ilkhanid court. Consequently, the research sets forth concrete data regarding the contribution of al-Ḥillī’s polemics to the institutionalization process of Imāmī Shi‘ism in the region, as well as the ways in which the political authority employed these disputations as an instrument of governance. Ultimately, this study evaluates the approach of the period’s political authority toward inter-sectarian theological debates alongside the decisive role played by the ‘ulamā’ within these dynamics.

Keywords: History of Islamic Sects, Ilkhanids, Öljeytū Khān, al-‘Allāma al-Ḥillī, *Nahj al-ḥaqq*, Imāmī-Ash‘arī Polemic, Court Debates.

⁶ Ministry of National Education, PhD Student
<https://orcid.org/0000-0001-7882-0293>, haticeihl.43@hotmail.com

İlhanlı Sultanı Olcaytu'nun Şiîliğe Geçiş Sürecinde Şîî Ulemanın Rolü

Arş. Gör. Mehmet Ferhat İLHAN⁷

Olcaytu Han (ö. 716/1316), İlhanlı hükümdarları içerisinde dini ve mezhebi aidiyet bakımından en dikkat çekici dönüşümleri yaşayan isimlerden biri olmuştur. Hayatının ilk dönemlerinde Budist olarak yetişen Olcaytu daha sonra Hristiyan olmuş, nihayetinde ise İslâmiyet üzere karar kılmıştır. Ancak o İslam'a girdikten sonra da farklı geçişler yaparak mezhebî aidiyet hususunda çeşitli yönelimler sergilemiştir. Sünnîliğe geçtikten sonra ilk olarak Hanefî mezhebini benimseyen Olcaytu, ilerleyen süreçte Şâfiî mezhebine intikal etmiştir. Ardından dönemin Hanefî ve Şâfiî âlimleri arasında meydana gelen sert münazara ve çekişmeler sebebiyle Sünnî çevrelere karşı mesafeli bir tutum geliştirmiştir. Bu durum söz konusu süreçte Şîî ulemânın İlhanlı sarayında daha görünür hale gelmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim bu ortamdan istifade eden bazı Şîî âlimleri hükümdara yakınlaşmış ve onun Şiîliğe yönelmesinde etkili olmuşlardır. Bununla birlikte Olcaytu'nun Şiîliğe karşı müsbet bir tavır almasının yalnızca Sünnî mezheplerin kendi aralarında yaptıkları tartışmalar gibi tek bir nedene indirgemek de oldukça güçtür. Nitekim Sultan Olcaytu'nun siyasi meşruiyet arayışı, İran coğrafyasındaki mezhebi yapı, saray çevresindeki rekabetler ve devletler arası mücadele gibi çok boyutlu etkenler de mezhep değiştirme sürecinde belirleyici olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Olcaytu'nun Sünnîlikten Şiîliğe yönelişinde bu gibi gerekçelerle birlikte bu çalışmada mesele daha çok Şîî ulemanın süreç üzerindeki etkisi bağlamında ele alınacaktır. Mamafih özellikle Seyyid Taceddin Âvecî, Şeyh Hasan-ı Kâşî, Allâme Hillî ve Asıluddin et-Tûsî gibi Şîî alimlerin İlhanlı sarayındaki etkileri incelenecek böylece Olcaytu'nun Şiîliğe geçişinin arka planına ışık tutulması hedeflenmektedir. Çizilen bu çerçevede dahilinde ilgili dönemi konu edinen tarih ve tabakat eserleri başta olmak üzere klasik literatür mukayeseli bir değerlendirmeye tabi tutulacak ayrıca araştırma ile ilgili günümüz çalışmalarının ortaya koyduğu veriler tahlil edilecektir. Bunun yanında hiçbir düşüncenin boşlukta doğmadığı geçeceğinden hareketle Olcaytu'nun Şiîliğe yakınlaşma sürecinde alimlerin tesiri fikir-hadise irtibatı çerçevesinde değerlendirilecektir. Netice itibarıyla Sultan Olcaytu'nun Şiîliğe yönelişinde farklı dinamiklerin etkili olduğu, özellikle de Şîî ulemanın söz konusu süreçte belirleyici olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, İlhanlılar, Olcaytu, Şiîlik, Şîî Ulema, Mezhep Değişimi.

⁷ Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0002-9166-275X>, mehmetferhat.ilhan@gmail.com

The Role of the ‘Ulamā’ in Ilkhanid Sultan Öljeytū’s Conversion to Shi‘ism

Res. Asst. Mehmet Ferhat İLHAN⁸

The reign of Sultan Öljeytū represents the second major turning point for Imāmī Shi‘ism after the Būyids in terms of its relations with political authority. Among the Ilkhanid rulers, Öljeytū experienced remarkable transformations regarding religious and sectarian affiliations. Raised as a Buddhist in his early life, he later converted to Christianity, and ultimately decided upon Islam. However, even after his conversion to Islam, he underwent further transformations and exhibited various orientations concerning his sectarian identity. Following his conversion to Sunnism, he first adopted the Ḥanafī school, then the Shāfi‘ī school, and subsequently transitioned to Shi‘ism. In examining Öljeytū’s transition from Sunnism to Shi‘ism, this study will primarily address the issue within the context of the influence exerted by the Shī‘ī ‘ulamā’ on the process. Particular attention is given to the period following the appointment of Khwāja Sa‘d al-Dīn Sāvajī as vizier, during which Shī‘ī scholars gained considerable influence at the Ilkhanid court. In this context, figures such as Aşıl al-Dīn al-Ṭūsī, Ibn al-Muṭahhar al-Ḥillī, and Ḥasan Kāshī came to the forefront. Through their scholarly activities and close relationships established with the Sultan, these figures played a decisive role in Öljeytū’s orientation toward Imāmī Shi‘ism. Furthermore, Shī‘ī bureaucrats such as Amīr Taramtaz and Tāj al-Dīn al-Āwī also exercised influence over the Sultan during this period. Nevertheless, while regulations aligned with the Imāmī doctrine were implemented in the khuṭba, adhān, and coinage during Öljeytū’s reign, these practices encountered severe resistance in regions with a predominantly Sunnī population. Within this framework, the study comparatively examines the principal historical and biographical sources concerning the period alongside the relevant classical literature, while also analysing the findings of modern scholarship. Furthermore, based on the premise that no intellectual movement emerges in isolation, the influence of Shī‘ī scholars on Öljeytū’s conversion is evaluated through the relationship between ideas and historical events. Consequently, the study argues that although various factors contributed to Öljeytū’s adoption of Shi‘ism, Shī‘ī scholars constituted the most decisive element in this process.

Keywords: History of Islamic Sects, Ilkhanids, Öljeytū, Shi‘ism, Shī‘ī ‘Ulamā’, Sectarian Conversion.

⁸ Ankara University, Graduate School of Social Sciences, Department of History of Islamic Sects, <https://orcid.org/0000-0002-9166-275X>, mehmetferhat.ilhan@gmail.com

Safevî Devletinin Teşekkülünde Meşruiyet Arayışı ve Temel Krizler

Doç. Dr. Mehmet ÇELENK⁹

Safevî Devleti 1501 yılında Şah İsmail önderliğindeki Kızılbaş/Türkmen oymaklarının ittifakıyla Tebriz'de kurulmuştur. Safevîlerin çabalarıyla sûfî gelenekten gelen bir hareketin bölgesel bir imparatorluğa dönüşümü, İran devlet geleneğinin yeniden ihyası, İran'ın kadim imparatorluk sınırlarına, büyük oranda, ulaşması ve Sünnîlikten Şîîliğe geçiş bölgedeki dengeleri tümenden değiştirmiştir. Safevîler kuruluşundan itibaren Şîîliği devletin kurucu ilkesi olarak kabul etmişlerdir. Safevî hanedanının Sünnî devletlerle olan ilişkisinden hasıl olan sancılı geçmiş, psikolojik travmalar, hanedan üyelerinin maruz kaldığı ölümler ve Safevî dergâhı bünyesinde yaşanan dinî/siyasi dönüşüm Sünnîliğin Safevîler açısından bir ideoloji ve devlet işletim sistemi olarak kabul edilmesini imkânsız hale getirmiştir. Safevî Devletinin Akkoyunlu coğrafyasında tesis ettiği 12 İmam Şîîliğine dayalı yeni devlet başta Şirvanşahlar ve Şeybânîler gibi Sünnî ağırlıklı mücavir alanlarda ciddi bir krize ve beka sorununa dönüşmüştür. Safevîlerin Şîîliği hakimiyet alanlarında yegâne dinî form ve mezhebe dönüştürme çabaları onları yerleşik nüfus ve bölgedeki diğer Sünnî toplumlarla karşı karşıya getirmiş, bu da tabiatıyla krizi daha da girift ve sancılı hale getirmiştir.

Devletin sürekliliği ve istikrarı için iki cephede mücadele vermek zorunda kalan Safevîler Şîî/İmâmî temelli yeni devlet programı ve ajandaları sebebiyle Osmanlı, Şirvanşahlar ve Şeybânîler ile yoğun bir politik ve askeri mücadeleye girişmişlerdir. Safevîler bu politik ve askeri mücadelede, Osmanlı hariç, bölgedeki bütün rakip güçleri yenmiş ve tasfiye etmişlerdir. Safevî siyasetinin mücadele verdiği ikinci cephe ise İran coğrafyasında yürüttükleri dinî/kültürel ajanda etrafında odaklanmıştır. Bu çerçevede Safevîler hem siyasi hakimiyetlerini pekiştirip istikrar sağlamak hem de hanedanlarının yerli topluluklar tarafından kabulünü kolaylaştırmak için bir dizi mekanizmaya müracaat etmişlerdir. Bu çalışma, Akkoyunlu sarayıyla olan akrabalık ilişkileri, Safevî dergahının mürşitleri olarak sahip oldukları dinî otorite/karizma, neseplerini Ehli Beyt'e nispet etme çabası ve İran kültürünün binlerce yıllık tecrübeyle inşa ettiği kadim krallık teorisi bağlamında, Safevî devletinin teşekkülündeki meşruiyet arayışlarını ve bunun doğurduğu krizleri ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Safevî Devleti, Şîîlik, Meşruiyet.

⁹ Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0001-7104-5861>, mcelenk@uludag.edu.tr

The Search for Legitimacy and Fundamental Crises in the Formation of the Safavid State

Assoc. Prof. Mehmet ÇELENK¹⁰

The Safavid State was established in Tabrīz in 1501 through the alliance of the Qizilbash/Turkmen tribes under the leadership of Shāh Ismā'īl. Through the efforts of the Safavids, the transformation of a movement rooted in the Šūfī tradition into a regional empire, the revival of the Iranian state tradition, the expansion of Iranian rule to cover, to a large extent, the territories of ancient Iranian empires, and the transition from Sunnism to Shi'ism fundamentally altered the balance of power in the region. From the establishment of the state onward, the Safavids adopted Shi'ism as the founding principle of the state. The painful history resulting from the Safavid dynasty's relations with Sunnī states, the psychological traumas arising from these experiences, the deaths suffered by members of the dynasty, and the religious and political transformations within the Safavid order made it impossible for Sunnism to be adopted by the Safavids as an ideology and a system of state governance. The new state established by the Safavids in the former Aq Qoyunlu territories on the basis of Twelver Shi'ism soon became a serious source of crisis and an existential challenge, particularly in predominantly Sunnī neighboring regions such as those ruled by the Shirvanshahs and the Shaybanids. The Safavids' efforts to make Shi'ism the sole religious and sectarian form within their sphere of dominance brought them into conflict with the settled population and other Sunnī communities in the region, which inevitably made the crisis more complex and painful.

To ensure the continuity and stability of the state, the Safavids were compelled to fight on two fronts. Owing to their new state program and agenda based on Shi'i/Imāmī foundations, they engaged in intense political and military struggles with the Ottomans, the Shirvanshahs, and the Shaybanids. In these struggles, the Safavids defeated and eliminated all rival regional powers except the Ottomans. The second front of Safavid policy focused on the religious and cultural agenda they pursued across Iran. In this context, the Safavids resorted to a series of mechanisms both to consolidate their political authority and ensure stability and to facilitate the acceptance of their dynasty by local communities. This study examines the Safavid state's search for legitimacy and the crises that emerged in the course of its formation, focusing on the Safavids' kinship ties with the Aq Qoyunlu court, the religious authority and charisma they possessed as the spiritual guides (*murshids*) of the Safavid order, their efforts to trace their lineage to the *Ahl al-Bayt*, and the ancient theory of kingship shaped by millennia of Iranian cultural experience.

Keywords: History of Islamic Sects, Safavid State, Shi'ism, Legitimacy.

¹⁰ Bursa Uludağ University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects, <https://orcid.org/0000-0001-7104-5861>, mcelenk@uludag.edu.tr

Tarikattan Şeriata Tekkeden Saraya Erdebil Tekkesinin Siyasî ve Mezhebî Dönüşümü

Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN¹¹

Bu çalışma, Erdebil Tekkesinin ortaya çıkışı, faaliyetleri ve etki alanı ile siyasi ve mezhebî dönüşümüne dikkat çekmektedir. Çalışmanın bu şekilde kurgulanmasının nedeni ise konuyla ilgili literatürün, Safevîlerin tekke mensubu olduklarına işaret etmekle birlikte, tekkenin dönüşümünün nasıl gerçekleştiği hakkında bilgi vermemesi, hatta bu konuyu kolayca geçiştirmesidir. İlgili literatürün ilgisini çeken, hatta araştırmacıları heyecanlandıran husus, Safevîleri ağırlıklı olarak siyasi, askerî ve itikadi bir hareket şeklinde ele almalarıdır. Acaba Erdebil Tekkesi, bir tekkeden siyasi ve itikadi bir harekete nasıl dönüşmüştür? İkinci olarak, bu değişim sürecinde kendi içerisinde nasıl bir gerilim yaşamıştır? İlgili literatürde yeterince dikkate alınmayan ve cevapları çoğunlukla üstünkörü verilen bu iki soru, hâlen güncelliğini korumaktadır. Oysa Erdebil tekkesi, tekke ve medrese olarak varlığını uzun süre devam ettirmiştir. Sonuç olarak Erdebil Tekkesi, Zahid-i Geylani'den itibaren benimsediği fütüvvet esası ile bu esasa uygun usul ve erkân bakımından, Şeyh Cüneyt, Şeyh Haydar ve Şeyh İsmail dönemlerinde siyasallaşarak önemli bir dönüşüm geçirmiştir.

Erdebil Tekkesinden siyasi, askerî ve itikadi bir hareket ortaya çıkaran talep ve iradenin izini sürmeye imkân verecek kaynaklar yok denecek kadar azdır. Ancak kaynakların azlığından daha etkili olan husus, konuya hangi düzlemde bakıldığı ve araştırmanın hangi çerçevede yürütüldüğüdür. Kaynakların ve mevcut bilgilerin sınırlılığına rağmen, yukarıdaki soruların izinden gidilerek kırılma noktaları yeterince ele alınmamaktadır. Bu durum, eldeki kaynak ve bilgilerin azlığıyla birleşince tekkenin değişim ve dönüşümüne ilişkin araştırmaları ileriye taşıyacak değerlendirmeler yapılamamaktadır.

Erdebil Tekkesi'nin siyasî, itikadî ve askerî faaliyete başlaması Şeyh İbrahim'in vefatından sonradır. Onun vefatından sonra oğlu Cüneyt henüz küçük yaşta olduğu için yerine kardeşi Şeyh Cafer posta oturmuştur. Fakat Cüneyt'in büyüdüktan sonra posta oturma hakkının kendisinde olduğunu dillendirmesi, tekkede ayrışma ve huzursuzluk meydana getirmiştir. Nihayetinde amcası Şeyh Cafer'in; Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'ın yardımıyla Cüneyt'i Erdebil'den uzaklaştırması, Tekke'de iki ayrı edeb ve erkânla temsil edilmeye başlamıştır. Şeyh Cüneyt, Erdebil'den sonra Osmanlı, Karamanlı ve Memlûklü ve Akkoyunlu sahalarda sürdürdüğü siyasi ve askeri faaliyetlerinde etkili olmak için tekkenin adından yararlanmıştır. Cüneyt gittiği her yerde "Yönetime peygamberin evladı mı layık yoksa sahabesi mi?" şeklinde bir tartışma başlatmıştır. Bu tartışma konusu, onun siyasî talebinin meşru zemini olmuş ve Erdebil Tekkesinin sûfî mirasını siyasî-itikadî çatışma alanına çekmiştir. Cüneyt, Erdebil Tekkesi'nin doğal bağlantılarını kullanarak

¹¹ Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Alevi Bektaşî Kültürü Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0002-2751-9924>, tasgin.ahmet@hbv.edu.tr

başlattığı tartışmayı yaygın hale getirmiş ve çok sayıda topluluğa ulaşma imkânı bulmuştur. Bu toplulukların bir kısmından oluşturduğu silahlı grupla askeri bir yapılanmaya girişmiş ve birçok savaşa girerek tecrübe kazanmıştır. Cüneyd, yaptığı savaşlardan birisinde öldürülmüştür. Kendisinden sonra oğlu Şeyh Haydar babasının askeri faaliyetlerini sürdürmüş ve onun iddiasını daha da müşahhas hale getirmiştir. İlk olarak Tekkeyle özdeşleşen tacın dilimleri ile rengini değiştirmiştir. Haydar da savaş meydanında öldürülmüştür. Nihayet Şeyh Haydar'ın oğlu Şah İsmail tekkenin usul ve erkânını değiştirerek özellikle zikir-meydan için yeni bir erkân kurmuştur. Şah İsmail de askerî ve fikrî olarak atalarının yolundan gitmiştir.

Sonuç olarak Erdebil Tekkesi, siyasî, askerî ve itikadî olarak başlattığı mücadelesini devletleştirmiştir. Devletleşme sürecine kadar bu mücadele tekkenin kazanımları üzerinden yürütülmüş ve yeni süreç için gerekli meşru zeminin hazırlığına ihtiyaç duyulmuştur. Yeni kurulan devlette ihtiyaç duyulan kelâmî ve fıkhi meşruiyet; Âmil, Âmul ve Bahreyn'den gelen mollalarla giderilmeye çalışılmıştır. Bu mollaların çaba ve gayretleri ile birlikte Erdebil tekkesine ait esintiler de kamusal alanın dışına itilmiştir. Böylece öteden beri halifeler, tekkeler ve çok geniş coğrafyadaki irtibat noktalarıyla geniş bir alanda etki sahip olan Erdebil Tekkesi yeni bir yapılanma sürecine girmiştir. Neticede tekkenin geleneksel yapısı değişmiş ve yeni bağlantı noktaları da dönüşmüştür. Siyasî sınırlar içerisinde bulunan topluluklar, kelâm, fıkıh ve usul itibarıyla tekkeyle ilintisini tamamen koparmıştır. Bu durum günümüze kadar devam edegelen Şiîleşmeye geçişi kolaylaştırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Safevî, Erdebil Tekkesi, Şîa, Şah İsmail.

From Ȧrîqa to Shari'a, from the Şûfî Lodge to the Palace: The Political and Sectarian Transformation of the Ardabîl Şûfî Lodge

Prof. Ahmet TAŞĞIN¹²

This study focuses on the emergence, activities, and sphere of influence of the Ardabîl Şûfî Lodge, as well as its political and sectarian transformation. The study has been structured in this way because, although the relevant literature points to the Safavids' origins as members of a Şûfî lodge, it provides little information about how the lodge underwent this transformation and often passes over the issue rather quickly. What has primarily attracted the attention—and even aroused the enthusiasm—of researchers is the treatment of the Safavids mainly as a political, military, and doctrinal movement. How, then, did the Ardabîl Şûfî Lodge transform from a Şûfî lodge into a political and doctrinal movement? Second, what kind of internal tensions did it experience during this process of change? These two questions, which have not received sufficient attention in the relevant literature and have generally been answered only superficially, remain pertinent today. The Ardabîl Şûfî Lodge, however, continued to exist for a considerable period both as a Şûfî lodge and as a madrasa. Ultimately, the lodge underwent a major transformation during the periods of Shaykh Junayd, Shaykh Hâydar, and Shaykh Ismâ'îl. Through its increasing politicization, the principle of futuwwa that it had embraced since the time of Zâhid Gîlânî, together with the methods and ritual practices based on that principle, was transformed.

The sources that would enable us to trace the aspirations and agency that turned the Ardabîl Şûfî Lodge into a political, military, and doctrinal movement are exceedingly scarce. More decisive than the scarcity of sources, however, has been the perspective from which the subject has been approached and the framework within which research has been conducted. Despite the limited number of sources and the scarcity of available information, the turning points in this transformation have not been adequately examined by pursuing the questions raised above. When this situation is combined with the paucity of sources and information, it becomes difficult to produce assessments capable of advancing research into the transformation of the lodge.

The Ardabîl Şûfî Lodge began to engage in political, doctrinal, and military activities following the death of Shaykh İbrâhîm. Since his son Junayd was still very young at the time, İbrâhîm's brother, Shaykh Ja'far, succeeded him as the head of the lodge. Once Junayd came of age, however, he asserted that the right to occupy the spiritual seat belonged to him, creating division and unrest within the lodge. Eventually, with the assistance of the Qara Qoyunlu ruler Jahân Shâh, Junayd's uncle Shaykh Ja'far expelled

¹² Hacı Bayram Veli University, Graduate School of Education, Department of Alevi-Bektashi Culture, <https://orcid.org/0000-0002-2751-9924>, tasgin.ahmet@hbv.edu.tr

him from Ardabīl. As a result, the lodge came to be represented by two distinct traditions of conduct and ritual practice.

After leaving Ardabīl, Shaykh Junayd invoked the name and prestige of the lodge in an effort to strengthen the political and military activities he pursued across the Ottoman, Karamanid, Mamluk, and Aq Qoyunlu territories. Wherever he went, Junayd initiated a debate framed by the question: “Who is more entitled to rule: the descendants of the Prophet or his Companions?” This question provided a legitimate basis for his political claims and drew the Šūfī heritage of the Ardabīl Lodge into a sphere of political and doctrinal conflict. By making use of the lodge’s existing networks, Junayd disseminated this debate widely and reached numerous communities. He formed an armed group from among some of these communities, embarked upon a process of military organization, and gained experience by participating in numerous battles. Junayd was killed in one of these battles. Following his death, his son Shaykh Ḥaydar continued his father’s military activities and gave more concrete form to his claims. He first altered the number of sections and the color of the distinctive headgear associated with the lodge. Ḥaydar, too, was killed on the battlefield. Finally, Shaykh Ḥaydar’s son Shāh Ismā‘īl modified the principles and ritual practices of the lodge, establishing a new set of rituals particularly for the dhikr assembly. Shāh Ismā‘īl likewise followed the path of his ancestors both militarily and intellectually.

In conclusion, the Ardabīl Lodge transformed the political, military, and doctrinal struggle it had initiated into a state-building project. Until the process of state formation, this struggle was pursued through the resources and achievements of the lodge, while efforts were made to establish the legitimacy necessary for the new political order. The theological and juridical legitimacy required by the newly established state was sought through scholars (*mullās*) arriving from ‘Āmil, Āmul, and Bahrain. Alongside the efforts of these scholars, elements associated with the Ardabīl Lodge were gradually pushed out of the public sphere. Thus, the Ardabīl Lodge, which had long exercised influence across a vast geographical area through its khalīfas, lodges, and extensive network of connections, entered a new phase of institutional restructuring. As a result, the lodge’s traditional structure changed, and its network of connections was likewise transformed. Communities within the newly established political boundaries gradually severed their ties with the lodge in terms of theology (*kalām*), jurisprudence (*fiqh*), and legal methodology (*uṣūl*). This development facilitated the transition toward the process of Shi‘ization that has continued to the present day.

Keywords: Safavid, Ardabil Lodge, Shia, Shah Ismail.

Hûzistan'ın İslam Öncesi Dinî Mirası Bağlamında İslam Mezhepleri Tarihindeki Konumu

Dr. Öğr. Üyesi Nuran ÜÇÖK¹³

Bugün İran'ın güneybatısında bir eyalet olan Hûzistan bölgesi, İslam'ın ilk mezhepleri ve onların tarih sahnesine çıkış süreçlerinde birden fazla mezhep bağlamında ismine rastladığımız bir coğrafyadır. Bu bölge, esasında bu mezheplerin hiçbirinin doğduğu coğrafya olarak karşımıza çıkmamakta, ancak her biri için kritik denebilecek noktalarda ya da isimlerle birlikte yeniden gündeme gelmektedir. Hâricilik tarihinin henüz ilk aşamasında Nâfi' b. Ezrak (ö. 65/685), Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) hareketinin ardından Basra'yı terk ederek buraya gelmiş ve kendi kitlesi ile birlikte iktidara karşı mücadelesini burada yürütmüştür. Zenc isyanları sürecinde en fazla hasar alan bölgelerin başında burası gelmektedir. Meşhur Mu'tezilî baba ve oğul Cübbâîler, Hûzistan bölgesinde bulunan Cubbâ kökenlidir. Şîî ricâl literatüründe, Hûzistan sınırları içinde yer alan Ahvaz, Askerimükrem gibi şehirlerle ilişkilendirilen önemli isimler bulunmaktadır. Bunların yanında Fâtımî dâîsi Müeyyed-Fiddîn eş-Şîrâzî'nin (ö. 470/1078) ve Hasan Sabbâh'ın (ö. 518/1124) faaliyetleri, İsmâîlîliğin bölgede yayılmasını sağlamıştır. Yine bölgede Sünnî fırkaların varlığına işaret eden pek çok kaynak bulunmaktadır. Bugün ise nüfusunun çoğunluğu Şîî'dir.

İslam ile tanışma aşamasında ve tanıştıktan sonra oldukça hareketli bir coğrafya izlemeyi veren Hûzistan'ın dinî ve kültürel zenginliği, esasında çok daha uzun zaman öncesine dayanmaktadır. İlgili bölgedeki medeniyet tarihi MÖ. 3000'lere kadar uzanmaktadır. Bugünkü İran topraklarında şehir medeniyetinin ilk izlerini görebileceğimiz uygarlık Elam'dır. Bu krallığın izlerini barındıran Susa antik şehri, Çoğa Zenbil Zigguratı gibi tarihi kalıntılar, bölgeyi medeniyet tarihi açısından son derece değerli hale getirmektedir. Dahası Elamlardan topraklarını Müslüman Araplara karşı kaybeden Sasanilere kadar çok sayıda medeniyet, bölgede çeşitli zamanlarda hüküm sürmüştür. Kuşkusuz bu medeniyetler, çok tanrılı yerel inanışlardan Zerdüştîliğe, Yahudilikten Hristiyanlığa kadar çeşitli inançların bölgede makes bulmasını sağlamıştır.

Bu çalışma, Hûzistan'ın İslam mezhepleri tarihindeki konumunu bölgenin uzun süreli medeniyet ve inanç geçmişiyle birlikte değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Hûzistan'ın kendi tarihini ve İslam öncesi inanışlarını tanımak, onları İslam mezhepleriyle ilişkilendirebilecek yeni bağlamlar sağlayacaktır. Bu nedenle çalışmada Hûzistan bölgesi, İslam öncesinde benimsediği inançlar ve erken dönem İslam mezhepleri özelinde incelenmiştir. Çalışmada İslam öncesinden sonrasına uzanan süreç, disiplinler arası bir yaklaşımla ve tarihte süreklilik-değişim ilişkisi dikkate alınarak sorgulanmıştır. İslam öncesi ve İslam'ın ilk asrı için Guidi/Huzistan Kroniği, Avesta gibi kaynaklara ve İran

¹³ Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
<https://orcid.org/0000-0001-7048-8054>, nucok@ankara.edu.tr

tarihine yönelik çalışmalara; İslam sonrası için ise Müslüman coğrafyacıların eserlerine, makâlât türü eserlere ve ricâl/tabakât türü kitaplara başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hûzistan, Ahvaz, Askerimükrem, Elam, Zerdüşîlik, İslam, Şîîlik.

Khūzistān's Place in the History of Islamic Sects in the Context of Its Pre-Islamic Religious Heritage

Asst. Prof. Nuran ÜÇOK¹⁴

Today, Khūzistān, a province in southwestern Iran, is a region whose name appears in connection with several of the earliest Islamic sects and their emergence onto the historical scene. Rather than being a center in which these sects originated, however, the region stands out as a significant arena in which critical developments in the history of early Islamic sectarianism took place. Its importance in the history of Islamic sects is reflected in a number of developments: in the early history of Kharijism, Nāfi^c b. al-Azraq (d. 65/685) left Baṣra following the movement of ʿAbd Allāh b. al-Zubayr and came to Khūzistān, where he continued his activities; the region was severely affected by the Zanj rebellions; the Muʿtazilite al-Jubbāʾi's originated from Jubbā in Khūzistān; and, from the second and third Islamic centuries onward, individuals and groups associated with the three major branches of Shiʿism were active in the region. Sources also point to the presence of Sunnī sects. Today, the majority of the population is Shiʿī.

The religious and cultural significance of Khūzistān, however, extends far beyond the Islamic period. The region's settled civilizational history can be traced back to the third millennium BCE, while Susa and Chogha Zanbil preserve significant remains of the Elamite civilization (approximately third to sixth centuries BCE). Following the Elamite religious tradition, Iranian religious elements became part of the region's historical fabric, although their relationship with Zoroastrianism should not be understood as a linear process of transformation. While the presence of Iranian religious traditions is attested during the Median period (approximately seventh–sixth centuries BCE), this period cannot be directly identified with either “Mazdaism” or an institutionalized form of Zoroastrianism. Under the Achaemenids (approximately 550–330 BCE), a royal ideology centered on Ahura Mazda became increasingly prominent, although diverse religious traditions continued to exist within the empire. Following the conquests of Alexander the Great in the 330s BCE, interaction between Hellenistic and Iranian elements continued under Seleucid (312–63 BCE) and Parthian rule (approximately 247 BCE–224 CE). During the Sasanian period (224–651 CE), Zoroastrianism became institutionalized within a powerful state and priestly structure. Mani, regarded as the founder of Manichaeism (third century CE), visited the Susa region and addressed letters to his followers there. The Mazdakite movement, meanwhile, was particularly influential during the reign of Kavad I (488–531 CE). The association of Mazdak with Susiana makes Khūzistān a region that also deserves consideration in relation to this movement.

¹⁴ Ankara University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects
<https://orcid.org/0000-0001-7048-8054>, nucok@ankara.edu.tr

Although evidence for the presence of Jews in the Iranian lands is limited, the origins of Jewish settlements in Mesopotamia can be traced to the Assyrian and Babylonian deportations of the eighth and sixth centuries BCE, while smaller communities in western Iran can be identified in later periods. Christian communities were present in the region by the third century CE, and organized Christian communities continued to exist in Susa during the early Sasanian period. Evidence for the Christian presence in Susa is further attested by the mention of the bishopric of Susa at the Council of Ctesiphon held in 410 CE. The seventh-century Syriac Khuzistan Chronicle is likewise an important testimony to the Syriac Christian milieu of the region during the late Sasanian and early Islamic periods.

This study aims to examine Khūzistān's place in the history of Islamic sects in conjunction with the region's long-term civilizational and religious history. Familiarity with Khūzistān's own history and its pre-Islamic beliefs may provide new contexts for exploring their possible relationship with Islamic sectarian traditions. The study examines the historical process extending from the pre-Islamic to the Islamic periods in terms of the beliefs adopted in Khūzistān, drawing on the methodological approaches of the History of Islamic Sects while also employing an interdisciplinary perspective and taking the relationship between continuity and change in history into consideration. For the pre-Islamic period and the first Islamic century, the study draws on sources such as Herodotus's Histories, the Avesta, and the Khuzistan Chronicle associated with Guidi, as well as works on Iranian history, particularly the Cambridge History of Iran. For the post-Islamic period, geographical and heresiographical works are also consulted. The study concludes that the religious and cultural diversity inherited by Khūzistān from the pre-Islamic period may have contributed to the region's dynamic religious and intellectual landscape during the first centuries of Islam.

Keywords: Khūzistān, Susa, Elam, Judaism, Zoroastrianism, Christianity, Islamic Sects.

Büveyhîlerin Şîî Siyasetinin Şîî Ritüellerinin Oluşumuna Etkileri

Doç. Dr. Fatih TOPALOĞLU¹⁵

Abbâsî hilafetinin siyasi otoritesinin zayıfladığı ve Şîî hanedanların yükselişe geçtiği bir dönemde Bağdat merkezli olarak Irak coğrafyasında hüküm süren Büveyhîler (934-1055), Şîîliğin teolojik gelişiminin yanı sıra sosyo-kültürel bir kimlik olarak kurumsallaşmasında önemli rol oynamış bir hanedan devletidir. Büveyhî emirlerinden Muizzüddavle'nin, fiili başlangıcı Tevvâbîn Hareketi'ne kadar geri giden Kerbelâ Matemini, Bağdat'ta 352/963 yılında Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesini anmak üzere umumi matem ilan ederek resmileştirmesi, matem Şîî halk dindarlığının en önemli geleneklerinden biri olarak kurumsallaşması yolunda tarihi bir dönüm noktası olmuştur.

Bu tarihten itibaren Muharrem ayının ilk on gününde kadın olsun erkek olsun halkın siyahlar giyerek dolaşması, çarşıların kapatılması, taziye meclislerinin kurulması ve sokaklarda ağtlar eşliğinde yürüyüşler yapılması şeklindeki uygulamalar, Şîî kimliğinin kamusal alanda etkinliğini artırmıştır. Büveyhîler döneminde Necef ile Kerbelâ gibi kutsal mekânların imar edilmesi ve türbelerin ziyaret kültürünün bir parçası haline getirilmesi, matem törenlerinin sürekliliğinin sağlanması Şîî mezhebi geleneğinin teşekkülüne önemli katkıda bulunmuştur. Bu açılarından devlet/siyaset ve din/mezhep ilişkileri bağlamında Büveyhîlerin bu dönemde Şîa özelinde uyguladıkları politikaların Şîî mezhebi geleneği üzerinde ne gibi etkileri olduğu konusunun araştırılması önem arz etmektedir.

Bu sebeple bildirinin temel amacı, Büveyhîlerin Şîa yanlısı siyasetinin, Kerbelâ matemini bireysel veya yerel bir yas töreninden kolektif ve kamusal bir ritüele dönüştürmesi gibi Şîî mezhebi geleneğinin oluşmasındaki etkileri, Büveyhî devlet aklının toplumsal muhalefeti nasıl dini bir kurumsallaşmaya kanalize ettiği ve bu mirasın günümüz Şîî ritüellerinin temellerine nasıl kaynaklık ettiği tartışmaktır. Ayrıca Devlet eliyle desteklenen bu törenler ve etrafında gelişen ritüellerin sadece dini bir vecibe olarak kalmayıp mezhebi kimliğin inşasında nasıl merkezi bir konuma yerleştiği ve aynı zamanda Abbasi otoritesine karşı geliştirilen bir meşruiyet aracı ve siyasi sembolizme dönüştüğü üzerinde durulacaktır.

Bildirinin hazırlanmasında nitel araştırma yöntemi kullanılacak, literatür taramasıyla Büveyhîlerin Şîî politikasının Şîa mezhebi geleneğine etkileri analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Büveyhîler, Muizzüddavle, Şîa, Şîî, Kerbelâ, Matem, Âşûrâ, Bağdat.

¹⁵ Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0001-7871-7640>, fatihtopaloglu@pau.edu.tr

The Impact of the Būyids' Shī'ī Policy on the Formation of Shī'ī Rituals

Assoc. Prof. Fatih TOPALOĞLU¹⁶

The Būyids (934-1055), a dynastic state ruling the region of Iraq from a Baghdad base during a period when the political authority of the Abbasid Caliphate was waning and Shī'ī dynasties were on the rise, played a pivotal role not only in the theological development of Shi'ism but also in its institutionalization as a socio-cultural identity. A historic turning point in the institutionalization of the Karbalā' mourning rituals, which had their practical origins as far back as the Tawwābīn Movement, occurred when the Būyid Amīr Mu'izz al-Dawla officially proclaimed a public period of mourning in Baghdad in 352/963 to commemorate the martyrdom of Ḥusayn at Karbalā'.

From that time onward, practices such as the public wearing of black attire by both men and women during the first ten days of Muḥarram, the closure of marketplaces, the organization of condolence gatherings, and street processions accompanied by laments served to heighten the visibility and impact of Shī'ī identity within the public sphere. During the Būyid era, the development of holy sites like Najaf and Karbalā', the integration of shrine visitation into the culture, and the ensuring of the continuity of mourning ceremonies all contributed significantly to the formation of the Shī'ī sectarian tradition. In this context, it is important to investigate the specific effects that the policies implemented by the Būyids—particularly regarding the Shi'a—had on the Shī'ī sectarian tradition, especially concerning the interplay between state/politics and religion/sect.

Therefore, the primary objective of this paper is to discuss the impact of the Būyids' pro-Shī'ī policies on the formation of the Shī'ī sectarian tradition—specifically the transformation of the Karbalā' mourning observance from an individual or local act of grief into a collective, public ritual—as well as how the Būyid state apparatus channeled social opposition into religious institutionalization and how this legacy laid the foundations for contemporary Shī'ī rituals. Furthermore, the study will examine how these state-supported ceremonies and their associated rituals transcended mere religious obligation to become central to the construction of a sectarian identity, while simultaneously serving as a vehicle for legitimacy and a form of political symbolism directed against Abbasid authority.

A qualitative research methodology will be employed in the preparation of this paper, and a literature review will be conducted to analyze the influence of the Būyids' Shī'ī policy on the Shī'ī sectarian tradition.

Keywords: Būyids, Mu'izz al-Dawla, Shi'a, Shī'ī, Mourning, 'Āshūrā', Baghdad.

¹⁶ Pamukkale University, Faculty of Theology, Department of Kalam and History of Islamic Sects, <https://orcid.org/0000-0001-7871-7640>, fatihtopaloglu@pau.edu.tr

Âşûrâ Merasimlerine Yeni Bir Bakış: İmam Hüseyin'in ve Diğer Kerbelâ Kahramanlarının Matemlerdeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme

Dr. Arş. Gör. Zeynep Sena KAYNAMAZOĞLU¹⁷

Kerbelâ vakası asırlar boyunca İslam toplumlarının ortak belleğinden silinmemiş ve nice toplumsal ve siyasi hareketi tetiklemiştir. Şiî halk dindarlığının kurucu unsurlarından biri de Kerbelâ vakasının ardından tutulan matem merasimleridir. Kerbelâ vakasının hatırasını canlı tutan ve Şiî grup kimliğinin oluşmasına önemli ölçüde katkı sağlayan bu matemler asırlardır bünyesine yeni unsurlar da dahil ederek var olmaya devam etmiştir.

Akademik çalışmalar Kerbelâ vakasının Şîa'nın kaderine olan etkisine dayanarak, Hz. Hüseyin'i Şiî halk dindarlığını şekillendiren yegâne insan olarak tanımlama eğilimindedir. Kerbelâ vakası konu alındığında, yalnızca Hüseyin'in ölümü ve kendisi etrafında şekillenen inançlar incelenmektedir. Halbuki bu yaklaşım diğer Ehl-i beyt üyelerinin Kerbelâ'da oynadığı rolün halk dindarlığındaki tezahürlerinin göz ardı edilmesine sebep olmuştur. Kerbelâ'da İmam Hüseyin'in kardeşleri, çocukları, yeğenleri ve askerleri başta olmak üzere birçok kişi mücadele etmiş ve şehit olmuştur. Bu kişilerin mazlumiyetleri ve İmam'a olan bağlılıkları Kerbelâ anlatısının ve hafızasının ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Bu bakımdan Ebu'l-fezl'siz, Ali Asgar'sız veya Zeynep'siz bir Şiî halk dindarlığından bahsetmek mümkün değildir.

Bu çalışma, günümüz İran'ında Muharrem ayının ilk on günü icra edilen matemleri tematik olarak ele almakta ve matemlerde okunan nevha (nôhe) örneklerini inceleyerek Kerbelâ'nın Hüseyin dışındaki kahramanlarının matem merasimlerindeki rolünü tartışmaktadır. Makale, Hüseyin'in hem Kerbelâ şehidi hem de diğer şehitlerinin matemini kabul eden taziye sahibi olarak iki yönlü bir kimliğe sahip oluşuna dikkat çekmekte ve Muharrem merasimlerine yeni bir bakış önermektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, Şiîlik, Kerbelâ, Ritüel, Matem.

¹⁷ Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0002-2285-7385>, zeynepsena@uludag.edu.tr

Rethinking the Āshūrā Rituals: An Assessment of the Role of Imām Ḥusayn and Other Heroes of Karbalā in Mourning Ceremonies

Res. Asst. Dr. Zeynep Sena KAYNAMAZOĞLU¹⁸

The Karbalā event has remained firmly embedded in the collective memory of Muslim societies for centuries and has triggered numerous social and political movements. One of the constitutive elements of Shi'i popular religiosity is the mourning rituals held for the martyrs of Karbalā. These mourning rituals, which have kept the memory of Karbalā alive and contributed significantly to the formation of Shi'i group identity, have continued to exist for centuries, incorporating new elements over time.

Academic studies have tended to portray Ḥusayn as the sole figure who shaped Shi'i popular religiosity, largely on the basis of the impact of the Āshūrā on the course of Shi'ism. When Karbalā is addressed, scholarly attention is generally focused exclusively on the death of Ḥusayn and the beliefs that developed around him. Yet this approach has led to the neglect of the ways in which the roles played by other members of the Ahl al-Bayt at Karbalā have been manifested in popular religiosity. At Karbalā, many individuals—most notably Imām Ḥusayn's brothers, children, nephews, and companions—fought, suffered, and were martyred. Their suffering and their devotion to the Imām constitute an inseparable part of the Karbalā narrative and its collective memory. In this respect, it is impossible to speak of Shi'i popular religiosity without Abū al-Faḍl al-ʿAbbās b. ʿAlī b. Abī Ṭālib (d. 61/680), ʿAlī al-Akbar b. al-Ḥusayn b. ʿAlī (d. 61/680), ʿAlī al-Aṣghar b. al-Ḥusayn b. ʿAlī (d. 61/680), Zaynab bint ʿAlī b. Abī Ṭālib (d. 62/682 [?]), or many others.

This study examines thematically the mourning rituals performed during the first ten days of the month of Muḥarram in contemporary Iran and, through an analysis of examples of *nawḥa* recited during these rituals, discusses the role of the *heroes* of Karbalā in mourning practices. The article highlights Ḥusayn's twofold role as both the deceased at the center of the mourning and the recipient of condolences for many other martyrs.

Keywords: Iran, Shi'ism, Karbalā, Ritual, Mourning.

¹⁸ Bursa Uludağ University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects, <https://orcid.org/0000-0002-2285-7385>, zeynepsena@uludag.edu.tr

Kaçar Nâsırüddin Şah ve Kamusal Alanda Dinî Merasimlerin Düzenlenmesi: İktidarın Halka Yakın Bir Yüzünü Sunmanın Yeni Bir Yöntemi

Doç. Dr. Mehdi FARAJI¹⁹

Nâsırüddin Şah Kaçar dönemine kadar İran'daki yönetim biçimi, geleneksel karakterini korumuş ve hükümdar-tebaa modeli çerçevesinde şekillenmiştir. Bu yönetim anlayışında, iktidar kurumu ile toplum arasında karşılıklı hak ve yükümlülükler dayanan bir toplumsal sözleşme teşekkül etmemiştir. Bu çerçevede, hükümdarlar halkın iktidara katılımına herhangi bir hak tanımamakta ve halkın rızasını elde etmeye yönelik bir yükümlülük de taşımamaktaydılar. Ancak modern Avrupa'daki dönüşümlerin ardından, dünya genelinde yeni yönetim modelleriyle tanışılmıştır. Nâsırüddin Şah Kaçar döneminden itibaren İranlılar da yönetimin işlevselliğine dair ortaya çıkan yetersizliklere tepki olarak ve Avrupa kökenli yeni kavramlarla tanışmanın etkisiyle, otoriter yönetim biçimini eleştirmeye başlamış; hukuk temelli bir idarenin tesis edilmesi gerekliliğini ve halkın katılımı ile rızasının gözetilmesinin zorunluluğunu vurgulamışlardır. Buna karşılık Nâsırüddin Şah Kaçar, yeni bir siyaset tarzı benimseyerek saltanat makamının halkla daha yakın bir ilişki içinde olduğu imajını inşa etmeye ve padişah ile tebaa arasındaki mesafeyi azaltmaya yönelmiştir. Bu yeni siyaset tarzı, "kamusal alanın" araçsallaştırılmasına dayanmakta olup, Nâsırüddin Şah Kaçar bu amaç doğrultusunda şehirlerin açık kamusal mekânlarında dinî merasimler tertip etmiştir. Nâsırüddin Şah Kaçar tarafından düzenlenen Tâsûa ve Aşûrâ matem merasimlerinin kamusal alanda hangi amaçla ve ne şekilde icra edildiği ile bu törenlerin onun halk nezdindeki kabulüne ve iktidar ile toplum arasındaki bağın güçlenmesine ne tür etkilerde bulunduğu, bu çalışmanın betimleyici-açıklayıcı yöntem çerçevesinde yanıtlamayı amaçladığı temel soruyu oluşturmaktadır. Araştırma bulguları, Nâsırüddin Şah'ın siyasal meşruiyetin temelini oluşturan halkın algı ve kabulünün önemini kavramasıyla birlikte, iktidarın halkçı bir imgesini inşa etmeye yöneldiğini göstermektedir. Bu amaçla, saray kompleksinin yakınında "Tekye-i Devlet" adıyla bir mekân inşa ettirmiş; Tâsûa ve Aşûrâ matem merasimlerini bizzat kendisinin, saray erkânının, yabancı devlet temsilcilerinin ve halkın katılımıyla icra ettirmiştir. Kaynakların aktardığı bilgilere göre, Nâsırüddin Şah'ın saltanatının halkçı bir imajını sergileme hedefinin görece başarılı olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nâsırüddin Şah Kaçar, kamusal alan, "Tekye-i Devlet", ta'ziye, Tâsûa ve Aşûrâ matem merasimleri, halk.

¹⁹ Tebriz Üniversitesi, Hukuk ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü
<https://orcid.org/0000-0002-6444-1513>, m.faraji@tabrizu.ac.ir

Ta'ziya Performances at Takiyya-yi Dawlat: Nāṣir al-Dīn Shāh Qājār's Ceremonial Strategy for Projecting a Popular Image of Power (1873-1895)

Assoc. Prof. Mehdi FARAJI²⁰

Until the reign of Nāṣir al-Dīn Shāh, the mode of governance in Iran remained traditional and was structured according to the king–subject paradigm. Under this system, no social contract based on reciprocal rights and obligations had been established between the institution of power and society. Accordingly, the monarchs did not recognize any right of the people to participate in the exercise of political power. Following the transformations of modern Europe, new models of governance emerged and became known to societies around the world. In Iran, beginning during the reign of Nāṣir al-Dīn Shāh, growing dissatisfaction with the inefficiency of the government, coupled with increasing familiarity with modern European concepts, led Iranians to criticize the authoritarian mode of governance and emphasize the necessity of establishing a government based on the rule of law. In response, Nāṣir al-Dīn Shāh sought to employ a new mode of political practice to project a popular image of the monarchy and narrow the distance between the sovereign and his subjects. This new mode of political practice took the form of a ceremonial act: to this end, Nāṣir al-Dīn Shāh organized and attended ta'ziya performances during the month of Muḥarram among the general populace.

The main question that this article seeks to answer through a descriptive–explanatory approach is: What objectives did Nāṣir al-Dīn Shāh pursue, and in what manner did he organize Muḥarram mourning ceremonies in the “public sphere”? Furthermore, what impact did these ceremonies have on his popular legitimacy and on strengthening the relationship between the institution of power and society?

The findings of the study indicate that, recognizing the importance of public perceptions and attitudes as the foundation of political legitimacy, Nāṣir al-Dīn Shāh sought to construct a popular image of political power. To this end, he established a venue adjacent to the royal palace known as Takiyya-yi Dawlat, where he organized ta'ziya performances and mourning ceremonies attended by himself, members of the court, representatives of foreign countries, and the general public. According to contemporary sources, Nāṣir al-Dīn Shāh was relatively successful in projecting a popular image of his monarchical authority.

Keywords: Nāṣir al-Dīn Shāh Qājār, ceremonial act, Takiyya-yi Dawlat, ta'ziya performance, popular image of power.

²⁰ University of Tabriz, Faculty of Law and Social Sciences, Department of History
<https://orcid.org/0000-0002-6444-1513>, m.faraji@tabrizu.ac.ir

İran'ın Amerika ve İsrail Gerilimi Bağlamında Noha ve Meddahlık Geleneğinin Sosyopolitik İşlevi: Hüseyin Sütûde ve Çağdaş İranlı Meddahlar Örneği

Dr. Öğr. Üyesi Metin AVCI²¹

Ölen kişilerin ardından hissedilen acı ve eleme dile getiren bir ağıt türü olan “Mersiye”, Şiî ve Alevî-Bektaşî geleneklerinde “Noha” olarak da isimlendirilmektedir. Noha, özellikle Hz. Peygamber'in vefatından yaklaşık 48 yıl sonra, Ehlibeyt'inden torunu Hüseyin ve aile fertlerinin Kerbelâ'da yaşadıkları trajediyi diri tutan, onların çektikleri acıları hatırlatan ağıtların ismi olmuştur. Matem törenlerinde duygusal bir makamla göğse vurularak (sinezen) okunan ve Kerbelâ'daki haksızlığa duyulan öfkeyi ve hüznü yaşatan bu ağıtlar, halkın da eşlik etmesiyle bir ayin formatında icra edilmektedir.

Modern İran'da noha geleneği, klasik matem törenlerinin sınırlarını aşarak siyasal ve toplumsal olaylara yönelik güçlü sembolik anlamlar üretmeye başlamıştır. Bu süreçte meddahlar ve noha sanatçıları, geniş kitleleri etkileyen kültürel aktörler hâline gelmişlerdir. Mahmûd Kerîmî, Saîd Haddâdiyân, Mansûr Arzî ve Mehdî Resûlî gibi isimler, dinî içerikli eserleri aracılığıyla toplumsal duyarlılıkların şekillenmesinde etkili olmuş; Kerbelâ söylemini güncel siyasal gelişmelerle ilişkilendirerek direniş, fedakârlık ve birlik temalarını ön plana çıkarmışlardır.

Bu bağlamda, İran'ın yeni kuşak meddahları arasında dikkat çeken Hüseyin Sütûde'nin (Hossein Sotoudeh) nohaları, söz konusu temaların en belirgin örnekleri arasında yer almaktadır. Özellikle Amerika ve İsrail ile yaşanan gerilimlerin yoğunlaştığı dönemlerde seslendirdiği eserler, İran kamuoyunda dinî kimlik, millî birlik ve direniş söylemlerinin yeniden üretilmesine katkı sağlamıştır. 2026 yılında viral hâle gelen “Yâ Ali” ve “Vakt-e Kıyâm Âmede” adlı eserleriyle, İran'ın güncel siyasi gerilimlerle yüzleştiği bir dönemde etkili bir rol üstlenmiştir. Onun bu şarkıları yalnızca dinî bir yas geleneğini sürdürmekle kalmamış, aynı zamanda dijital platformlarda bir direniş marşı ve toplumsal ayaklanma çağrısı olarak algılanmıştır.

Bu durum, sanatın yalnızca estetik bir ifade biçimi değil, bilakis politik bir mobilizasyon aracı olduğunu da göstermiştir. Çünkü meddahların etkili yorumları, adeta dinî kimliği politik kimlikle birleştirmiş, toplumsal hafızayı canlı tutarak büyük oranda kolektif kimliği bütünleştirmiştir. Böylece zor günlerinde halkın psikolojik ve ideolojik direncinin güçlenmesini sağlayan bir motivasyon kaynağı olmuştur. Diğer taraftan noha geleneği, batının kültürel hegemonyası karşısında alternatif bir estetik ve halk birlikteliği görünümü arz etmiştir. Neticede İran meddahları ve Hüseyin Sütûde'nin noha tarzı eserleri, İran'da kültür ve sanatın siyasete doğrudan müdahalesinin örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

²¹ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0002-8651-0321>, metin.avci@ogu.edu.tr

Bu bildiride İran'daki noha ve meddahlık geleneğinin tarihsel ve sosyolojik arka planı incelenmekte; çağdaş İranlı meddahların toplumsal etkileri değerlendirilmekte ve Hüseyin Sotoodeh örneği üzerinden Kerbelâ merkezli dinî anlatıların güncel siyasal gerilimler bağlamında nasıl yeniden yorumlandığı analiz edilmektedir. Çalışmada ayrıca noha geleneğinin mezhebî kimlik inşası, kolektif hafıza, kültürel direniş ve toplumsal mobilizasyon süreçlerindeki işlevleri İslam Mezhepleri Tarihi perspektifinden ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Meddahlık Geleneği, Noha, İran ve Amerika/İsrail Gerilimi, Çağdaş İranlı Meddahlar, Hüseyin Sütûde, Kültürel Direniş.

The Sociopolitical Function of the Nawḥa and Maddāḥ Tradition in the Context of Iran's Tension with America and Israel: The Example of Ḥusayn Sutūda and Contemporary Iranian Maddāḥs

Asst. Prof. Dr. Üyesi Metin AVCİ²²

Mersiye is a type of lament that expresses the pain and sorrow felt after a person's passing. In Shī'ī and Alevi-Bektashi traditions, this form is also referred to as nawḥa. Nawḥa came to denote the elegies that keep alive the memory of the tragedy experienced at Karbalā' by Ḥusayn—the grandson of the Prophet from his Household—and his family members, while also recalling the suffering they endured, particularly some forty-eight years after the Prophet's passing. These elegies, which articulate the anger and sorrow over the injustice of Karbalā', are performed during mourning ceremonies in an emotive style accompanied by chest-beating (sīna-zanī), and are presented in a ritualistic format with public participation.

In modern Iran, the nawḥa tradition has moved beyond the confines of traditional mourning ceremonies and has begun to generate powerful symbolic meanings in relation to political and social events. During this period, storytellers (maddāḥs) and nawḥa performers became cultural actors who exert influence over broad audiences. Figures such as Maḥmūd Karīmī, Sa'īd Ḥaddādiyān, Maṣṣūr Arqī, and Maḥdī Rasūlī have played an influential role in shaping social sensibilities through their religiously themed works; by linking the Karbalā' narrative to contemporary political developments, they have highlighted themes of resistance, self-sacrifice, and unity.

In this context, the nawḥas of Ḥusayn Sutūda—a prominent figure among Iran's new generation of maddāḥs—represent the most distinct examples of these themes. The works he performed, particularly during periods of heightened tension with America and Israel, contributed to the reproduction of discourses on religious identity, national unity, and resistance within Iranian public opinion. With songs such as 'Yā 'Alī' and 'Vaqt-i Qiyām Āmada'—which went viral in 2026—he played a powerful role during the period when Iran was grappling with current political tensions. His songs, particularly those performed during periods of heightened tension with America and Israel, not only perpetuated the religious tradition of mourning but also came to be interpreted on digital platforms as anthems of resistance and calls for social mobilization.

This situation revealed that art is not merely an aesthetic mode of expression but, rather, a potent instrument of political mobilization. The impactful performances of the maddāḥs effectively intertwined religious and political identities and, by sustaining social memory, played a pivotal role in consolidating collective identity. Thus, these

²² Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects, <https://orcid.org/0000-0002-8651-0321>, metin.avci@ogu.edu.tr

performances became a source of motivation that strengthened the people's psychological and ideological resilience during difficult times. On the other hand, the nawḥa tradition has presented an alternative aesthetic and a manifestation of communal solidarity in the face of Western cultural hegemony. Ultimately, the works of Iranian maddāḥs and Ḥusayn Sūtūda in the nawḥa style can be viewed as examples of the direct intervention of culture and art into politics in Iran.

This paper examines the historical and sociological background of the nawḥa and maddāḥ tradition in Iran, evaluates the social impact of contemporary Iranian maddāḥs, and analyzes—through the case of Ḥusayn Sūtūda—how Karbalā'-centered religious narratives are reinterpreted within the context of current political tensions. The study also examines the functions of the nawḥa tradition within the processes of sectarian identity construction, collective memory, cultural resistance, and social mobilization from the perspective of the history of Islamic sects.

Keywords: History of Islamic Sects, The Tradition of the Maddāḥ, Nawḥa, Iran-US/Israel Tensions, Iranian Maddāḥs, Ḥusayn Sūtūda, Cultural Resistance.

Ehl-i Hak (Yârsânîlik) İnancında Teolojik Doktrin: İlâhî Tecelli ve Ruhun Tekâmül Yolculuğu

Arş. Gör. Mehmet GÖKARAN²³

“Ehl-i Hak” veya müntesipleri tarafından tercih edilen isimlendirmeye “Yârsânîlik” İran’ın batı bölgelerinde ve Irak coğrafyasında varlık gösteren bâtinî ve senkretik karakterli eklektik bir inanç sistemi olarak göze çarpmaktadır. Mezopotamya ile İran kültür havzalarının kesişim noktasında Zagros dağ silsilesi ve çevresinde neşvünema bulan bu topluluğun, demografik bağlamda İran’ın Kirmanşah, Îlam ve Loristan eyaletleri ile Irak’ın Süleymaniye, Kerkük ve Hanekin şehirlerinde iki-üç milyonluk bir nüfusa sahip olduğu düşünülmektedir. Etnik açıdan ağırlıklı olarak bu bölgelerde yaşayan Kürt nüfus arasında yayılım göstermekle birlikte, Azerbaycan ve İran’ın muhtelif bölgelerinde farklı etnik gruplar arasında da karşılık bulmaktadır. Yârsânîlik ezoterik öğretileri, senkretik dinî doktrinleri, kültürel ve mitolojik öğelerinin yanı sıra tembur ve cem ayinleri eşliğinde icra edilen armonik ritüelleri ile de araştırmacıların ilgisini cezbetmektedir. Yârsânîlik; İslâm’ın Şiî-tasavvufî dokusunu, Zerdüşti-Maniheist düalizmi ve kadim İran mitolojisinin sembolik unsurlarını tek bir potada eriterek salt bir inanç sistemi olmanın ötesinde çok katmanlı bir yapı inşa etmiştir. Müntesipleri nezdinde teolojik varlığının kökenleri İslâm öncesi kadim çağlara dayanan ve kıyamete dek varlığını koruyacak bir hakikat ve sır olarak içselleştirilmiştir.

Kâkâilik olarak da adlandırılan bu inanç sisteminin, ontolojik mahiyeti açısından bağımsız bir din mi yoksa İslâm dairesi içerisinde gulât bir fırka mı olduğu hususu akademik çevrelerde süregelen bir tartışma olmuştur. Bununla birlikte 14. yüzyılda yaşadığı düşünülen Sultan Sahak tarafından kurumsal ve doktriner bir çerçeveye oturtulan bu düşüncenin teolojik omurgası, Tanrı’nın beşerî formlarda zuhuru ve ruhun tekâmül yolculuğu ekseninde inşa edilmiştir. Topluluğun teolojik dünyasını kavramak için yedi aşamada tecelli eden ve Sultan Sahak’ta kemâle ulaşan ilâhî tezahürü ve döngüsel bir ruh göçüne dayanan dînadûn nazariyyesini analiz etmek oldukça önemlidir. Bu minvalde çalışma, Yârsânîliğin uluhiyet ve ahiret tasavvurlarını bütüncül bir bakış açısıyla incelemeyi hedeflemektedir. İslam Mezhepleri Tarihi disiplininin deskriptif metodu rehberliğinde yürütülecek bu araştırmada, literatürde yeterince aydınlatılamamış teolojik boyutlar gün yüzüne çıkarılmaya çalışılacak ve elde edilen veriler sistematik bir yöntemle istifadeye sunulacaktır.

Bu çalışmada; Yârsânî pirlerine dayandırılan en eski kutsal metinlerden biri kabul edilen ve Dr. Sîdîq Sefizade tarafından Türkçeye kazandırılan Serencamname ya da Hazine-i Kelâm esas alınacaktır. Bunun yanı sıra, Shahab Veli tarafından kaleme alınan ve Sevda Orak Reşitoğlu tarafından Fransızcadan çevrilen Kurdên Yarsan: Dîrok û Mîtolojî ile M.

²³ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0009-0002-0396-3921>, mehmetgokaran@yyu.edu.tr

Rıza Hamzeh'ee'nin Yaresan (Ehl-i Hak): Bir Kürt Cemaati Üzerine Sosyolojik-Tarihsel ve Dinî-Tarihsel Bir İnceleme adlı çalışmaları, araştırmanın başucu kaynakları arasında yer alacaktır. Ayrıca İsmet Yüce tarafından derlenen Hakikatçı Alevî Düşüncesi ve Serencamname: Yarsan-Kakai Tarihi ile Ali Kemal Yıldırım tarafından hazırlanan Kürdi Diller: İnanç Sistemleri (Yarsanilik, Ezidilik, Ehl-i Hak) ve Ebul Wefa adlı çalışmalardan da istifade edilecektir. Söz konusu kaynaklara ek olarak; ulusal ve uluslararası akademik literatürde Yârsânîlik üzerine hazırlanmış tezler, makaleler ve mezhep müntesipleriyle gerçekleştirilerek dijital mecralarda yayınlanan mülakatlar da araştırmanın veri havuzunu zenginleştirecek kaynaklar olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i Hak, Yârsânîlik, Kâkâîyye, Hulûl, Dûnadûn, Serencam.

Divine Manifestation and the Soul's Journey of Spiritual Perfection in the Theology of the Ahl-i H̱aqq (Yarsan) Tradition

Res. Asst. Mehmet GÖKARAN²⁴

Ahl-i H̱aqq, or, in the designation preferred by its adherents, Yarsanism, may be characterized as an esoteric and syncretic religious tradition with a distinctly eclectic theological structure that has developed in western Iran and parts of Iraq. Emerging within the Zagros mountain range and its surrounding regions, situated at the intersection of the Mesopotamian and Iranian cultural spheres, the community is estimated to comprise between two and three million adherents. Its population is concentrated primarily in the Iranian provinces of Kermanshah, Ilam, and Lorestan, as well as in the Iraqi cities of Sulaymaniyah, Kirkuk, and Khanaqin. Although predominantly associated with Kurdish populations, Yarsanism has also found followers among various ethnic groups in Azerbaijan and other regions of Iran. In addition to its esoteric teachings, syncretic religious doctrines, and rich cultural and mythological heritage, the tradition has attracted considerable scholarly interest through its ritual practices, particularly the musical ceremonies performed with the accompaniment of the tanbūr and communal gatherings known as jam‘. By synthesizing elements of Shī‘ī-Şūfī Islam, Zoroastrian-Manichaean dualism, and the symbolic motifs of ancient Iranian mythology, Yarsanism constitutes a complex religious and cultural tradition that extends beyond the confines of a conventional belief system. For its adherents, its theological foundations are understood as an eternal truth and sacred mystery rooted in pre-Islamic antiquity and destined to endure until the Day of Judgment.

Also known as the Kaka’i tradition, this religious community has remained the subject of sustained scholarly debate regarding its ontological status—namely, whether it should be regarded as an independent religion or as a ghulāt sect within the broader framework of Islam. Nevertheless, the theological system that is believed to have been institutionally and doctrinally formulated by Sultan Sahak in the fourteenth century is fundamentally grounded in the manifestation of God in human form and the soul’s journey toward spiritual perfection. A proper understanding of the Yarsan theological worldview requires an examination of both the doctrine of divine manifestation, which unfolds through seven successive stages and reaches its culmination in Sultan Sahak, and the doctrine of dūnādūn, which is based upon the cyclical transmigration and perfection of the soul. In this regard, the present study seeks to explore Yarsan conceptions of divinity and the afterlife from a holistic perspective. Employing the descriptive methodology of the History of Islamic Sects as its principal analytical framework, the research aims to illuminate theological dimensions that have not yet received sufficient scholarly attention and to present its findings through a systematic and coherent analysis.

²⁴ Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects, <https://orcid.org/0009-0002-0396-3921>, mehmetgokaran@yyu.edu.tr

The primary source for this study will be the Serencamname (Khazine-ye Kalam), regarded as one of the earliest sacred texts attributed to Yarsan spiritual leaders (pîrs) and translated into Turkish by Dr. Sıddıq Sefizade. In addition, *Kurdên Yarsan: Dîrok û Mîtolojî*, authored by Shahab Veli and translated from French by Sevda Orak Reşitoğlu, together with M. Reza Hamzeh'ee's *Yarsan (Ahl-i Haqq): A Sociological-Historical and Religious-Historical Study of a Kurdish Community*, will serve as major reference works. Furthermore, *Hakikatçı Alevî Düşüncesi ve Serencamname: Yarsan-Kakai Tarihi*, compiled by İsmet Yüce, and Ali Kemal Yıldırım's *Kürdi Diller: İnanç Sistemleri (Yarsanilik, Ezidilik, Ehl-i Hak) ve Ebul Wefa* will also be consulted. In addition to these sources, theses, scholarly articles, and digitally published interviews conducted with members of the Yarsan community will be utilized to enrich the study's corpus of data.

Keywords: Ahl-i Haqq, Yarsanism, Kaka'i Tradition, Divine Manifestation, Hülûl, Dünādûn, Serencam.

Büveyhîler Dönemi İslam Coğrafyasında Şîî Kimliğinin Kamusal İnşası: Aşure ve Gadîr-i Hum Merasimleri

Arş. Gör. Mehmet Mustafa BUĞCU²⁵

İran coğrafyasında mezhebî kimliğin dönüşümü açısından Büveyhîler dönemi (h. 334-447/m. 945-1055), Şîîliğin sadece teolojik bir öğreti ya da gizli bir muhalefet hareketi olmaktan çıkıp kamusal alanda kurumsallaşmaya başladığı en kritik evreyi temsil eder. Bu dönemde Şîîlik, Büveyhî iktidarının doğrudan himayesiyle ilk kez sokak, pazar ve meydanlarda meşru bir görünürlük kazanmış; soyut mezhebî aidiyetler kolektif ritüeller ve semboller üzerinden kitleselleşerek kurumsal bir kimliğe bürünmüştür.

Bu tebliğ, Emir Muizzüddeve'nin (ö. 356/967) 352/963 yılında Âşûrâ'yı resmî yas günü, bir yıl sonra ise Gadîr-i Hum'u kitlesel bir bayram ilan etmesiyle kurumsallaşan sürecin toplumsal ve mekânsal yansımalarını ele almaktadır. Çalışmada, söz konusu merasimlerin sadece dinî birer ritüel değil; Şîî kolektif hafızasının inşasında ve Sünnî-Abbâsî otoritesine karşı alternatif bir meşruiyet alanı yaratılmasında oynadığı stratejik rol üzerinde durulacaktır.

Merasimlerin kamusal alandaki somut tezahürleri; çarşı ve pazarların kapatılması, matem ritüellerinin icra biçimleri, kadınların sokaklardaki rolü ve Irak merkezli bu ritüellerin Rey, Kum ve İsfahan gibi İran şehirlerindeki yerel/kadim kültür unsurlarıyla eklemlenme süreçleri tahlil edilecektir. Ayrıca bu kamusal görünürlüğü, Sünnî kitleler ile kurulan sosyo-politik ilişkilere ve çatışma dinamiklerine etkisi; Makdisî'nin (ö. 390/1000 civarı) *Ahsenü't-tekâşim*'i, İbn Mîskeveyh'in (ö. 421/1030) *Tecâribü'l-ümem*'i, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Muntazam*'ı ve İbnü'l-Belhî'nin ((ö. VI./XII. yüzyıl) *Fârsnâme*'si gibi dönemin ana kaynaklarının sunduğu veriler ışığında değerlendirilecektir.

Bu çalışmada, İslam Mezhepleri Tarihi anabilim dalının temel yaklaşımı olan metin-bağlam ilişkisi esas alınmıştır. Yöntem olarak, dönemin birinci el kaynaklarında yer alan veriler tarihsel ve betimsel bir yaklaşımla incelenecektir. Ritüeller ve yas törenleri ele alınırken, sadece dinî metinlerin teorik arka planına değil, bu pratiklerin dönemin sosyo-politik şartlarıyla olan bağına odaklanılacaktır. Kaynak taramasında, farklı mezhebî aidiyetlere sahip müelliflerin aktardığı bilgiler karşılaştırmalı bir analiz süzgecinden geçirilecek; böylece olayların tarafsız bir resmi ortaya konmaya çalışılacaktır. Ayrıca, söz konusu kamusal uygulamaların mezhebî kimlik inşasındaki rolü, neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde kronolojik bir akışla tahlil edilecektir.

Sonuç olarak, Büveyhîler dönemindeki bu radikal kamusal dönüşümün, günümüz İran coğrafyasındaki Şîî halk dindarlığı, ulema-siyaset ilişkisi ve merasim kültürünün tarihsel-

²⁵ Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
<https://orcid.org/0000-0002-2177-1993>, mustafabugcu@gmail.com

yapısal temellerinin atılmasındaki ve İslam mezhepleri tarihindeki temel kırılmalardan birinin meydana gelmesindeki rolü tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Büveyhîler, İran, Şîîlik, Kamusal Alan, Âşûrâ, Gâdîr-i Hum, Toplumsal Kimlik.

The Public Construction of Shī'ī Identity in the Islamic World during the Būyid Period: The Ceremonies of 'Āshūrā' and Ghadīr Khumm

Res. Asst. Mehmet Mustafa BUĞCU²⁶

In terms of the transformation of sectarian identity in the Iranian geography, the Būyid period (334-447/945-1055) represents the most critical phase in which Shi'ism transcended being merely a theological doctrine or a clandestine opposition movement and began to institutionalize in the public sphere. Under the direct patronage of Būyid rule, Shi'ism gained legitimate visibility in streets, markets, and public squares for the first time; abstract sectarian allegiances coalesced into an institutionalized identity through collective rituals and symbols, achieving mass participation. This paper examines the social and spatial ramifications of this institutionalization, which was formally initiated when Amīr Mu'izz al-Dawla (d. 356/967) declared 'Āshūrā' an official day of mourning in 352/963 and, a year later, instituted Ghadīr Khumm as a public festival. The study focuses on the strategic role played by these ceremonies not only as religious rituals, but also in constructing a collective Shī'ī memory and generating an alternative realm of legitimacy against Sunnī-Abbasid authority.

The concrete manifestations of these commemorations in the public sphere—such as the shuttering of bazaars and markets, forms of mourning performance, the participation of women in public spaces, and the integration of these Iraq-centered rituals with local and ancient cultural elements in Iranian cities like Rayy, Qum, and Iṣfahān—will be analyzed. Furthermore, the impact of this public visibility on socio-political relations and sectarian conflict dynamics with the Sunnī population will be evaluated in light of primary sources from the period, including al-Maqqdisī's (d. 390/1000) *Aḥsan al-taqāsīm*, Miskawayh's (d. 421/1030) *Tajārib al-umam*, Ibn al-Jawzī's (d. 597/1201) *al-Muntaẓam*, and Ibn al-Balkhī's (d. 6th/12th century) *Fārsnāma*.

Methodologically, this study relies on the text-context nexus, the foundational approach in the History of Islamic Sects. Primary textual accounts will be scrutinized through a historical and descriptive lens. In addressing the rituals and mourning practices, the focus will extend beyond theoretical doctrinal backgrounds to explore their interplay with the socio-political conditions of the era. Source criticism will employ a comparative analysis of accounts from authors of divergent sectarian affiliations to construct an objective depiction of historical events. In addition, the function of these public practices in sectarian identity formation will be analyzed chronologically within a cause-and-effect framework. In conclusion, the paper will discuss how this radical public transformation during the Būyid era laid the historical and structural foundations of contemporary Shī'ī

²⁶ Marmara University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects
<https://orcid.org/0000-0002-2177-1993>, mustafabugcu@gmail.com

popular piety, the clerical-political nexus, and ceremonial culture across Iran, marking a fundamental turning point in the history of Islamic sects.

Keywords: Būyids, Iran, Shi‘ism, Public Sphere, ‘Āshūrā’, Ghadīr Khumm, Collective Identity.

IV./X. Yüzyılda İran Coğrafyasında Mezhebî Çeşitlilik ve Dağılım: İslam Coğrafyacılarının Verileri Işığında Bir İnceleme

Arş. Gör. Lokman TOKDEMİR²⁷

Kadim din, kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapan İran coğrafyasının Müslümanlar tarafından fethedilmesi Hz. Ömer döneminde başlamış; Emevîler ve Abbâsîler dönemleriyle birlikte bu coğrafyada farklı etnik ve dinî unsurlar yayılım göstermiştir. Hicrî III. yüzyılın ortalarından itibaren Abbâsî merkezî otoritesinin zayıflamasıyla birlikte İran coğrafyasında çeşitli yerel hanedanlar ortaya çıkmış; bu durum mezhebî çeşitliliğin daha belirgin hâle gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede IV./X. yüzyıl, siyasî parçalanmanın derinleştiği ve mezhebî çoğulluğun yoğunlaştığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Özellikle mezheplere yönelik tutumlarında hükümdarların şahsî tercihleri ve siyasî yaklaşımlarına bağlı olarak farklılıklar sergileyen Büveyhîler'in etkili olduğu bu dönem, mezhebî dağılımın incelenmesi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu çalışma, IV./X. yüzyılda yaşamış olan İstahrî (ö. 340/951-52'den sonra), İbn Havkal (ö. 367/978'den sonra) ve Makdisî (ö. 390/1000'dan sonra) gibi İslam coğrafyacılarının aktardıkları bilgilerden hareketle, söz konusu yüzyılda İran coğrafyasındaki mezhebî dağılımı ve çeşitliliği karşılaştırmalı bir biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

İran coğrafyasının sınırları ve bölgesel ayrımları, dönemsel olarak ve farklı müelliflerin perspektiflerine göre değişkenlik göstermektedir. Bu nedenle çalışmada İran'ın coğrafi çerçevesi, doğrudan adı geçen coğrafyacıların tasnifleri esas alınarak belirlenmiştir. Nitekim bu müellifler İran coğrafyasını genel olarak Cibâl, Hûzistan, Fars, Kirman ve Maşrık bölgelerine ayırarak değerlendirmişlerdir. Çalışmada da bu tasnif esas alınarak her bir bölgenin mezhebî yapısı analiz edilmekte ve farklı yazarların aktardıkları veriler mukayeseli olarak ele alınmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, IV./X. yüzyılda İran coğrafyasında mezheplerin bölgelere göre farklı yoğunluklarda dağıldığını ve oldukça zengin bir mezhebî çeşitliliğin mevcut olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu bağlamda İran coğrafyasının, söz konusu dönemde mezhebî çoğulluğun ve etkileşimin yoğun olarak yaşandığı dinamik bir yapıya sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, İslam Mezhepleri Tarihi, Mezhebî Çeşitlilik ve Dağılım, İslam Coğrafyacıları, IV./X. Yüzyıl.

²⁷ Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
<https://orcid.org/0009-0005-9749-221X>, lokman3663@gmail.com

Sectarian Diversity and Distribution in the Iranian Lands during the Fourth/Tenth Century: An Examination in Light of the Accounts of Muslim Geographers

Res. Asst. Lokman TOKDEMİR²⁸

The Muslim conquest of the Iranian lands, a region that had long been home to ancient religions, cultures, and civilizations, began during the caliphate of ‘Umar b. al-Khaṭṭāb. During the Umayyad and Abbasid periods, various ethnic and religious groups spread throughout the region. From the middle of the third/ninth century onward, the weakening of Abbasid central authority led to the emergence of several local dynasties in the Iranian lands, thereby creating conditions in which sectarian diversity became increasingly pronounced. In this context, the fourth/tenth century stands out as a period characterized by deepening political fragmentation and intensifying sectarian plurality. This period, marked particularly by the influence of the Būyids—whose attitudes toward different sectarian groups varied according to the personal preferences and political approaches of their rulers—is especially significant for examining the geographical distribution of Islamic sects. Drawing on the accounts of Muslim geographers of the fourth/tenth century, including al-Iṣṭakhrī (d. after 340/951–52), Ibn Ḥawqal (d. after 367/978), and al-Muqaddasī (d. after 390/1000), this study aims to provide a comparative analysis of sectarian diversity and distribution in the Iranian lands during the period in question.

The geographical boundaries and regional divisions of Iran varied according to historical period and the perspectives of individual authors. For this reason, the geographical scope of Iran adopted in this study is determined directly on the basis of the classifications employed by the aforementioned geographers. These authors generally divided the Iranian lands into the regions of al-Jibāl, Khūzistān, Fārs, Kirmān, and al-Mashriq. Following this classification, the study analyses the sectarian composition of each region and comparatively examines the information provided by the different authors.

In conclusion, this study demonstrates that Islamic sects were distributed across the Iranian lands with varying degrees of concentration during the fourth/tenth century and that the region exhibited considerable sectarian diversity. Accordingly, it concludes that the Iranian lands possessed a dynamic religious landscape characterized by intense sectarian plurality and interaction during this period.

Keywords: Iran, History of Islamic Sects, Sectarian Diversity and Distribution, Muslim Geographers, Fourth/Tenth Century.

²⁸ Dicle University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects
<https://orcid.org/0009-0005-9749-221X>, lokman3663@gmail.com

Şii Siyasal Kimliğinin İnşasında Teberrî: Büveyhîler, İlhanlılar ve Safevîler Örneği

Arş. Gör. Elvira TAGAEVA²⁹

İmamiyye Şii düşüncesinde temel inanç ilkesi olan teberrî Allah'ın dostlarını sevmek anlamındaki tevellînin zıttı olarak düşmanlardan ve onlara dost olanlardan uzaklaşmayı ifade etmektedir. Ancak bu kavramın geleneksel itikadî bir ilke olmanın ötesine giderek dönemin siyasi ortamına göre renk değiştiren dinamik bir aracına dönüştüğü görülmektedir. Bu tebliğ teberrî geleneğini Büveyhîler (932-1062), İlhanlılar (1256-1353) ve Safevîler (1501-1736) dönemleri İran coğrafyasıyla sınırlı tutarak inceleyecektir. Teberrî geleneği itikadî, törensel ve söylemsel olarak ele alınacaktır. Bunların içinde Sünnîlere karşı politikaları, sebbü's-sahabe, Âşûrâ ve Kerbelâ merasimleri gibi uygulamalar hakkında bilgi verilecektir. Bu gelenek İran coğrafyasında mezhebî kimliğin toplumsal düzlemde nasıl inşa edildiğini ve iktidar değişimlerine göre nasıl dönüştüğünü analiz etmede önemlidir. Tebliğin amacı bu üç dönem içerisinde geleneğin farklı işlevler üstlendiğini karşılaştırarak mezhep kimliğinin doktrin metinleriyle birlikte uygulamalar ve merasimlerle okunabileceğini göstermektir.

Çalışmada karşılaştırmalı-tarihsel yöntem ve metin analizi yöntemi kullanılacaktır. Üç döneme ait Şii eserlerin yanı sıra Suyûtî, İbnü'l-Esîr gibi tarihçilerin eserleri de incelenecektir. Araştırma teberrî geleneğinin bu üç dönemde birbirinden ayrılan işlevler üstlendiği sonucuna varmıştır. Büveyhîler döneminde teberrî pratiğinin Sünnî toplumu rahatsız edecek uygulamalara zemin hazırladığı görülmekle birlikte, söz konusu hanedanın Abbâsî hilafetinin siyasi otoritesi altında faaliyet göstermesi ve İran coğrafyasında Sünnîliğin demografik çoğunluğunu sürdürmesi, teberrînin kurumsal ve kalıcı bir zemine oturtulmasını güçleştirmiştir. Bu koşullar altında Büveyhî yönetimi kendi siyasi varlığını tehlikeye atacak ölçüde bir teberrî politikası izlemekten kaçınmıştır. Teberrî, meşruiyet ve görünürlük kazanmakla birlikte sınırlı ve konjonktürel bir nitelik taşımıştır. İlhanlılarda ise teberrînin görünürlüğü gerilediği görülmekle birlikte ezana yapılan bazı eklemeler aracılığıyla geleneğin tümüyle terk edilmediği anlaşılmaktadır. Bu ise teberrînin kurumsal bir politika olmaktan çıkıp sınırlı uygulamalara evirildiğine işaret etmektedir. Safevîler döneminde ise teberrî geleneği tarihi etabında üst noktasına ulaşmış, devlet otoritesinin doğrudan müdahalesiyle sistematik ve zorunlu bir uygulamaya dönüştürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, İmamiyye Şiası, Teberrî, İran Coğrafyası, Büveyhîler, İlhanlılar, Safevîler.

²⁹ Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İslam Mezhepleri Bilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0002-8561-7573>, tagaeva.elvira200@gmail.com

The Role of Tabarrā in the Construction of Shī'ī Political Identity: The Cases of the Būyids, Ilkhanids and Safavids

Res. Asst. Elvira TAGAEVA³⁰

Tabarrā is a core belief in Imāmī Shī'ī thought. It means turning away from the enemies of God and from those who support them. It is the opposite of tawallā, which means loving the friends of God. Over time, however, tabarrā became more than just a belief. It turned into a tool that changed shape depending on the political situation of each period. This study looks at the tradition of tabarrā in the region of Iran during three periods: the Būyids (932-1062), the Ilkhanids (1256-1353) and the Safavids (1501-1736). It studies tabarrā in three ways: as a belief, as a ritual and as a form of speech. The study looks at how each period treated Sunnīs, how they practiced sabb al-ṣaḥāba and how they held ceremonies like 'Āshūrā' and the mourning for Karbalā'. This tradition helps us understand how sectarian identity was built in society in Iran and how it changed when political power changed hands. The goal of this study is to compare how tabarrā worked differently in each of the three periods. This shows that we can understand sectarian identity not only from religious texts, but also from practices and ceremonies.

The study uses comparative-historical methods and text analysis. The study finds that tabarrā played a different role in each of the three periods. Under the Būyids, tabarrā sometimes led to actions that upset the Sunnī population. But the Būyid dynasty still ruled under the political authority of the Abbasid caliphate and most people in Iran at the time were still Sunnī. This made it hard for the Būyids to turn tabarrā into a lasting, official policy. Because of this, the Būyid government avoided pushing tabarrā so far that it would put its own rule at risk. Tabarrā gained some legitimacy and public visibility, but it stayed limited and depended on the situation at hand. Under the Ilkhanids, tabarrā became less visible. But it did not disappear completely; this can be seen in some additions made to the call to prayer. This shows that tabarrā stopped being an official state policy and became a smaller, limited practice instead. Under the Safavids, tabarrā reached its highest point in history. The state stepped in directly and turned tabarrā into a systematic, forced practice.

Keywords: History of Islamic Sects, Imāmī Shi'ism, Tabarrā, Geography of Iran, Būyids, Ilkhanids, Safavids.

³⁰ Kyrgyz-Turkish Manas University, Graduate School of Education, Department of History of Islamic Sects, <https://orcid.org/0000-0002-8561-7573>, tagaeva.elvira200@gmail.com

İran İslam Devrimi Sonrası Balkanlar’da Kültürel Faaliyetler ve Mezhebî Söylem

Dr. Öğr. Üyesi Abdylkader DURGUTİ³¹

1979 İran İslam Devrimi sonrasında resmî ideolojik çerçeve hâline gelen Velâyet-i Fakîh doktrini, İran’ın dış politika anlayışını yalnızca siyasal değil aynı zamanda kültürel ve mezhebî bir zeminde yeniden şekillendirmiştir. Bu süreçte İran, devrim ihracı ve Takrîbü’l-Mezâhib söylemi doğrultusunda İslam dünyasında çeşitli kültürel açılım politikaları geliştirmiş, Balkanlar da bu stratejinin önemli sahalarından biri hâline gelmiştir. Özellikle Yugoslavya’nın dağılması ve Bosna Savaşı sonrasında oluşan sosyo-politik boşluk, İran’ın bölgedeki kültürel ve dinî faaliyetlerini artırmasına zemin hazırlamıştır.

Bu çalışma, İran’ın Balkanlar’da yürüttüğü kültürel diplomasi faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin Şîî düşüncenin yayılımıyla ilişkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada Bosna Hersek, Arnavutluk, Sırbistan ve Kosova örnekleri merkeze alınarak İran’a bağlı kültür merkezleri, araştırma enstitüleri, vakıflar ve eğitim kurumları analiz edilmektedir. İbn Sina Araştırma Enstitüsü, Molla Sadra Vakfı, Saadi Şirazi Kültür Vakfı ve İran kültür ataşelikleri gibi kurumların faaliyetleri; yayımladıkları dergiler, tercüme eserler, akademik etkinlikler ve eğitim programları üzerinden değerlendirilmektedir.

Çalışma, İran’ın Balkanlar’daki faaliyetlerinin yalnızca kültürel etkileşim amacı taşımadığını; aynı zamanda İran’ın resmî Şîî söylemini entelektüel ve kurumsal düzeyde görünür kılmayı hedeflediğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda İran’ın kamu diplomasisi araçlarını mezhebî ve ideolojik bir strateji doğrultusunda kullandığı görülmektedir. Araştırma, İran’ın kurumsal yapıları üzerinden yürüttüğü kültürel açılımın söylemsel ve yapısal boyutlarını incelemektedir. Böylece çalışma, İran’ın Balkanlar’daki kültürel nüfuz stratejisinin mezhep, kimlik ve dış politika ilişkileri bağlamında değerlendirilmesine katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Balkanlar, Şîilik, İran, Kültürel Faaliyetler.

³¹ Priştine İslami Araştırmalar Fakültesi, <https://orcid.org/0000-0002-6003-5841>
abdulkaderdurguti@gmail.com

Cultural Activities and Sectarian Discourse in the Balkans after the Iranian Islamic Revolution

Asst. Prof. Abdylkader DURGUTİ³²

The doctrine of vilāyat-i faqīh (Guardianship of the Islamic Jurist), which became Iran's official ideological framework following the 1979 Islamic Revolution, reshaped the country's approach to foreign policy along political, cultural, and sectarian lines. In this context, Iran developed various cultural outreach policies across the Islamic world, guided by the discourse of exporting the revolution and taqrīb al-madhāhib (rapprochement among Islamic schools of thought). The Balkans emerged as an important arena for this strategy. In particular, the sociopolitical vacuum that followed the dissolution of Yugoslavia and the Bosnian War created conditions conducive to the expansion of Iran's cultural and religious activities in the region.

This study aims to examine Iran's cultural diplomacy in the Balkans and its relationship to the dissemination of Shī'ī thought. Focusing on Bosnia and Herzegovina, Albania, Serbia, and Kosovo, it analyzes Iranian-affiliated cultural centers, research institutes, foundations, and educational institutions. The activities of institutions such as the Ibn Sīnā Research Institute, the Mullā Şadrā Foundation, the Sa'dī Shīrāzī Cultural Foundation, and Iranian cultural attaché offices are assessed through their journals, translated works, academic events, and educational programs.

The study argues that Iran's activities in the Balkans are intended not only to promote cultural exchange but also to enhance the visibility of Iran's official Shī'ī discourse at the intellectual and institutional levels. In this context, Iran employs public diplomacy instruments in pursuit of a sectarian and ideological strategy. The research examines the discursive and structural dimensions of the cultural outreach conducted through Iran's institutional networks. In doing so, it seeks to contribute to an understanding of Iran's strategy of cultural influence in the Balkans in relation to sectarian affiliation, identity, and foreign policy.

Keywords: History of Islamic Sects, Balkans, Shī'ism, Iran, Cultural Activities.

³² Faculty of Islamic Studies in Prishtine, <https://orcid.org/0000-0002-6003-5841>
abdulkaderdurguti@gmail.com

Türkiye Alevîliği Üzerine İran Merkezli Bir Dezenformasyon Denemesi: el-Mustafa Yayınları Örneği

Dr. Öğr. Üyesi Halil OCAK³³

1979 Devrimi akabinde İran; Türkiye’de Şîî inançlara yakın gördüğü toplumsal gruplarla dini diplomasi ekseninde ilişkilerini geliştirmeye özen göstermiştir. Medya organlarından eğitim kurumlarına kadar oldukça geniş bir yelpazede yer alan dini diplomasi araçlarını etkin bir biçimde kullanan İran, teopolitik bir çerçevede bölgedeki etkinliğini artırma imkânı elde etmeyi amaçlamıştır. Bu noktada İran’ın kültürel ve dini diplomasının önemli araçlarından biri, merkezi Kum şehrinde bulunan Uluslararası el-Mustafa Üniversitesi’dir. Dünyanın birçok ülkesinde faaliyet yürüten bu üniversite; Türkiye şubesi aracılığıyla Türkiye’de Şîîliğin tanıtılmasında ve Şîîleşme (teşeyyu) olgusuna ivme kazandıran bir dinamik olarak dikkat çekmektedir. Türkiye şubesi, ülkedeki faaliyetlerine yazılı yayını da dahil ederek el-Mustafa Yayınevi ve *Misbah* akademik dergisini kurmuştur.

Bu çalışma, el-Mustafa Yayınevi’nin Türkiye’de Şîîliği özendirme ve teşvik etme süreciyle ilişkisini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Yayınevi’nin Anadolu Alevîliğini konu alan yayınları içerik ve söylem analizi yöntemiyle incelenmiş; Alevîliğin ortaya çıkışı ve gelişimi üzerine yer yer tarihi olay ve bilgilerin çarpıtıldığı ve manipülatif bir içerikle yeniden kurgulandığı görülmüştür. Bu enformatik çarpıtma ve manipülasyonların Türkiye’deki Alevî topluluklar üzerinde Şîî kimliğini özendirici bir vurgu taşıdığı ve bir tür toplum mühendisliği aracı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır.

Bu yayınlar, söz konusu iddiayı temellendirmek amacıyla, Alevîliğin doğrudan İmâmîyye Şîîsi ve Caferî fikhî içerisinde geliştiği ve bu iki yapı arasında güçlü bir ilişkinin var olduğuna dair bir tarih anlatısı kurgulanmıştır. Bu tarihsel çarpıtmalardan biri; Orta Asya’daki Türk topluluklarının Şîî dâiler ve imamzâdelerin çabaları sonucu Müslüman oldukları ve İsnâaşeriyye Şîîliğini kabul ettikleri iddiasıdır. Aynı perspektifle Emevî idaresinin yıkılışına sebep olan ve Türklerin yoğunlukta olduğu Ebû Müslim isyanının da tamamen Şîî karakterli bir kalkışma olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca Karahanlılar Devleti’nin de Şîî-Alevî bir devlet olduğu iddia edilerek Türklük ile Şîîlik arasında bağ kurulmaya çalışılmıştır. Ancak tarihsel süreçte çeşitli Sünnî devletlerin Türkmen Alevî topluluklara yönelik “Sünnileştirme” faaliyetleri ve baskıcı politikaları sonucu, onların Şîîlikten ve Caferilikten kopartıldığı ileri sürülmüştür. Modern Alevî topluluklarda görülen kimlik bunalımı ve arayış süreci de Alevîliğin Şîî köklerinden uzaklaştırıldıktan sonra özlerini aramaya devam etmelerine bağlanmıştır. Tarih boyunca dışlanmış ve ezilmiş olarak nitelenen bu topluluğa yapılacak en büyük iyiliğin, onlara Şîî köklerinin tekrar hatırlatılması olduğu savunulmuştur.

³³ Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
<https://orcid.org/0000-0001-8067-6016>, halil.ocak@deu.edu.tr

Bu iddiaların yanı sıra Alevîlik için önemli bir değer olarak kabul edilen Yedi Ulu Ozan'ın da Şîî propagandanın doğrudan parçası oldukları ve imamet konusunda açıkça İsnâaşeriyye inancını paylaştıkları iddiası, manipülatif söylemin bir diğer parçasını oluşturmaktadır. Bu noktada, Alevî düşüncesinin ana kaynakları ve kurucu isimleri olarak Yedi Ulu Ozan'ın ve onlar tarafından üretilmiş metin ile söylemin ön plana çıkarılmasının amaçlı bir tercih olduğu vurgulanmıştır. Alevî inancının temel literatürünün çok daha erken dönemlerde vücut bulmuş olmasına rağmen 15. ve 16. yüzyıl ozanlarına merkezi bir rol biçilmesi, bu metinlerin “Alevîliğin inanç genelgesi” olarak konumlanma çabasından kaynaklanmaktadır. Bu durumun temel sebebinin, ozanların metinlerde o döneme kadar Alevî literatüründe pek rastlanmayan Şîî düşünce yapısıyla benzer görüşlerin belirginlik kazanması olduğu vurgulanmıştır. Manzum tarzda kaleme alınmış bu metinlerdeki esnek anlatı ve On İki İmam vurgusu gibi temaların görünür kılınmasının, Şîîlik ile Alevîlik arasındaki ilişkinin belirginleştirilmesini kolaylaştırdığı yorumunda bulunulmuştur. Sonuç olarak metinlerin seçmeci bir tutum ve manipülatif bir içerikle yeniden kurgulanarak Şîîlik ile Alevîliğin özdeş kılındığı bir tarih anlatısı inşa edildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Alevîlik, İran, Şîîlik, el-Mustafa Üniversitesi, Soft Power.

An Iran-Centered Disinformation Attempt on Alevism in Türkiye: The Case of al-Muṣṭafā Publications

Asst. Prof. Üyesi Halil OCAK³⁴

Following the 1979 Iranian Revolution, Iran paid particular attention to cultivating relations through religious diplomacy with social groups in Türkiye that it perceived as close to Shī'ī beliefs. Effectively utilizing religious diplomacy instruments spanning a broad spectrum from media outlets to educational institutions, Iran aimed to secure an opportunity to enhance its influence in the region within a theopolitical framework. At this juncture, one of the primary instruments of Iran's cultural and religious diplomacy is al-Muṣṭafā International University, headquartered in Qum. Operating in numerous countries across the world, this university stands out through its branch in Türkiye, which functions as an instrument that promotes Shi'ism in Türkiye and contributes to the process of Shiitization (tashayyu'). Incorporating print media into its activities in the country, the Türkiye branch established al-Muṣṭafā Publications and the academic journal Mişbâh.

This study aims to determine the relationship between al-Muṣṭafā Publications and the process of encouraging and promoting Shi'ism in Türkiye. Publications issued by the publisher focusing on Anatolian Alevism were examined through content and discourse analysis; it was observed that historical events and information regarding the emergence and development of Alevism were selectively distorted in places and reconstructed with manipulative content. It was found that these distortions of information and manipulations placed an emphasis on encouraging a Shī'ī identity among Alevi communities in Türkiye and were utilized as a social engineering tool.

To substantiate this claim, these publications constructed a historical narrative asserting that Alevism developed directly within Imāmī Shi'ism and Ja'fari jurisprudence and that a strong relationship existed between these two structures. One of these historical distortions is the claim that Turkic communities in Central Asia embraced Islam and accepted Twelver Shi'ism through the efforts of Shī'ī da'īs and imāmzādas. From the same perspective, it is asserted that the Abū Muslim uprising, which led to the collapse of Umayyad rule and involved a significant Turkic presence, was an exclusively Shī'ī uprising. Furthermore, by claiming that the Karakhanid State was a Shī'ī-Alevi state, an attempt was made to establish a link between Turkishness and Shi'ism. However, it is argued that as a result of the "Sunnitization" activities and oppressive policies of various Sunnī states toward Turkmen Alevi communities throughout history, they were gradually detached from Shi'ism and Ja'farism. The identity crisis and quest observed in modern Alevi communities are attributed to their continued search for their core essence

³⁴ Dokuz Eylül University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects, <https://orcid.org/0000-0001-8067-6016>, halil.ocak@deu.edu.tr

after having been alienated from their Shī'ī roots. It is maintained that the greatest service that could be rendered to this community—characterized as historically marginalized and oppressed—is to remind them once again of their Shī'ī roots.

In addition to these claims, the assertion that the Seven Great Poets, recognized as significant figures in Alevism, were also direct instruments of Shī'ī propaganda and openly shared the Twelver belief regarding the imamate constitutes another part of this manipulative discourse. At this point, it was emphasized that foregrounding the Seven Great Poets as the primary sources and founding figures of Alevi thought, along with the texts and discourse produced by them, was an intentional choice. Although the foundational literature of the Alevi faith took shape in much earlier periods, assigning a central role to 15th- and 16th-century poets stems from the effort to position these texts as a “doctrinal manifesto of Alevism”. It was emphasized that the fundamental reason for this situation was that views similar to the Shī'ī mindset—scarcely encountered in Alevi literature up to that period—gained prominence in the poets’ texts. It was argued that foregrounding themes such as the flexible narrative in these poetic texts and the emphasis on the Twelve Imams facilitated the clarification of the relationship between Shi'ism and Alevism. In conclusion, it was determined that by reconstructing the texts with a selective approach and manipulative content, the authors constructed a historical narrative equating Shi'ism with Alevism.

Keywords: History of Islamic Sects, Alevism, Iran, Shi'ism, al-Muṣṭafā University, al-Muṣṭafā Publications, Soft Power.

İran'ın Devrim İhracı Politikasının Türkiye'deki İslâmcı Kesim Üzerindeki Etkileri

Dr. Arş. Gör. Muhammed Usame KARADENİZ³⁵

1979 yılında İran'da Ayetullah Humeynî liderliğinde gerçekleşen İran Devrimi, yalnızca İran'ın iç siyasal ve mezhebî yapısında köklü dönüşümler meydana getirmekle kalmamış, aynı zamanda bölgesel düzlemde ve özellikle Türkiye'deki İslâmcı düşünce ve İslâmî hareketler üzerinde de derin etkiler bırakmıştır. İran'daki yeni yönetim, dünya üzerindeki İslâmî hareketler içerisinde “hareketten devlete” geçişi gerçekleştiren ilk örnek olmasının sağladığı özgüvenle, bu devrim modelini diğer İslâmcı hareketlere ihraç etme anlayışını benimsemiştir. Bu süreçte İran'ın siyasal ve ideolojik tecrübesinin örnek alınması gerektiği vurgulanmış, İran Devrimi'nden etkilenen bazı isimler de bunu çeşitli platformlarda dile getirerek menhec ve metod tartışmalarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Tam bu noktada İran Anayasası'nda yer alan bazı maddeler, devrim lideri Humeynî'nin konuya ilişkin beyanları ve dünyadaki İslâmcı hareketlerle kurulan temaslar, yönetimin bu konudaki irade ve isteğini açık biçimde yansıtmış, devrim ihracı anlayışı zamanla İran dış politikasının temel hedeflerinden biri hâline gelmiştir. Bu uğurda İran'ın diplomatik misyonları ve yönetici elitleri birçok ülkede çeşitli faaliyetlerde bulunmuş, devrime ilgi duyan kesimlerle kurulan iş birlikleri ile söylemsel ve düşünsel yakınlıklar aracılığıyla İran'daki rejim ve fikrî model yazılı, sözlü ve diplomatik temsilcilikler üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır. Mevcut durum Türkiye örneğinde de açık biçimde tezahür etmiş; Türkiye'de İran'ın Ankara Büyükelçiliği, İstanbul, Erzurum ve Trabzon Başkonsoloslukları ile Ankara Büyükelçiliği Kültür Müsteşarlığı ve Kültür Merkezi önemli etkinlikler gerçekleştirmiş ve Türkçe süreli yayınlar (İslam Ümmeti, Fecr, Mesaj vb. dergiler) çıkarmışlardır. Ayrıca Türkiye'den İran'a giden ve oradaki kurumlarda görev alan İslâmcıların da katkısından yararlanılarak, İran Radyosu, Vizârât-ı Ferhengi ve İrşâd-i İslâmî ile Sâzmân-i Teblîgât-i İslâmî gibi kurumlar aracılığıyla birçok eser Türkçe'ye çevrilmiştir. Bunun yanı sıra Türkçe yayımlanan İslam Çağrısı, Keyhân Türkî (Keyhân gazetesinin Türkçe versiyonu), Cumhûr-i İslâmî ve Kudûs Yolu gibi yayınlar üzerinden de bu fikirlerin Türkiye'deki okuyucuya ulaştırılması sağlanmıştır.

İran'ın devrim ihracı politikası, İran yönetimi tarafından doktrine edilen tek yönlü bir süreç olmanın ötesinde, farklı ülkelerde İran'a ilgi duyan ve bu yönetimin “İslâmî” niteliğini öne çıkaran kesimlerin de bilinçli ya da bilinçsiz katkı sunduğu çok katmanlı bir zeminde gelişmiştir. Bu çerçevede Türkiye'deki İslâmî hareketler de söz konusu perspektiften etkilenmiş, çeşitli kültürel etkileşim ve yönlendirme süreçlerine konu olmuştur. Bununla birlikte bazı yapılar, İran'daki yönetim modelinin Türkiye'de de uygulanması yönündeki motivasyonla hareket ederek hem legal hem de illegal faaliyetler yürütmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, İran, Türkiye, Devrim İhracı, İslâmcılık.

³⁵ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0002-8288-0317>, m.usame.karadeniz@adu.edu.tr

The Effects of Iran's Policy of Exporting the Revolution on Islamist Circles in Turkey

Res. Asst. Dr. Muhammed Usame KARADENİZ³⁶

The Iranian Revolution of 1979, led by Ayatollah Rūḥ Allāh Khumaynī, not only brought about profound transformations in Iran's domestic political and sectarian structure but also had significant repercussions at the regional level, particularly on Islamist thought and Islamic movements in Turkey. The new Iranian regime, drawing confidence from being the first example among Islamic movements worldwide to make the transition "from a movement to a state," adopted an approach aimed at exporting the revolutionary model to other Islamist movements. In this process, the necessity of taking Iran's political and ideological experience as a model was emphasized, while certain figures influenced by the Iranian Revolution articulated this view on various platforms, paving the way for debates over *manhaj* and methodology.

At this point, certain provisions of the Iranian Constitution, statements made by revolutionary leader Khumaynī, and contacts established with Islamic movements around the world clearly reflected the regime's determination and willingness in this regard. Over time, the concept of exporting the revolution became one of the fundamental objectives of Iranian foreign policy. To this end, Iran's diplomatic missions and ruling elites engaged in various activities in numerous countries. Through cooperation with groups interested in the revolution, as well as discursive and intellectual affinities, the Iranian regime and its ideological model were disseminated through written, oral, and diplomatic channels.

This process was also clearly manifested in the Turkish context. Iran's Embassy in Ankara, its Consulates General in Istanbul, Erzurum, and Trabzon, as well as the Cultural Attaché's Office and Cultural Center of the Embassy in Ankara, organized significant activities and published periodicals in Turkish, including *İslam Ümmeti*, *Fecr*, and *Mesaj*. In addition, with contributions from Islamists from Turkey who travelled to Iran and worked in various Iranian institutions, numerous works were translated into Turkish through organizations such as Iranian Radio, the Ministry of Culture and Islamic Guidance (*Vizārat-i Farhang va Irshād-i Islāmī*), and the Islamic Propagation Organization (*Sāzmān-i Tablīghāt-i Islāmī*). Furthermore, these ideas were disseminated among Turkish readers through Turkish-language publications such as *İslam Çağrısı*, *Keyhân Türkî* (the Turkish-language edition of *Keyhân*), *Cumhûr-i Islāmî*, and *Kudüs Yolu*.

Iran's policy of exporting the revolution developed not merely as a one-directional process doctrinally formulated by the Iranian government, but within a multilayered

³⁶ Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects, <https://orcid.org/0000-0002-8288-0317>, m.usame.karadeniz@adu.edu.tr

framework in which groups in different countries that were interested in Iran and emphasized the “Islamic” character of its regime also contributed, consciously or unconsciously. In this context, Islamic movements in Turkey were likewise influenced by this perspective and became subject to various processes of cultural interaction and ideological influence. At the same time, certain groups, motivated by the aim of implementing the Iranian model of governance in Turkey, engaged in both legal and illegal activities.

Keywords: History of Islamic Sects, Iran, Turkey, Export of the Revolution, Islamism.

İran'ın Suriye İç Savaşındaki Vekil Güç Stratejisi: Afgan ve Pakistanlı Şîîlerin ve Mültecilerin Dinî ve Ekonomik Motivasyonları

Dr. Öğr. Üyesi Faruk MERGEN³⁷

Bu bildiri, İran'ın Afganistan ve Pakistan kökenli Şîî mültecileri Suriye iç savaşında vekil askerî güç olarak kullanma stratejisini konu edinmektedir. Kapsam olarak, başta Fatımiyyûn Tugayı (Afgan Şîîler) ve Zeynebiyyûn Tugayı (Pakistanlı Şîîler) olmak üzere iki ana vekil güç yapısının kuruluş süreçleri, teşkilat yapıları, Suriye sahasındaki faaliyetleri ve 2024 itibarıyla ulaştıkları durum ele alınmaktadır. Ayrıca İran'da yaşayan yaklaşık üç milyon Afgan göçmenin sosyo-ekonomik konumu da değerlendirilmektedir. Bildirinin amacı, İran'ın bu mülteci kitlesini hangi mekanizmalarla harekete geçirdiğini analiz etmek ve stratejinin Şîî mezhebî dayanışması ile ekonomik çaresizlik arasındaki ilişkiyi nasıl inşa ettiğini ortaya koymaktır. Yöntem olarak nitel araştırma desenine dayanan çalışmada, akademik raporlar, saha mülakatları, İran resmî haber kaynakları ve uluslararası düşünce kuruluşlarının analizleri kullanılmış, betimleyici ve karşılaştırmalı bir analiz benimsenmiştir. Bu çalışma, İran'ın vekil güç stratejisini yalnızca askerî bir müdahale aracı olarak değil, aynı zamanda kendi topraklarındaki mülteci krizini yönetme ve Şîî ideolojisini bölgeye yayma çabası olarak ele alması bakımından önem arz etmektedir. İran'ın Afgan ve Pakistanlı Şîî mültecileri Suriye'ye yönlendirirken iki temel motivasyonu kullandığını göstermektedir: birincisi, mültecilerin yasal güvencesizlik, yoksulluk ve sınır dışı edilme korkusu gibi ekonomik ve hukuki kırılganlıkları; ikincisi ise Seyyide Zeyneb Türbesi'ni koruma gerekçesiyle inşa edilen dinî sorumluluk ve cihat söylemidir. Vaat edilen vatandaşlık, konut ve düzenli gelir gibi teşviklerin büyük ölçüde karşılıksız kaldığı, tugaylarda 14-17 yaş arası çocukların da silah altına alındığı ve kayıp sayılarının 2.000 ila 20.000 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Zeynebiyyûn savaşçılarının eğitim düzeyi Fatımiyyûn'a göre belirgin şekilde yüksek olmakla birlikte, her iki grup da Esed rejiminin düşüşü sonrası Irak'a taşınmak zorunda kalmıştır. Bildiri, İran'ın bu stratejisinin mezhebî bir vekalet savaşından öte, aynı zamanda bir mülteci yönetim mekanizması olduğu sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, Afganistan, Pakistan, Suriye, Fatımiyyun, Zeynebiyyun, Şiilik, Seyyide Zeynep Türbesi.

³⁷ İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
<https://orcid.org/0000-0003-2404-1117>, faruk.mergen@istanbul.edu.tr

Iran's Proxy Force Strategy in the Syrian Civil War: Religious and Economic Motivations of Afghan and Pakistani Shī'is and Refugees

Asst. Prof. Dr. Faruk MERGEN³⁸

This article examines Iran's strategy of using Shī'ī refugees of Afghan and Pakistani origin as proxy military forces in the Syrian civil war. Within this scope, the establishment processes, organizational structures, activities in the Syrian field, and their situation as of 2024 of two main proxy force structures, primarily the Fāṭimiyyūn Brigade (Afghan Shī'īs) and the Zaynabiyyūn Brigade (Pakistani Shī'īs), are addressed. Additionally, the socio-economic position of approximately three million Afghan immigrants living in Iran is evaluated. The aim of the paper is to analyze the mechanisms through which Iran mobilizes this refugee mass and to reveal how the strategy constructs the relationship between Shī'ī sectarian solidarity and economic desperation. In the study, which is based on a qualitative research design as its method, academic reports, field interviews, official Iranian news sources, and analyses by international think tanks were used, and a descriptive and comparative analysis was adopted. This study is significant in that it addresses Iran's proxy force strategy not only as a means of military intervention but also as an effort to manage the refugee crisis within its own territory and to spread Shī'ī ideology in the region. It demonstrates that Iran used two main motivations when directing Afghan and Pakistani Shī'ī refugees to Syria: first, the economic and legal vulnerabilities of the refugees, such as legal insecurity, poverty, and fear of deportation; second, the discourse of religious responsibility and jihād constructed on the grounds of protecting the Sayyida Zaynab Shrine. It has been determined that the promised incentives such as citizenship, housing, and regular income were largely provided, that children between the ages of 14 and 17 were also recruited into the brigades, and that the number of casualties ranged between 2,000 and 20,000. Although the education level of Zaynabiyyūn fighters is significantly higher than that of Fāṭimiyyūn fighters, both groups had to move to Iraq after the fall of the Assad regime. The paper concludes that this strategy of Iran is not only a sectarian proxy war but also a refugee management mechanism.

Keywords: Iran, Afghanistan, Pakistan, Syria, Shi'a, Fāṭimiyyūn, Zaynabiyyūn, Sayyida Zaynab Shrine.

³⁸ Istanbul University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects
<https://orcid.org/0000-0003-2404-1117>, faruk.mergen@istanbul.edu.tr

İran'ın Mezhepleri Yakınlaştırma Çabalarının Bir Ürünü Olarak “el-Mecma‘u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye” Kurumu

Bayram KEKLİK³⁹

Takrîbu'l-mezâhib kavramıyla mezheplerin birbiri hakkında doğru bilgi edinmesi, olumsuz düşünce ve değerlendirmelerden uzak durulması, ortak amaçlar etrafında birlikte hareket edilmesi kastedilmektedir. İslam coğrafyasında 20. yüzyılın ortalarından itibaren bu gayeyle pek çok adım atılmıştır. Söz konusu faaliyetlerin kahir ekseriyeti İranlı Şîi ulemanın çabalarıyla hayata geçirilmiştir. Bilhassa 1979 İran Devrimi'nden sonra bu faaliyetlerde ciddi bir ivme yaşanmıştır. Haddizatında 1979 İran Devrimi'nin üzerine inşa edildiği söylem de Takrîbu'l-mezâhib söylemiyle aynı kapıya çıkan “vahdet” söylemidir. Gerek devrimin lideri Ayetullah Humeynî'nin, gerekse devrimin ideologları olan Ayetullah Burûcerdî, Mutahharî, Beheştî, Tâlekânî, Ali Şerîatî gibi diğer isimlerin eserlerine ve söylemlerine bakıldığı zaman, en çok öne çıkan söylemin “vahdet” söylemi olduğu açıkça müşahade edilecektir. Nitekim bizzat devrimin lideri Humeynî Müslümanların vahdeti adına bazı adımlar atmıştır. Bunlardan biri Dünya “Kudüs Günü”, diğeri ise günümüzde İran'daki takrîb çalışmalarının temelini oluşturan “Vahdet Günü” uygulaması olmuştur. Humeynî'nin yerine dini rehberliğe geçen Ayetullah Ali Hâmeneî de aynı çizgiyi devam ettirmiştir. Bizzat Hâmeneî'nin eliyle 1992 yılında “el-Mecma‘u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye” adıyla İran'da mezhepleri yakınlaştırma amaçlı resmi bir kurum kurulmuştur.

“el-Mecma‘u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye” kurumu daha önce Mısır'da kurulmuş ama varlığını günümüze kadar devam ettirememiş olan “Dâru't-Takrîb” kurumu ile aynı metodolojiyi benimsemiştir. Bu kurumun bir televizyon kanalı, “Taghrib.org” adında aktif bir internet sitesi, *Risâletü't-Takrîb*, *Pîk Takrîb* ve *Ahbâru't-Takrîb* isimleriyle süreli dergileri, “Câmi'atü'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye/Dânişgâh-i Mezâhib-i İslâmî” adıyla bir de üniversitesi vardır. Kurumun en faal olduğu alanlardan biri de “mu'temerât” başlığı altında düzenlemiş olduğu uluslararası “vahdet” toplantılarıdır. Bu toplantılarda dile getirilen mesajların ortak içeriği ise “Takrîb” düşüncesidir.

İran'da hâlihazırda yaşanan krize rağmen kurum -her ne kadar eskisi kadar yoğun olmasa da- faaliyetlerini yürütmeye devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, İran, Şîa, Takrîbu'l-Mezâhib.

³⁹ Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, <https://orcid.org/0000-0001-9997-7564>, Bayramkeklık0@gmail.com

The “al-Majma‘ al-‘Ālamī li-l-Taqrīb bayna al-Madhāhib al-Islāmiyya” Institution as A Product of Iran’s Efforts to Bring Islamic Schools of Thought Closer Together

Bayram KEKLİK⁴⁰

The concept of “taqrīb al-madhāhib” (Bringing the Schools of Thought Closer Together) refers to acquiring accurate information about different schools of thought, avoiding negative thoughts and evaluations, and acting together around common goals. In the Islamic world, many steps have been taken towards this goal since the mid-20th century. The vast majority of these activities have been realized through the efforts of Iranian Shī‘ī scholars. These activities gained significant momentum, particularly after the 1979 Iranian Revolution. In fact, the discourse upon which the 1979 Iranian Revolution was built is the same as the discourse of “unity,” which leads to the same conclusion as “taqrīb al-madhāhib.” When examining the works and discourses of both the revolution’s leader, Ayatollah Khumaynī, and its ideologues such as Ayatollah Burūjirdī, Muṭahharī, Bihishtī, Ṭāliqānī, ‘Alī Sharī‘atī, etc., one can clearly observe that the most prominent discourse is that of “unity.” Indeed, the leader of the revolution, Khumaynī himself, took some steps in the name of Muslim unity. One of these was World “Jerusalem Day,” and the other was the “Unity Day” practice, which forms the basis of rapprochement efforts in Iran today. Ayatollah ‘Alī Khāmīnā‘ī, who succeeded Khumaynī as religious leader, continued this same line. In 1992, Khāmīnā‘ī himself established an official institution in Iran called “al-Majma‘ al-‘Ālamī li-l-Taqrīb bayna al-Madhāhib al-Islāmiyya” (The International Council for Promoting Rapprochement Between Islamic Schools of Thought).

The “al-Majma‘ al-‘Ālamī li-l-Taqrīb bayna al-Madhāhib al-Islāmiyya” adopted the same methodology as the “Dār al-Taqrīb” institution, which had been established in Egypt but did not survive to the present day. This institution has a television channel, an active website called “Taghrib.org”, periodicals titled *Risālat al-Taqrīb*, *Payk-i Taqrīb*, and *Akhbār al-Taqrīb*, and a university called “Jāmi‘at al-Madhāhib al-Islāmiyya/Dānishgāh-i Madhāhib-i Islāmī”. One of the institution’s most active areas of work involves the international “unity” meetings it organizes under the title “mu’tamarāt”. The common content of the messages expressed in these meetings is the “Taqrīb” ideology.

Despite the current crisis in Iran, the institution continues its activities—albeit not as intensely as before.

Keywords: History of Islamic Sects, Iran, Shi‘a, Taqrīb al-Madhāhib.

⁴⁰ Uludağ University, Faculty of Theology, PhD Student in the Department of History of Islamic Sects, <https://orcid.org/0000-0001-9997-7564>, Bayramkeklık0@gmail.com

İttifak ve İhtilaf Döngüsü Bağlamında Pehlevî Hanedanı Dönemi Devlet-Ulema İlişkileri

Dr. Öğr. Üyesi Murat CELEP⁴¹

İran'da Rıza Han tarafından Kaçar Hanedanına son verilmek suretiyle tesis edilen Pehlevî Hanedanı dönemi başta siyasi ve kültürel olmak üzere hemen her alanda oldukça önemli dönüşümlerin yaşandığı bir dönemi ifade etmektedir. Bu bağlamda Rıza Şah Pehlevî döneminde gerçekleştirilen reform niteliğini haiz politika ve uygulamalarla İran'ın siyasi, sosyal ve kültürel hayatı bundan önce görülmemiş gelişmelere sahne olmuştur. Ulus devlet inşa süreci ve modernizasyon eksenli politika ve uygulamaların baskın olduğu bu dönemde dinî alan da bundan müstesna kalmamış ve başörtüsünün kaldırılması, kılık-kıyafet kanunu ve modern yargı sisteminin oluşturulması gibi bazı uygulamalarla özellikle din adamlarının nüfuzu azaltılmaya çalışılmıştır. Ancak bu gelişmeler devlet ve dinî yapılar arasında derin çaplı ayrışma ve çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte Rıza Şah'ın tesis ettiği otoriter yönetim, diğer alanlarda olduğu gibi dinî alandaki aykırı sesleri de bastırmış ve dinî yapılar önemli ölçüde devlet mekanizmasının kontrolü ya da takibi altına girmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında İran'ın İngiltere ve Sovyet Rusya tarafından işgali ve Rıza Şah Pehlevî'nin bu devletler tarafından istifaya zorlanarak tahttan oğlu Muhammed Rıza lehine feragat etmesi (Eylül 1941), İran'da yine önemli gelişmelere sahne olacak sonuçlar doğurmuştur. Bu kapsamda savaş süresince İran'ın müttefik devletlerce işgal altında tutulması ve Muhammed Rıza Şah'ın oldukça genç ve dolayısıyla devlet idaresinde sınırlı tecrübeye sahip olması gibi faktörlerin de bir araya gelmesiyle Rıza Şah döneminde yaşam şansı bulamayan veya bastırılan farklı düşünce ve yapılar yeniden siyasi, sosyal ve kültürel alanda varlık göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda Müttefik Devletlerin İran'dan çıkmalarından sonra söz konusu ülkenin siyasi arenasında dinî yapılar daha görünür olmaya ve özellikle Âyetullah Kâşânî'nin öne çıktığı bu dönemlerde İran'da dinî eğilimlerin etkisi giderek artmaya başlamıştır. Musaddık darbesi (Ağustos 1953) ve ardından Muhammed Rıza Şah'ın iktidarını sağlamlaştırmasıyla birlikte ise devletin dinî yapılara yönelik yaklaşımı yeniden bir dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşümde Muhammed Rıza Şah'ın sol ve seküler demokrat bir tona sahip milliyetçi hareketlerden duyduğu tehdit algısı oldukça etkili olmuştur. Zira Şah, tehdit algısına sahip olduğu bu iki gruba karşı dinî yapıları doğal bir müttefik olarak görmüştür. Nitekim bu dönemlerde Şah, Şîîlerin en önemli ismi olan Âyetullah Burûcerdî ile de yapıcı ilişkiler geliştirmiştir. Bununla beraber özellikle Âyetullah Burûcerdî'nin 1961 yılındaki ölümüyle Şah, ülkede dinî yapıların büyük tepkisini çekecek Ak Devrim programını uygulamaya koymuştur. Bu program ise İran'da İslâmî Devrimi gerçekleştirecek olan Humeyni'nin özellikle muhafazakâr Şîî toplum üzerindeki etkisini artıracak paradoksal bir sonuç doğurmuştur. Neticede ittifak ve ihtilaf döngüsü içerisinde değerlendirilebilecek olan Pehleviler dönemi din-devlet ilişkileri etkisi günümüze kadar

⁴¹ Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Uluslararası İlişkiler Bölümü/Bölgesel Çalışmalar Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0003-2435-6530>, muratclp29@gmail.com

hissedilen önemli sonuçların gerekçelerini oluşturmuştur. Söz konusu döngüde devlet mekanizması etken bir konuma sahip olmuşken bu durum 1979 yılında gerçekleşen İslâmî Devrim’le birlikte radikal bir şekilde değişmiş ve din/dinî yapılar edilgen konumdan çıkarak/çıkarılarak tek etken aktör olarak devletin kendisini ele geçirmiştir. Bu çalışma İran’da Pehlevîler Hanedanı döneminde çeşitli iç ve dış etkenlerle dinî alanda hâkim olan ittifak ve ihtilaf döngüsündeki olgusal dönüşümlerin nedenlerini ve yarattığı sonuçları mercek altına almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, Pehlevîler, Dinî Yapılar, Govherşad Cami Olayı, Âyetullah Kâşânî, Âyetullah Burûcerdî.

State-Ulema Relations during the Pahlavī Dynasty in the Context of the Cycle of Alliance and Dispute

Asst. Prof. Dr. Murat CELEP⁴²

The Pahlavī dynasty, established in Iran by Riḍā Khān following the abolition of the Qājār dynasty, denotes a period characterized by profound transformations across virtually every sphere, particularly in the political and cultural domains. In this context, the reform-oriented policies and practices implemented during the reign of Riḍā Shāh Pahlavī ushered Iran's political, social, and cultural life into a period of unprecedented transformation. During this period, characterized by nation-state building and modernization-oriented policies and practices, the religious sphere was by no means exempt from these transformations. Through a number of policies and measures—including the removal of the veil, the introduction of dress regulations, the establishment of a modern judicial system, and transformations in the education system—efforts were made, in particular, to curtail the influence of the religious scholars. These developments also brought about deep divisions and conflicts between the state and religious institutions. At the same time, the authoritarian style of governance adopted by Riḍā Shāh suppressed dissenting voices within the religious sphere, as it did in other areas, while religious institutions came to be placed to a considerable extent under the control or surveillance of the state apparatus. The Anglo-Soviet occupation of Iran during the Second World War and the subsequent forced abdication of Riḍā Shāh Pahlavī in favor of his son, Mohammad Reza Pahlavi, under pressure from these powers in September 1941, had far-reaching consequences that ushered Iran into yet another period of significant developments. In this context, the occupation of Iran by the Allied powers throughout the war, coupled with the fact that Muḥammad Riḍā Shāh was still quite young and consequently had limited experience in state administration, created conditions in which various ideas and social and political forces that had been suppressed or had been unable to emerge during the reign of Riḍā Shāh began to reassert themselves in Iran's political, social, and cultural spheres. In this context, following the withdrawal of the Allied powers from Iran, religious actors became increasingly visible in the country's political arena, while the influence of religious tendencies in Iran gradually expanded, particularly with the emergence of figures and groups such as Ayatollah Kāshānī, Navvāb Şafavī, and the Fidā'iyān-i Islām. During this period, the Pahlavī monarchy's approach toward religious institutions also underwent a significant transformation. A significant factor underlying this transformation was Muḥammad Riḍā Shāh's perception of nationalist movements with leftist and secular-democratic orientations as a threat. Indeed, the Shah regarded religious institutions as natural allies against these two groups, which he perceived as threats. Accordingly, during this period, Muḥammad Riḍā Shāh developed constructive relations with Ayatollah Burūjirdī, who was regarded as the most prominent figure in

⁴² National Defense University, Turkish Military Academy, Department of International Relations / Division of Regional Studies <https://orcid.org/0000-0003-2435-6530>, muratclp29@gmail.com

Iran's Shī'ī religious milieu. However, following the death of Ayatollah Burūjirdī in 1961, the Shah introduced the White Revolution program, which provoked strong opposition from religious institutions across the country. This program, in turn, produced the paradoxical effect of strengthening the influence of Khumaynī, who would later lead the Islamic Revolution in Iran, particularly among conservative Shī'ī communities. Ultimately, the developments in state-religion/ 'ulamā relations during the Pahlavī period, which can be examined within the framework of a cycle of alliance and dispute, laid the groundwork for significant consequences whose effects continue to be felt to the present day. Within this cycle, the state apparatus occupied an active position; however, this situation changed radically with the Islamic Revolution of 1979, as religion and religious institutions moved-or were brought-from a passive position to become the dominant actors, ultimately taking control of the state apparatus itself. This study seeks to examine the causes and consequences of the transformations in the cycle of alliance and dispute that characterized state-religion/ 'ulamā relations during the Pahlavī dynasty in Iran, taking into account the various internal and external factors that shaped these relations.

Keywords: Riḍā Shāh Pahlavī, Muḥammad Riḍā Shāh Pahlavī, Ayatollah Kāshānī, Ayatollah Burūjirdī, Ayatollah Khumaynī.

Pehlevî Döneminde Kum İlim Havzasında Sosyal ve Siyasal Dönüşümler (1925-1979)

Dr. Masoud SADRMOHAMMADİ⁴³

Kum İlim Havzası, 1922 yılında yeniden teşkilatlanmasının ardından, Pehlevî devletinin otoriter modernleşme baskısı ile kendi iç direnci arasında şekillenen diyalektik bir süreç içerisinde, yalnızca dini eğitim merkezli ve toplumsal açıdan izole bir kurum olmaktan çıkarak modern İran'ın en etkili sosyo-politik güçlerinden birine dönüşmüştür. Bu çalışma, 1922-1979 yılları arasında Kum İlim Havzası'nın yapısal, toplumsal ve siyasal dönüşüm sürecini, özellikle de İslam Devrimi'nin dinî-toplumsal altyapısının oluşumunu merkeze alarak incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, tarihsel-analitik yöntem esas alınarak; arşiv belgeleri, birincil kaynaklar ve sosyal tarih çalışmalarına dayanılarak hazırlanmıştır. Çalışmanın teorik çerçevesi ise tarihsel sosyoloji yaklaşımı ile "İslam'ın siyasallaşması" kavramı temelinde şekillendirilmiştir. Böylece havzanın seküler modernleşme politikaları karşısında kimliğini nasıl yeniden ürettiği ve toplumsal ağlarını nasıl genişlettiği analiz edilmiştir.

Araştırma bulguları, söz konusu dönemin üç temel aşamada değerlendirilebileceğini göstermektedir. İlk aşama, Abdülkerim Hâirî Yezdî liderliğindeki dönemdir (1922-1941). Bu süreçte benimsenen zühd ve ihtiyatlı sessizlik stratejisi, esas itibarıyla havzanın yeni kurumsal yapısını Rıza Şah Pehlevî'nin din karşıtı politikaları karşısında koruma ve tahkim etmeye yönelmiştir. İkinci aşama ise Seyyid Hüseyin Burucerdî liderliğindeki uzlaş ve kurumsal yeniden yapılanma dönemidir (1941-1961). Bu dönemde idarî reformlar gerçekleştirilmiş, mali özerklik güçlendirilmiş, dinî diploması faaliyetleri genişletilmiş ve havzanın toplumsal nüfuzu belirgin biçimde pekiştirilmiştir. Üçüncü aşama ise Burucerdî'nin vefatının ardından Ruhullah Humeyni önderliğinde başlayan radikalleşme ve açık siyasal çatışma dönemidir (1961-1979). Bu süreçte havzanın fikhî söylemi, geleneksel-muhafazakâr çizgiden siyasal ve yönetsel fikhî anlayışına, özellikle de "Velâyet-i Fakîh" teorisine doğru evrilmiştir.

Çalışmanın sonucunda, Kum İlim Havzası'nın söz konusu elli yıllık süreç boyunca mâlî bağımsızlığını (şer'î vergiler sistemi), yaygın tebliğ ağlarını ve çarşı ile üniversite çevreleriyle kurduğu organik ilişkileri etkin biçimde kullanarak, Pehlevî modernleşmesinden dışlanmış geleneksel toplumsal kesimleri seferber etmeyi başardığı ve nihayetinde 1979 yılında ülkenin siyasal yapısını dönüştüren başlıca muhalefet odağı hâline geldiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kum İlim Havzası, Pehlevî Dönemi, siyasal dönüşümler, Şîf merciiyyet, devlet-toplum ilişkisi.

⁴³ Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Doktora Mezunu
<https://orcid.org/0000-0001-7046-8846>, sadrmesut@gmail.com

Social and Political Transformations in the Qum Seminary during the Pahlavi Period (1925-1979)

Dr. Masoud SADRMOHAMMADI⁴⁴

This study examines the social, institutional, intellectual, and political transformations of the Qum Seminary from its establishment to the Islamic Revolution of 1979. Its primary aim is to explain how the Qum Seminary, initially revived as a center of religious education, developed into one of Iran's most significant social and political institutions under the influence of various internal and external dynamics. The study analyzes this transformation through three main periods.

During the leadership of Ayatollah 'Abd al-Karīm Ḥā'irī Yazdī, the principal priority was to preserve and stabilize the institutional existence of the seminary in the face of Riḍā Shāh's centralizing policies and his efforts to restrict religious institutions. Under Ayatollah Ḥusayn Burūjirdī, the centralization of Shī'ī religious authority (marja'iyya) in Qum, the expansion of financial resources, the nationwide growth of networks of religious representatives and missionary activities, the development of religious publishing, and the strengthening of international relations provided the seminary with a new level of institutional and social capacity.

Following Burūjirdī's death in 1961, the emergence of a more decentralized structure of religious authority contributed to greater intellectual and political pluralism within the seminary. Under the leadership of Ayatollah Khumaynī and his students, a segment of the clerical establishment became directly involved in political struggle. During the same period, the establishment of new religious institutions, the expansion of philosophical studies and modern Islamic theology, growing relations with universities, and the use of modern means of communication further accelerated the transformation of the seminary.

The article argues that the politicization of the Qum Seminary was not a linear process; rather, it emerged through the interaction of institutional resilience, the expansion of social networks, intellectual renewal, and transformations in state-society relations.

Keywords: Qum Seminary, Shī'ī 'Ulamā', Marja'iyya, Religion and Politics, Iranian Islamic Revolution.

⁴⁴ Hacettepe University, Faculty of Letters, PhD Graduate in the Department of History, <https://orcid.org/0000-0001-7046-8846>, sadrmesut@gmail.com

Velâyet-i Fakîh ve Merciiyyetin Amerikan Şîî Diasporasında Temsili: Shia Muslim

Doç. Dr. Halide Rumeysa KÜÇÜKÖNER⁴⁵

İran merkezli Şîî dinî otoritenin etkisi yalnızca Müslüman toplumlardaki Şîîlerle sınırlı kalmamış, farklı coğrafyalarda oluşan Şîî diasporalar aracılığıyla yeni toplumsal ve kurumsal alanlarda da görünür hâle gelmiştir. Velâyet-i Fakîh düşüncesi ve merciiyyet anlayışı, özellikle 1979 İran Devrimi sonrasında İran merkezli Şîî dinî otoritenin sınır aşan bir niteliğe kavuşmasında belirleyici unsurlar olmuşlardır. Bu çerçevede, çağdaş Şîî siyasal düşüncesinde Velâyet-i Fakîh, siyasal iktidarın ve jeopolitik karar alma süreçlerinin doğrudan temsilcisi olarak öne çıkarken; merciiyyet ise daha çok sınır aşan dinî meşruiyet üretimi, toplumsal mobilizasyon ve sembolik otorite inşası üzerinden siyasal süreçler üzerinde etkiye bulunmaktadır. Söz konusu ikili otorite yapısı, diaspora topluluklarında dinî aidiyetin, siyasal söylemin ve kurumsal temsil biçimlerinin nasıl şekillendiğini anlamak bakımından önemli bir kavramsal zemin sunmaktadır. Bu süreç, Batı toplumlarında yaşayan Şîî toplulukların dinî aidiyetlerinin şekillenmesi, dinî otoriteyle ilişkilerinin yeniden tanımlanması ve mezhebî kimliklerinin kurumsal yapılar üzerinden yeniden üretilmesi bakımından dikkat çekici bir araştırma alanı ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışma, Amerika Birleşik Devletleri'nde İran kökenli nüfusun en yoğun yaşadığı ve bu yönüyle Şîî diasporanın en görünür merkezlerinden biri hâline gelen California'daki Şîî kurumsallaşmayı incelemektedir. Bu kapsamda, Güney Kaliforniya'da faaliyet gösteren ve bölgedeki farklı Şîî cami, İslam merkezi ve topluluk organizasyonlarını ortak bir çatı altında bir araya getiren Shia Muslim Council of Southern California araştırmanın temel örneklemleri olarak seçilmiştir. Söz konusu kurumun seçilmesinde, yalnızca bölgedeki Şîî topluluklar arasında kurumsal koordinasyonu sağlayan bir yapı olması değil, aynı zamanda dinî etkinlikleri, eğitim faaliyetleri ve kamuoyuna yönelik açıklamalarıyla Şîî kimliğin kamusal görünürlüğüne katkı sunan etkili bir aktör konumunda bulunması da belirleyici olmuştur.

Araştırmanın temel sorusu, Amerikan Şîî diasporasında faaliyet gösteren kurumsal yapıların Velâyet-i Fakîh ve merciiyyet ile diaspora bağlamında hangi söylem, ritüel ve kurumsal pratikler aracılığıyla görünür hâle geldiği ve İran merkezli dinî otoriteyle nasıl bir ilişki kurduğudur. Bu bağlamda çalışma, Shia Muslim Council of Southern California'nın kamuoyuna açık açıklamaları, kurumsal metinleri, dijital platformlarda paylaştığı içerikler ile düzenlediği dinî ve eğitsel faaliyetler üzerinden, kurumun İran merkezli Şîî dinî otoriteyle kurduğu ilişkinin izlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

⁴⁵ Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0002-0141-8287>, rumeysah@hotmail.com

Araştırmının ön inceleme bulguları, söz konusu kurumun özellikle İran'a ilişkin güncel gelişmeler sonrasında yayımladığı açıklamalarda Amerika Birleşik Devletleri tarafından öldürülen Ali Hâmeneî'yi source of spiritual authority and religious guidance / manevî otorite ve dinî rehberliğin kaynağı şeklinde tanımladığını göstermektedir. Bu ifade, kurumun yalnızca etnik veya kültürel dayanışma temelinde faaliyet gösteren bir diaspora organizasyonu olmadığını; aynı zamanda İran merkezli Şîî dinî otoritenin diaspora bağlamındaki sembolik ve kurumsal temsiline aracılık eden bir yapı olarak değerlendirilebileceğini de ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, çağdaş Şîî diasporalarda dinî otoritenin yeniden üretimi, merciyyetin sınır aşan kurumsallaşması ve Velâyet-i Fakîh düşüncesinin Batı toplumlarındaki Şîî topluluklar üzerindeki etkisini mezhepler tarihi perspektifinden ele alarak, İran coğrafyasında şekillenen dinî otorite anlayışının diaspora bağlamındaki yansımalarına katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Velâyet-i Fakîh, Merciiyyet, Amerikan Şîî Diasporası, Shia Muslim Council, Dinî Otorite, İran.

The Representation of Wilāyat al-Faqīh and Marjaʿiyya in the American Shīʿi Diaspora: The Case of the Shia Muslim Council

Assoc. Prof. Halide Rumeysa KÜÇÜKÖNER⁴⁶

The influence of Iran-centered Shīʿi religious authority has extended beyond Shīʿi populations in Muslim societies, becoming visible in new social and institutional settings through diasporic communities across diverse geographical contexts. The doctrine of wilāyat al-faqīh (guardianship of the jurist) and the institution of marjaʿiyya (religious authority vested in scholars recognized as sources of emulation) have played pivotal roles in the transnational expansion of Iran-centered Shīʿi religious authority, particularly since the Iranian Revolution of 1979. Within contemporary Shīʿi political thought, wilāyat al-faqīh constitutes a direct locus of political power and geopolitical decision-making, whereas marjaʿiyya influences political processes primarily through the transnational production of religious legitimacy, social mobilization, and the construction of symbolic authority. This dual structure of authority provides an important conceptual framework for understanding how religious belonging, political discourse, and forms of institutional representation take shape within diasporic communities. These dynamics open up a significant field of inquiry into the formation of religious belonging among Shīʿi communities in Western societies, the reconfiguration of their relationships with religious authority, and the reproduction of their confessional identities through institutional structures.

This study examines Shīʿi institutionalization in California, which is home to the largest concentration of people of Iranian origin in the United States and has consequently emerged as one of the most visible centers of the Shīʿi diaspora. It takes the Shia Muslim Council of Southern California, an umbrella organization bringing together various Shīʿi mosques, Islamic centers, and community organizations in the region, as its principal case study. The Council was selected not only because it facilitates institutional coordination among local Shīʿi communities, but also because it plays an influential role in enhancing the public visibility of Shīʿi identity through religious events, educational activities, and public statements.

The central research question concerns the discourses, rituals, and institutional practices through which wilāyat al-faqīh and marjaʿiyya find expression within organizations operating in the American Shīʿi diaspora, and the relationships these organizations establish with Iran-centered religious authority. Accordingly, the study examines the Council's public statements, institutional documents, digital content, and religious and educational activities to identify manifestations of its relationship with Iran-centered Shīʿi religious authority.

⁴⁶ Dicle University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects, <https://orcid.org/0000-0002-0141-8287>, rumeysah@hotmail.com

Preliminary findings indicate that, in statements issued particularly in response to recent developments concerning Iran, the Council described ‘Alī Khāmina’ī, who was killed by the United States, as a “source of spiritual authority and religious guidance.” This characterization suggests that the Council may be understood not merely as a diaspora organization grounded in ethnic or cultural solidarity, but also as an institutional intermediary through which Iran-centered Shī‘ī religious authority is symbolically and institutionally represented in the diasporic context.

By examining the reproduction of religious authority in contemporary Shī‘ī diasporas, the transnational institutionalization of marja‘iyya, and the influence of wilāyat al-faqīh on Shī‘ī communities in Western societies, this study seeks to contribute to an understanding of how forms of religious authority developed in Iran find expression in diasporic settings. It approaches these questions from the disciplinary perspective of the history of Islamic sects and schools of thought.

Keywords: Wilāyat al-Faqīh, Marja‘iyya, American Shī‘ī Diaspora, Shia Muslim Council, Religious Authority, Iran.

Mücteba Hâmeneî ve Yeni Rehberlik Tartışmaları

Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ⁴⁷

İran İslam Cumhuriyeti'nin ikinci rehberi Ali Hâmeneî'nin 28 Şubat 2026 tarihinde ABD ve İsrail saldırıları sonucu öldürülmesi ve oğlu Müctebâ Hâmeneî'nin kısa bir süre sonra, 8 Mart 2026'da yeni rehber olarak ilan edilmesi, Şîî siyasî düşüncesinin önemli aşamalarından birini temsil etmektedir.

Rehberlik ve onun bağlı olduğu velâyet-i fakîh sistemi, Şîilik içerisinde dini ve siyasi yetkilerin tek bir elde toplandığı bir makamdır. Yaklaşık 47 yıldan beri dünyanın önde gelen İslam ülkelerinden birinin yönetim şekli olmaya devam etmektedir. Bu yönüyle özgün olup değişen şartlara uygun olarak zaman içerisinde birtakım değişikliklere maruz kalmıştır. İkinci Rehber Ali Hâmeneî'nin seçilmesiyle ilgili yenilenen şartlar, bunlardan en önemlisidir. Ancak onun vefatıyla birlikte ortaya çıkan özel durum, sistem üzerinde şartların tekrar gözden geçirilmesine neden olmuştur. Ali Hâmeneî'nin ölümünden kısa bir süre sonra oğlu Müctebâ Hâmeneî Uzmanlar Meclisi tarafından rehber olarak seçilmiştir. Bu durum, rehberlikte veraset meselesi başta olmak üzere rehberin seçimini ve rehberde bulunması gereken şartları tekrar tartışmaya açmıştır. Müctebâ Hâmeneî'nin liyakat, fakih olarak yeterliliği, seçimi, halkla olan bağlantısı, siyasi ilişkileri ve gizliliği bunlar arasında en dikkat çekenleridir.

Müctebâ Hâmeneî'nin rehber olarak seçilmesinde dikkat çeken diğer önemli hususlardan biri de Devrim Muhafızları'nın idare üzerinde gittikçe artan etkisidir. Özellikle muhalif kesimler bu seçimi, Devrim Muhafızları'nın etkisindeki yönetimi meşrulaştırma aracı olarak görmektedir. Olağanüstü şartlarda acil bir durumda yapılan bu seçimle meşruiyetin oluşmayacağını iddia etmektedirler. Üstelik Şîî dünyada dini iktidarı temsil eden bazı merci-i taklîdlerin de bu konuda benzer görüşleri ifade ettikleri görülmektedir. Meseleye bir de Müctebâ'nın gizliliği eklenince işler daha da karmaşık hale gelmektedir. On ikinci İmam'ın gaybetine benzetilen bu gizli kalma halinin, bir kriz yönetim aracına dönüştürülüp velâyet-i fakîh sisteminin çözülmesinin engellenmeye çalışıldığı gibi iddialar da gündemden düşmemektedir. Aradan aylar geçmesine rağmen bir türlü gözükmemesi, onun gerçekten yaşayıp yaşamadığıyla ilgili şüpheleri daha da artırmaktadır. Bundan dolayı olsa gerek, Cumhurbaşkanı Mesud Pezeşkiyan, 10 Ağustos 2026'da kendisiyle 7 saatlik bir görüşme yaptığını beyan etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Kur'ancılık, Çağdaş İran, Islahat, İhya, Şîa.

⁴⁷ Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Anabilim Dalı
<https://orcid.org/0000-0002-0525-1293>, cemilhakymez@trabzon.edu.tr

Mujtabā Khāmina’ī and Debates Surrounding the New Supreme Leadership

Prof. Cemil HAKYEMEZ⁴⁸

The assassination of ‘Alī Khāmina’ī, the second Supreme Leader of the Islamic Republic of Iran, on February 28, 2026, as a result of US and Israeli attacks, and the subsequent declaration of his son, Mujtabā Khāmina’ī, as the new Supreme Leader shortly thereafter on March 8, 2026, represent a significant turning point in Shī’ī political thought.

The Supreme Leadership and the system of *vilāyat-i faqīh* (Guardianship of the Islamic Jurist) to which it is bound constitute an institution in Shi’ism where religious and political authority are consolidated in a single authority. For approximately 47 years, it has continued to serve as the form of governance for one of the world’s leading Islamic nations. In this respect, it is unique and has undergone various modifications over time in response to evolving conditions. The updated qualifications surrounding the election of the second Supreme Leader, ‘Alī Khāmina’ī, are among the most prominent of these changes. However, the extraordinary circumstances that emerged with his passing have necessitated a re-evaluation of these criteria within the system. Shortly after the death of ‘Alī Khāmina’ī, his son Mujtabā Khāmina’ī was elected as the Supreme Leader by the Assembly of Experts. This development has reopened debates regarding the selection of the Supreme Leader and the requisite qualifications for the position, most notably the issue of hereditary succession in the Supreme Leadership. Among the most remarkable aspects of these debates are Mujtabā Khāmina’ī’s merit, his competence as a jurist (*faqīh*), the nature of his election, his connection with the public, his political relationships, and his reclusiveness.

Another noteworthy dimension in Mujtabā Khāmina’ī’s election as Supreme Leader is the growing influence of the Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC) over the administration. Opposition groups, in particular, view this election as a tool to legitimize an administration dominated by the IRGC. They contend that legitimacy cannot be established through an emergency election conducted under extraordinary circumstances. Furthermore, certain *marāji’ al-taqlīd* (sources of emulation) representing religious authority in the Shī’ī world have expressed similar views on this matter.

The issue becomes even more convoluted when compounded by Mujtabā’s state of reclusiveness. Allegations persist that this secrecy—likened to the Occultation (*ghayba*) of the Twelfth Imam—is utilized as a crisis management strategy aimed at preventing the dissolution of the *vilāyat-i faqīh* system. The fact that he has failed to make any public appearance despite the passage of months has heightened suspicions regarding whether

⁴⁸ Trabzon University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects, <https://orcid.org/0000-0002-0525-1293>, cemilhakymez@trabzon.edu.tr

he is actually alive. Presumably in response to these doubts, President Mas'ūd Pizishkiyān declared on August 10, 2026, that he had conducted a seven-hour meeting with him.

Keywords: Islamic Republic of Iran, Supreme Leader, Muḡtabā Khāmina'ī, Vilāyat-i Faqīh, Shī'ī.

Meşrutiyet Sonrası İran’da Şîî Düşüncede İslah ve Reform Çabaları: Sengelecî, Hakemîzâde ve Kesrevî

Arş. Gör. Mehmet Vehbi YAVUZ⁴⁹

Kaçarlar döneminin sonları, bilhassa meşrutiyetin ilanını takip eden süreç, Şîî düşüncede yenilikçi fikirlerin gündeme geldiği bir zaman dilimi olarak da göze çarpmaktadır. Meşrutiyet tartışmaları esnasında ulemanın benimseyeceği tutum konusunda bir birlik oluşmamış, şer’î hükümlerden taviz verileceğini düşünen bir kesim meşrutiyet karşıtı bir tavır takınırken, şeriatın gerekliliklerinin gözetildiği bir ortamda meşrutiyetin uygulanabileceğini savunan kesim ise sınırlı bir süre de olsa bu harekete destek vermiştir. Bu dönemde önceleri meşrutiyete destek verirken sonrasında bu desteğini geri çeken Şeyh Fazlullah Nûrî (ö. 1909), meşrutiyet hareketinin ulema içerisinde destek bulmasını sağlayan Esedullah Harakânî (ö. 1936) ve Şeyh Hâdî Necmâbâdî (ö. 1902) gibi isimler önemlidir.

Meşrutiyet tartışmaları siyasal ıslah arayışlarını gündeme getirirken, bahsi geçen ulemanın dinî sahada gündeme getirdiği fikirler de sonraki dönemde Şîa’nın temel kabullerinin dahi sorgulanacağı bir fikrî zeminin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu çerçevede Şeriat Sengelecî (ö. 1944), Ali Ekber Hakemîzâde (ö. 1987) ve Ahmed Kesrevî (ö. 1946), dönemin dikkat çeken isimleri arasında yer almaktadır. Hemen hemen aynı tarihlerde faaliyet gösteren bu isimlerden Sengelecî, ulema içerisinde Şîa’nın temel kabullerine eleştiriler yönelten bir isim olması hasebiyle önemlidir. Kendisinden önceki dönemde yenilikçi fikirleriyle ön plana çıkan isimlerden etkilenen, kimi araştırmacılar tarafından Vehhâbilik etkisinde de kaldığı söylenen Sengelecî, molla sınıfına mensup bir aileden gelmesi dolayısıyla bir anlamda Şîa’ya içeriden eleştiriler yöneltilmiş ve Tahran’da yenilikçi fikirleriyle gündemde kalmıştır.

Benzer şekilde ulema sınıfına mensup bir ailenin evladı olarak Kum’da dünyaya gelen ve babasının kurduğu Razeviyye Medresesi’nde tahsil gören Hakemîzâde, Esrâr-ı Hezâr Sâle adlı eseriyle bilhassa Kum ve Tahran’daki Şîî ulemanın tepkisini çekmiştir. Hakemîzâde, 1943 yılında yayımlanan eserinde Şîî kabullere eleştiriler getirmiş, din adamlarının konumunu tartışmaya açmış, hatta imamet fikrinin dahi bir inanç meselesi olarak anlaşılmasının doğru olmadığını savunmuştur. Humeynî’nin bu esere reddiye mahiyetinde Keşfu’l-Esrâr’ı kaleme almış olması, Hakemîzâde’nin bu dönemde uyandırdığı etkinin ne denli dikkat çekici olduğunu göstermektedir.

Bahsi geçen dönemde hem siyasî hem de dinî alandaki yenilikçi fikirleriyle en dikkat çeken ismin Ahmed Kesrevî olduğu söylenebilir. Molla sınıfına mensup bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmesine rağmen kendi ifadesiyle “bu gömleği üzerinden çıkaran”

⁴⁹ Yalova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
<https://orcid.org/0000-0002-7971-3948>, mehmet.yavuz@yalova.edu.tr

Kesrevî, dönemin Şîî ulemasının tam karşısında pozisyon almıştır. Bunun yanında ulemaya yönelik keskin bir muhalif söylem geliştirmesi de onu diğerlerinden daha radikal bir noktaya taşımaktadır. Çıkardığı Perçem gazetesi ve Peymân dergisinin yanında sayısı yüzü aşan eserleri yoluyla fikirlerini halkla buluşturan Kesrevî, aynı zamanda Pâkdîniyân yahut Bâhemâd-ı Âzâdegân adını verdiği topluluğa da öncülük etmiş, bu meyanda siyasî bir figür olarak da İran'ın uzun yıllar gündeminde kalmıştır. Fedâiyân-ı İslâm teşkilatının düzenlediği suikast neticesinde öldürülen Kesrevî, Şîa'da yenilikçi düşüncenin reforma varan boyutuyla öncü isimlerinden biri olarak İran tarihinde yer edinmiştir.

Şîî ulemaya mensup çevrelerde yetişen Sengelecî, Hakemîzâde ve Kesrevî, Şîa'nın temel inanç ve uygulamalarına farklı düzeylerde eleştiriler yöneltmeleri bakımından önem arz etmektedirler. Meşrutiyet sonrası dönemde dinî düşüncede yenilikçiliğin önde gelen isimleri olan bu üç zat, aynı zamanda Şîî gelenek içerisindeki bir ıslah faaliyetinden gelenekle bağlarını büyük ölçüde kesen bir reform hareketine doğru uzanan bir çizgiyi de temsil etmektedir. Bu çerçevede çalışmamızda söz konusu üç ismin Şîî geleneğe yönelttikleri eleştirilerin hangi noktalarda benzerlik arz ettiği, hangi noktalarda ayrıştığı ve bu anlamda ıslah düşüncesinden reforma uzanan bu çizginin nasıl oluştuğu, kendi eserleri üzerinde gerçekleştirilecek bir içerik analizi ve tarihsel-karşılaştırmalı bir metotla değerlendirilecektir. Araştırma esas olarak Meşrutiyet sonrası dönemle sınırlı tutulmakla birlikte, ele alınan isimlerin önceki dönemden nasıl etkilendiklerini ortaya koymak amacıyla mevzubahis döneme de başvurulacaktır. Bu bağlamda kendilerinden sonraki döneme nasıl bir etkide bulundukları da yine birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilen veriler ışığında analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İran, Şîa, Yenilikçi Dinî Düşünce, İslah, Reform, Sengelecî, Hakemîzâde, Kesrevî.

Efforts Towards *İşlāh* and Reform in Shī'ī Thought in Post-Constitutional Iran: Sangalajī, Ḥakamīzāda and Kasravī

Res. Asst. Mehmet Vehbi YAVUZ⁵⁰

The late Qājār period, particularly the years following the proclamation of constitutional government, stands out as a time when innovative ideas became prominent in Shī'ī thought. During the constitutional debates, no consensus emerged among the 'ulamā' regarding the position they should adopt. While some opposed constitutionalism out of concern that it would result in compromising the provisions of Islamic law, others maintained that constitutional government could operate within a framework that respected the requirements of the sharī'a and therefore supported the movement, albeit for a limited period. Important figures in this context include Shaykh Faḍl Allāh Nūrī (d. 1909), who initially supported constitutionalism but subsequently withdrew his support, as well as Asad Allāh Kharaqānī (d. 1936) and Shaykh Hādī Najmābādī (d. 1902), whose ideas helped foster support for the constitutional movement among the 'ulamā'.

While the constitutional debates brought questions of political reform to the fore, the religious ideas advanced by these scholars also contributed to the emergence of an intellectual climate in which even the fundamental tenets of Shi'ism would subsequently be questioned. In this context, Sharī'at Sangalajī (d. 1944), 'Alī Akbar Ḥakamīzāda (d. 1987), and Aḥmad Kasravī (d. 1946) stand out as notable figures. Active at roughly the same time as the other two, Sangalajī is significant for having criticized the fundamental tenets of Shi'ism from within the ranks of the 'ulamā'. Influenced by earlier proponents of innovative ideas and, according to some researchers, by Wahhabism, Sangalajī came from a clerical family and thus, in a sense, offered an internal critique of Shi'ism, attracting sustained attention in Tehran through his innovative views.

Similarly, Ḥakamīzāda was born into a clerical family in Qum and studied at the Riḍaviyya Madrasa, which his father had founded. His work *Asrār-i hazār sāla* provoked opposition, particularly among the Shī'ī 'ulamā' of Qum and Tehran. Published in 1943, the work criticized accepted Shī'ī beliefs, called the position of the clergy into question, and even argued that the imamate should not be understood as a matter of faith. Khumaynī's decision to write *Kashf al-asrār* as a refutation of this work demonstrates the considerable impact of Ḥakamīzāda's ideas at the time.

Aḥmad Kasravī may be regarded as the most prominent figure of this period in terms of his innovative ideas in both the political and religious spheres. Although born into a clerical family, Kasravī, who in his own words had "cast off this robe," positioned himself in direct opposition to the Shī'ī 'ulamā' of his time. His sharply critical discourse against

⁵⁰ Yalova University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects
<https://orcid.org/0000-0002-7971-3948>, mehmet.yavuz@yalova.edu.tr

the ‘ulamā’ also placed him in a more radical position than the other figures discussed here. Kasravī disseminated his ideas through his newspaper Parcham, his journal Paymān, and more than a hundred works. He also led a community known as Pākḍiniyān or Bāhamād-i Āzādigān, thereby remaining a prominent figure in Iranian political life for many years. Assassinated by members of the Fidā’iyyān-i Islām organization, Kasravī secured a place in Iranian history as a pioneering representative of a strand of innovative thought within Shi‘ism that extended to radical reform.

Raised in Shī‘ī clerical circles, Sangalajī, Ḥakamīzāda, and Kasravī are significant for the critiques they directed, to varying degrees, at the fundamental beliefs and practices of Shi‘ism. As leading proponents of religious innovation in the post-constitutional period, these three figures also represent a spectrum extending from efforts at renewal (iṣlāḥ) within the Shī‘ī tradition to a reform movement that largely broke with that tradition. Accordingly, this study will examine the points of convergence and divergence in their critiques of the Shī‘ī tradition and explore how this trajectory from iṣlāḥ to reform took shape, drawing on a content analysis of their own works and a historical-comparative approach. Although the research will focus primarily on the post-constitutional period, it will also consider the preceding period to establish how these figures were influenced by earlier developments. Their influence on subsequent periods will likewise be analyzed through evidence drawn from primary and secondary sources.

Keywords: Iran, Shi‘ism, Innovative Religious Thought, Iṣlāḥ, Reform, Sangalajī, Ḥakamīzāda, Kasravī.

Modern Dönemde İran'da Ulema Sınıfının Şiilik Sorgulaması ve Kur'an Merkezli İslahatçılık

Doç. Dr. Asiye TİĞLİ⁵¹

Modern dönemde İslamcılık düşüncesinin seyri içinde İslam'ın asli kaynaklarına ve özellikle de Kur'an'a dönüş çağrısı yapan ıslahatçı yaklaşımlar çokça incelenen ve bilinen bir konudur. Bu yaklaşımlar, bir yandan gelenekle dinin kurumsallaşmasını Müslümanların geri kalma nedeni olarak görüp tarih içerisinde oluşmuş yorumları sorgularken, diğer yandan İslam'ın ilk kaynaklarına dönüp dinî düşüncenin yeniden inşası için çaba göstermişlerdir. Dinin özünü keşfetme ve Asr-ı Saadet İslam'ını yeniden ortaya çıkarma gayreti neticede Kur'an'ı merkeze alan çalışmaları da beraberinde getirmiştir. Ancak bu ıslahatçı yaklaşımın Şîî dünyadaki karşılığı dikkate değer bir farklılık taşımaktadır. Zira bu yeni arayışların oluşturduğu tartışma ortamı içinde bazı Şîî alimler, İmamiyye Mezhebinin ayırt edici niteliklerini içerdense sorgulamaya başlamışlardır. Şîî gelenek içinden yükselen bu ıslahatçı yaklaşım; tarihsel rivayetlerin değerlendirilmesinden başlayarak dinî otoritenin ve mezhebin temel kabullerinin sorgulanmasına uzanan bir seyir takip etmektedir. 1979 Devrimi sonrasında ise bu sorgulama alanı daha da genişleyerek mezhebî akidenin ötesine taşınmış ve şeriat, vahiy gibi dinin kendisinin konu edinildiği daha geniş bir alana yayılmıştır.

Bilindiği gibi İran, 1970'lerden itibaren dünyadaki ideolojik hareketlilikten en ciddi payı alan ülkelerden biridir. Böyle bir atmosferin etkisiyle Şeriatî, Mutahharî, Bâzergân ve Humeynî gibi isimler, farklı şekillerde Şiiliğin ideolojik olarak canlandırılabilcek bir yapıya sahip olduğunu savunmuşlardır. Ancak burada asıl amaç, İran deyince ilk akla gelen bu isimlerin yaptığı gibi modern dünyada Şiiliğin nasıl yorumlandığından söz etmek değil, Şîî alim ve düşünürlerin kendi mezhepsel kabullerini nasıl ve hangi düzeyde sorguladıklarını mercek altına almaktır. Bu nedenle tebliğde ideolojik okuma daha arka planda kalan bir konu olacaktır. Zira burada asıl vurgulanmak istenen husus, mezhebin içerdense sorgulanmasına paralel olarak, “Şîî gelenek içinden yükselen eleştirilerin hangi alanlara yöneldiği ve nasıl derinleştiği” olacaktır.

Bu nedenle sunumun temel amacı, özellikle 1979 İran İslam Devrimi arifesinden günümüze uzanan süreçte dinde ihya ve ıslah çabalarını, öne çıkan bazı örnek isimlerden hareketle ve nitel araştırma yönteminden yararlanarak kısaca ele almaktır. Öne çıkan bu isimlerin en önemli özelliği geleneksel bir medrese eğitiminden geçmiş olan ulema sınıfından gelmiş olmaları ve aşına oldukları kendi gelenekleriyle literatürlerini, Kur'an'ı merkeze alan bir bakışla yeniden değerlendirmeleridir. Elbette Şîî gelenekte farklı türlerde ıslahatçı ve yenilikçi yaklaşımlar söz konusudur. Bu anlamda, Kum İlim Havzasından olup ıslahatçı yaklaşımlarında İmamiyye sınırları içinde kalan Murtazâ

⁵¹ Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Anabilim Dalı
<https://orcid.org/0000-0003-3693-692X>, asiyetigli@uludag.edu.tr

Mutahharî, Allâme Tabâtabâî, Ayetullah Humeynî, Seyyid Muhammed Hüseyin Beheştî gibi isimler de bu çalışmanın konusu değildir. Ama burada bahsi geçen Şîî ıslahatçılığını, Kur'an'ı merkeze alan; dinî öğreti, gelenek ve ritüeller alanında batıl inançları tasfiye etmeye çalışan ve tarihi süreçte arka plana itilmiş cihad ile emr-i bi'l-ma'rûf ilkesi gibi bazı emirleri yeniden ihya etmeye yönelik bir hareket olarak tanımlamak mümkündür. Sonuç olarak bu çalışma, Şîî ıslahatçılığının, mezhep içinde kalan bir sorgulama olmadığını, zamanla bu sınırları aşarak dinin kendisini de konu edinen uzun soluklu bir sorgulamaya dönüştüğünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, Kur'ancılık, Çağdaş İran, Islahat, İhya.

The ‘Ulamā’s Questioning of Shi‘ism and Qur’ān-Centered Reformism in Modern Iran

Assoc. Prof. Asiye TIĞLI⁵²

Within modern Islamic thought, reformist movements advocating a return to Islam’s foundational sources—particularly the Qur’ān—have been extensively studied. On the one hand, these movements have critically examined interpretations that developed over the course of history, often regarding tradition and the institutionalization of religion as contributing factors to the decline of Muslim societies. On the other hand, they have sought to return to the original sources of Islam and reconstruct religious thought on that basis. The search for the essence of religion and the attempt to recover the Islam of the formative period—often referred to as the Age of Bliss (‘aṣr al-sa‘āda)—ultimately gave rise to Qur’ān-centered approaches.

The manifestation of this reformist tendency in the Shī‘ī world, however, displays certain distinctive features. Within the intellectual climate generated by these new approaches, some Shī‘ī scholars began to critically examine, from within the tradition, the defining doctrines and assumptions of Twelver Shi‘ism. This current of reform initially focused on the critical evaluation of historical reports and traditions but gradually expanded to encompass questions of religious authority and the foundational premises of the sect. Following the 1979 Iranian Revolution, the scope of this inquiry broadened further, moving beyond sectarian doctrines to address more fundamental questions concerning religion itself, including the nature of the sharī‘a and revelation.

Iran, as is well known, was one of the countries most profoundly affected by the global ideological currents of the 1970s. Within this intellectual and political environment, figures such as ‘Alī Shari‘atī, Murtaḍā Muṭahharī, Mahdī Bāzargān, and Rūḥ Allāh Khumaynī argued—albeit in different ways—that Shi‘ism possessed the conceptual and political resources necessary for ideological revitalization. The principal concern of this study, however, is not how Shi‘ism was reinterpreted in the modern period by these prominent figures. Rather, it examines how, and to what extent, Shī‘ī scholars and intellectuals critically reassessed the doctrines and assumptions of their own sectarian tradition. Accordingly, ideological interpretations of Shi‘ism remain secondary to the present discussion. The primary emphasis is placed on the areas toward which critiques from within the Shī‘ī tradition were directed and on the ways in which these critiques deepened and changed direction over time.

The main purpose of this presentation, therefore, is to examine briefly the trajectory of religious revival and reform from the period immediately preceding the 1979 Iranian

⁵² Bursa Uludağ University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects, <https://orcid.org/0000-0003-3693-692X>, asiyetigli@uludag.edu.tr

Revolution to the present, focusing on several representative figures through a qualitative analysis of their writings. A significant feature shared by many of these thinkers is their connection to the ‘ulamā’: they received a traditional madrasa education and critically reassessed the tradition and literature with which they were intimately familiar from a Qur’ān-centered perspective. It should be noted, however, that Shī‘ī reformism encompasses a variety of approaches and intellectual orientations.

In this respect, figures such as Murtaḍā Muṭahharī, ‘Allāma Ṭabāṭabā‘ī, Ayatollah Khumaynī, Muḥammad Mufattiḥ, and Sayyid Muḥammad Ḥusayn Bihishtī—who were associated with the Qum seminary and whose reformist projects remained broadly within the established doctrinal boundaries of Twelver Shi‘ism—fall outside the primary scope of this study. The strand of Shī‘ī reformism examined here may instead be characterized as a current that places the Qur’ān at the center of religious understanding, seeks to eliminate beliefs and practices regarded as superstitious from religious teachings, traditions, and rituals, and endeavors to revive principles that had been marginalized over the course of history, such as jihād and al-amr bi-l-ma‘rūf.

Ultimately, this study argues that Shī‘ī reformism was not confined to an internal reassessment of sectarian doctrines. Rather, it gradually moved beyond these boundaries and developed into a sustained and increasingly fundamental inquiry into the nature of religion, religious knowledge, authority, the sharī‘a, and revelation itself.

Keywords: Qur’ān-Centered Reformism, ‘Ulamā’, Shi‘ism, Religious Reform, Religious Authority, Sectarian Criticism, Islamic Thought.

Humeynî’de Vahdetin Sınırları

Arş. Gör. Dr. Mustafa YÜCE⁵³

Bu bildiri, Humeynî’nin Sünnîliğe bakışını vahdet söylemi, mezhebî aidiyet, itikadî kabuller, ibadet pratikleri ve çağdaş Sünnî devletlere yönelik değerlendirmeleri çerçevesinde incelemektedir. Araştırmının konusu, Humeynî’nin İslâm birliği vurgusu ile Sünnîlik hakkındaki eleştirel yaklaşımı arasındaki ilişkinin tespittir. Bu ilişki, onun dinî otorite kimliği, devrimci liderliği ve İran İslâm Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecindeki rolü dikkate alınarak değerlendirilmektedir.

Çalışma, Humeynî’nin Sünnîliğe dair yaklaşımını siyaset, itikad ve ibadet alanları üzerinden bütünlüklü biçimde ele almaktadır. Araştırmının kapsamı, Humeynî’nin imâmet anlayışı, İslâm birliği söylemi ve çağdaş Sünnî devletlere yönelik değerlendirmeleriyle sınırlandırılmaktadır. Bu çerçevede onun Sünnî halklara ve Sünnî yönetimlere yönelik söylemleri birlikte incelenmektedir. Suudi Arabistan, Türkiye ve bazı Arap yönetimleri hakkındaki değerlendirmeleri, Humeynî’nin Sünnî devletlere bakışını anlamak bakımından özel bir önem taşımaktadır. Çünkü Humeynî, bu yönetimleri salt siyasi aktörler olarak değerlendirmemektedir. Onların dinî meşruiyetini, ümmetin bağımsızlığına katkısını, Batı ile ilişkilerini ve İslâm dünyasındaki temsil iddialarını da sorgulamaktadır. Çalışmanın önemi, Humeynî’nin vahdet söylemiyle tanınmasına rağmen eserlerinde, fetvalarında ve konuşmalarında Sünnîliğe yönelik ciddi eleştirilerin yer almasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, onun birlik anlayışının sınırlarını tartışmayı gerekli kılmaktadır. Humeynî’nin Sünnîliğe yönelik yaklaşımı, klasik İmâmî mirasın modern siyasal şartlar içinde yeniden yorumlanması açısından da önemlidir. Bu nedenle bildiri, Humeynî’nin vahdet çağrısının hangi dinî, mezhebî ve siyasi kayıtlar içinde şekillendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmının temel amacı, Humeynî’nin Sünnîliğe yönelik yaklaşımında dinî inanç alanı ile siyasal meşruiyet arayışı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu çerçevede onun Sünnîlere dair siyasi, itikadî ve ibadet merkezli değerlendirmeleri ele alınmakta, ayrıca Sünnî devletlere yönelttiği eleştirilerin İran İslâm Devrimi’nin bölgesel hedefleriyle nasıl irtibatlandığı incelenmektedir.

Çalışmada İslâm Mezhepleri Tarihi disiplininin yöntem ilkelerinden fikir-hadise irtibatı ve mukayeseli değerlendirme kullanılmaktadır. Humeynî’nin görüşlerinin ortaya çıktığı tarihî ve siyasî şartlar dikkate alınmaktadır. Ayrıca Humeynî’nin yaklaşımları klasik İmâmî gelenekle karşılaştırılmaktadır. Bu karşılaştırma, süreklilik ve farklılaşma noktalarını göstermektedir. Araştırma sonucunda Humeynî’nin vahdet söyleminin Müslüman toplumları ortak siyasi hedefler etrafında toplama amacı taşıdığı görülmektedir. Bununla beraber bu söylem, Şîî-İmâmî kabuller, velâyet-i fakîh anlayışı ve

⁵³ Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi
<https://orcid.org/0000-0002-4535-4043>, mustafa.yuce@erdogan.edu.tr

devrimci siyaset tarafından sınırlandırılmaktadır. Sünnî devletlere yönelik eleştirileri ise İran İslâm Devrimi'nin bölgesel etkisini artırma, Sünnî halkları devrimci söyleme yaklaştırma ve mevcut yönetimlerin dinî-siyasi meşruiyetini sorgulama çabasıyla ilişkili görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Humeynî, Şîîlik, Sünnîlik, Vahdet, Sünnî Devletler.

The Limits of Unity in Khomeyni

Res. Asst. Dr. Mustafa YÜCE⁵⁴

This paper examines Khomeyni's approach to Sunnism within the framework of his discourse on Islamic unity, sectarian affiliation, theological doctrines, ritual practices, and assessments of contemporary Sunni states. The study focuses on identifying the relationship between Khomeyni's emphasis on Islamic unity and his critical approach to Sunnism. This relationship is evaluated by taking into consideration his identity as a religious authority, his role as a revolutionary leader, and his involvement in the establishment of the Islamic Republic of Iran.

The paper offers a comprehensive analysis of Khomeyni's approach to Sunnism across the political, theological, and ritual spheres. The scope of the study is limited to Khomeyni's understanding of the Imamate, his discourse on Islamic unity, and his assessments of contemporary Sunni states. Within this framework, his statements concerning Sunni populations and Sunni governments are examined together. His evaluations of Saudi Arabia, Türkiye, and certain Arab governments are of particular significance for understanding his perception of Sunni states. Khomeyni did not regard these governments merely as political actors. He also questioned their religious legitimacy, their contribution to the independence of the Muslim community, their relations with the West, and their claims to represent the Islamic world. The significance of the study lies in the fact that, although Khomeyni is widely associated with the discourse of Islamic unity, his writings, legal opinions, and speeches contain substantial criticism of Sunnism. This makes it necessary to examine the limits of his conception of unity. Khomeyni's approach to Sunnism is also significant in terms of the reinterpretation of the classical Imāmi heritage under modern political conditions. Accordingly, this paper aims to determine the religious, sectarian, and political parameters within which Khomeyni's call for unity was formulated. The principal aim of the study is to reveal the relationship between the sphere of religious belief and the pursuit of political legitimacy in Khomeyni's approach to Sunnism. In this context, his political, theological, and ritual assessments of Sunnis are examined, while the relationship between his criticism of Sunni states and the regional objectives of the Iranian Islamic Revolution is also analysed.

The study employs the methodological principles of the History of Islamic Sects, particularly the relationship between ideas and historical events and comparative analysis. The historical and political circumstances in which Khomeyni's views emerged are taken into account. His positions are also compared with the classical Imāmi tradition in order to identify points of continuity and differentiation. The study concludes that

⁵⁴ Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects, <https://orcid.org/0000-0002-4535-4043>, mustafa.yuce@erdogan.edu.tr

Khumaynî's discourse on unity sought to mobilise Muslim societies around common political objectives. At the same time, however, this discourse was circumscribed by Shī'ī-Imāmī doctrines, the theory of wilāyat al-faqīh, and revolutionary politics. His criticism of Sunnī states appears to have been closely related to efforts to expand the regional influence of the Iranian Islamic Revolution, to draw Sunnī populations closer to revolutionary discourse, and to question the religio-political legitimacy of existing governments.

Keywords: History of Islamic Sects, Khumaynî, Shi'ism, Sunnism, Islamic Unity, Sunnī States.

Çağdaş İran Şîîliğinde Felsefe Karşıtlığı ve Yeni Ahbârîlik Tartışmaları: Mirza İsfahânî'nin Din Yorumu Üzerine Bir İnceleme

Dr. Yalçın YONCALIK⁵⁵

Bu bildiri, çağdaş İran Şîî düşüncesinde felsefe karşıtlığı ve “Yeni Ahbârîlik” tartışmaları bağlamında Mirza Muhammed Mehdi Garavî İsfahânî'nin (1885-1946) din yorum biçimini incelemeyi amaçlamaktadır. Necef ilim havzasında usûlî bir eğitim alan Mirza İsfahânî, buna rağmen felsefe ve tasavvufa yönelik sert muhalefetiyle XX. yüzyıl Şîî düşüncesinde dikkat çeken isimlerden biri olmuştur. Onun görüşleri, Meşhed ilim havzasında talebeleri aracılığıyla yayılmış ve daha sonra “Mekteb-i Tefkik” adıyla anılan yeni bir dinî hareketin temelini oluşturmıştır.

Çalışmada Mirza İsfahânî'nin dinî düşüncesi, temel görüşlerini ortaya koyduğu Ebvâbu'l-Hüdâ adlı eseri merkeze alınarak ele alınacaktır. Bildiride İslam Mezhepleri Tarihi araştırmalarında kullanılan fikir-hadise ve zaman-mekân irtibatı yöntemi esas alınacak; Mirza İsfahânî'nin yaşadığı dönemin siyasî, sosyal ve dinî şartlarının onun düşünce dünyasına etkisi değerlendirilecektir. Bu çerçevede onun vahyî bilgiye yüklediği merkezî rol, beşerî ve ilâhî ilimler ayrımı, akıl ve ilim anlayışı, felsefe ve tasavvufa yönelttiği eleştiriler üzerinde durulacaktır.

Bildiride ayrıca Mirza İsfahânî'nin düşüncelerinin sonraki dönemde Mekteb-i Tefkik'in teşekkülüne nasıl zemin hazırladığı ve bu yaklaşımın Şîî çevrelerde neden “Yeni Ahbârîlik” nitelenmesiyle ilişkilendirildiği tartışılacaktır. Böylece çalışma, çağdaş İran Şîîliğinde mezhep içi fikrî ayrışmaların anlaşılmasına katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, Şîa, İsnâaşeriyye, Mirza İsfahânî, Mekteb-i Tefkik, Felsefe Karşıtlığı, Yeni Ahbârîlik.

⁵⁵ İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Doktora Mezunu, <https://orcid.org/0000-0003-3933-4123>, revizyon@gmail.com

Mîrzâ İşfahânî's Interpretation of Religion in the Context of Opposition to Philosophy and Debates on Neo-Akhbārism in Contemporary Iranian Shi'ism

Dr. Yalçın YONCALIK⁵⁶

This study aims to examine Mîrzâ İşfahânî's (1885–1946) interpretation of religion within the context of opposition to philosophy and debates over “Neo-Akhbārism” in contemporary Iranian Shi'ī thought. Although İşfahânî received an Uşûlî education in the Najaf seminary, he emerged as one of the notable figures of twentieth-century Shi'ī thought due to his strong opposition to philosophy and Sufism. At the core of İşfahânî's thought lies the conviction that religious knowledge grounded in revealed texts (naşş) is superior to humanly acquired knowledge and that religious knowledge must be purified of philosophical and Şûfî doctrines. He even maintained that the introduction of philosophy into the Islamic world was part of a conspiracy devised by the rulers of the time against the Ahl al-Bayt. According to him, this process distanced people from the Ahl al-Bayt as the authoritative source of religious knowledge and instead directed them toward philosophers who sought to attain religious knowledge through rational inference. On the basis of this claim, İşfahânî adopted an uncompromising stance toward reason and demonstrative proof (burhân).

Although he initially taught within the established curriculum of the Shi'ī seminary in Mashhad, he later introduced a series of lessons known as *Ma'ārif*, in which he adopted an approach to doctrinal matters that accorded priority to transmitted reports (akhbār). His views spread throughout the Mashhad seminary through his students and subsequently formed the intellectual foundations of a new religious movement known as *Maktab-i Tafkik* (the School of Separation).

This study seeks to introduce the fundamental views of İşfahânî and the Tafkik School, of which he is generally regarded as the founder, and to determine their position within Imāmî Shi'ism, which historically came to be divided into two major currents, the Akhbārî and Uşûlî schools. Employing document analysis as a qualitative research method, the study draws upon the works of İşfahânî and other representatives of the school as well as relevant academic scholarship. The findings obtained from these sources are analyzed, and the resulting conclusions are presented as objectively as possible.

The significance of this study lies in demonstrating that the Akhbārî tradition, often regarded as having been confined to the past, continues to exist in the present in a new form through the development of İşfahânî's ideas into a distinct school of thought. The study concludes that the opposition to philosophy and Sufism at the center of the intellectual system of İşfahânî and the Tafkik School, together with their adoption of a

⁵⁶ Istanbul University, Faculty of Theology, PhD Graduate in the Department of History of Islamic Sects, <https://orcid.org/0000-0003-3933-4123>, revizyon@gmail.com

text-centered epistemological approach, has led to their characterization as “Neo-Akhhbārīs.” Furthermore, the study contributes to a better understanding of *Maktab-i Tafkīk*, which emerged within contemporary Iranian Shi‘ism and has come to be regarded as a distinct intellectual movement.

Keywords: Iran, Shi‘ism, Opposition to Philosophy, Neo-Akhhbārism, Maktab-i Tafkīk, Mīrzā Iṣfahānī.

Editörler:
Doç. Dr. Asiye TIĞLI
Doç. Dr. Mehmet ÇELENK
Arş. Gör. Mehmet Vehbi YAVUZ

İran Coğrafyasında Mezhebî Yapı ve Toplumsal Dinamikler Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı Symposium on Sectarian Structure and Social Dynamics in Iran Book of Conference Abstracts

Bu özet kitapçığında, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen *İran Coğrafyasında Mezhebî Yapı ve Toplumsal Dinamikler* başlıklı sempozyumun bildirilerinin özetleri yer almaktadır. Bildiri özetleri, başta Şii olmak üzere İran coğrafyasındaki mezhebî yapılar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu yapılar, İran'da geçmişten günümüze ön plana çıkan dinî ve toplumsal dinamikler temelinde ve mümkün olduğu kadar kronolojik bir şekilde ele alınmaktadır. Mezhebî yapı ve oluşumların yanı sıra, Şii ve Sünnilik arasındaki ilişkiler, çağdaş İran'da dinî düşünce ve mezhep tartışmaları da yer almaktadır. Kitapçıkta, sempozyum kapsamındaki konuyla ilgili Türkçe ve İngilizce karşılıklarıyla 31 sunum özeti bulunmaktadır.

www.yayin.okuokut.org